

Troostvogels

Troostvogels

Maria Quist

Maria Quist

Troostvogels

Maria Quist

Troostvogels
gaat over liefde,
schoonheid
en lijden.

Maar het gaat
vooral over
de dood van mijn
jongste kind.
Over de vreugde
die hij mij
bracht tijdens
zijn leven en het
onvoorstelbare
verdriet na zijn
dood.

Hoe moet een
mens daar zijn
weg in vinden?

Het is ook
een boek over
Frankrijk en
natuurbeleving.

Ondanks alles
is het een
positief boek.
Het leven is zwaar,
maar in dezelfde
mate boeiend
en waardevol...

ISBN 978-90-9023506-6

9 789090 235066 >

Troostvogels

Maria Quist

L'Indépendance

Copyright 2008 Maria Quist

Afbeelding voorkant: Hoshyar "Gekoesterde vrijheid"

Tekeningen: Rob Bijlsma

Foto's: Maria Quist (tenzij anders aangegeven)

Drukwerk: /Pet, Hoogeveen

ISBN 978-90-9023506-6

NUR 749

www.troostvogels.nl

www.willemquist.nl

www.hoshyar.nl

independance@kpnmail.nl

*“De troost voor een dakloze komt niet in de vorm van een huis,
maar uit de mond van een zwerver”* (bron onbekend)

Voor Annie, Dinie, Eugenie (†), Eva, Gea, Laura, Loes, Sieneke
en al die andere moeders zoals wij...

Geachte lezer,

Dit boek gaat over Willem, mijn jongste kind. Over zijn leven en dood en hoe ik mijn leven beleefde voor en na die tijd. Maar het is ook een boek over Frankrijk én er zit veel natuur in. Ik kan geen boek schrijven zonder natuur, zonder vogels. Ze horen bij mij zolang ik mij kan herinneren en zijn mijn grootste steun en troost in tijden van verdriet en tegenspoed.

Ik begon te schrijven, door nood gedwongen, en al schrijvende ontstonden twee verhaallijnen die met elkaar verweven raakten. Naast het verhaal van Willem en zijn moeder, beschrijf ik mijn wederwaardigheden van dag tot dag tijdens de zeven weken afzondering die ik doorbracht op een afgelegen plek in Midden Frankrijk. Hoe daar te overleven in praktisch en emotioneel opzicht (cursief gedrukt).

Er zit verdriet in dit boek, dat zeker, maar het is niet treurigstemmend. Naast dood en gemis biedt het leven van alledag ook talrijke momenten van geluk, schoonheid en troost. En hoe beroerd de zaken er soms ook voorstaan, er valt altijd wel wat te lachen.

Door verdriet te verwoorden of verwoord te zien, wordt het beter hanteerbaar. Het verhaal is mijn verhaal, maar de emoties zijn herkenbaar en universeel. Een ieder kan er zijn eigen verhaal in lezen.

Lieve Alieke, Anne-Marie, Annie B., Annie E., Ans, Appie, Ashley, Bennie, Bert, Bram, Britta, mw. Bijlsma, Coby, tante Corrie, Dinie de J., Dinie S., Edith, Esther, Eugenie, Frans, Gerda, Hannie, Hanneke B., Hanneke S., Harrie, Heleen, Henk, Hennie, Hilke, Jan, Janna, Jeanette, Jenny, Jitske, Joke, Joop, Joost, José, Judith, Karin, Krista, Laura, Lies, Loes, Maaïke, Marian, Marianne,

Marieke, Mariëtta, Marjolein, Marleen, Meriam, Monique, Nienke, Patricia, Pieter, Rien, Rob, Saskia, Sieneke, Sujata, Ulco, Vivianne, Warry, Willem v. M. en Willie, hartelijk dank voor het lezen, jullie commentaar en betrokkenheid. Alle op- en aanmerkingen waren welkom. Ik heb ze graag ter harte genomen en, deels, ingepast.

Zondag 28 oktober

Man uitgezwaaid, tranen weggepoetst en hout op de kachel gedaan. Met verdriet en lichte opluchting zag ik hem bij mij vandaan rijden, steeds verder, de bocht om, weg...

Mijn man, van wie ik hou, maar die ik soms niet begrijp en kan bereiken. Die er niet voor mij is, of kan zijn, wanneer ik hem het hardst nodig heb.

Twee weken geleden, toen het tot me doordrong dat ik moest blijven om te schrijven, werd ik bevangen door tegenzin en angst. Vooruitlopend op zijn vertrek miste ik hem al. Zijn vertrouwde aanwezigheid en niet te vergeten het praktische gemak. Hout sjouwen en kachels opstoken, ontbijt maken, spinnen en ander ongewenst gedierte wegvangen, het regelen van alle gedoe met auto's, falende elektrische apparaten en aanverwante technische zaken. En het opnieuw gebruiksklaar maken van mijn computer wanneer ik weer eens een fatale combinatie van toetsen heb ingedrukt. Ongelooflijk handig, zo'n vaste man in je leven.

De laatste week voelde ik mij sterker worden, maar daar stond tegenover dat hij me dierbaarder werd met elke dag dat het afscheid naderde. Nog vier dagen, nog twee, nog één nacht om elkaar warm te houden.

De klok is vandaag een uur teruggegaan en het is een prachtige morgen. Getierelier van trekkende heggemussen en het geruis van grote groepen overvliegende houtduiven. Mistflarden boven de weilanden en een fletse maan in de ijsblauwe lucht. Tegenstrijdig hieraan het geknal van geweren. Ik zit in Frankrijk en hier geldt: zondag = jachtdag. Op ons vrijwel verkeersvrije, doodlopende weggetje is het topdrukte. Fourwheeldrives dende-

ren voorbij richting “jachthut”, een betonnen gebouwtje een paar honderd meter verderop. Daartegenover, verborgen in het groen, een grote buitenren. Vlak voor het jachtseizoen begint is de ren gevuld met fazanten.

“Aha!”, zei ik tegen mijn man, toen we er vijf jaar geleden voor het eerst langs wandelden, “hier zal ik eens even een kleine bevrijdingsactie gaan uitvoeren”. Maar hij bezwoer me dat ik er af moest blijven. Niet mee bemoeien! Zijn argumenten waren redelijk overtuigend, dus ik liet het maar zo. Sterker nog, de jagers steken hun hand op als ze voorbijkomen en ik groet zelfs terug. “Onze” jagers zijn niet onaardig, hebben ons al diverse malen uitgenodigd een glaasje te komen drinken in hun honk, maar dat gaat me net iets te ver. Laatst toonden ze nog vol trots en tot mijn afgrijzen een doodgeschoten houtsnip ...

Als Willem niet was doodgegaan, had ik waarschijnlijk niet zo veel last gehad van die periodieke afstand tussen zijn vader en mij. Maar Willem ging wel dood en naast het verpletterende verdriet om hem, verdwenen evenwicht en vanzelfsprekendheid uit mijn leven. Tegenstellingen werden duidelijker en relaties kwamen met regelmaat op scherp te staan. Mijn emotionele pogingen tot contact stuitten af op de rationele barrières waarachter mijn meest dierbaren zich verschansten, én op mijn onvermogen om daarop in te spelen. De wanhoop om veel van iemand te houden en hem niet te kunnen bereiken is diep. Verwijdering en verzoening wisselden elkaar af.

Als ik in de tijd dat Willem nog leefde wel eens op hol sloeg, was hij, zo jong als hij was, de enige die mij met een paar woorden wist te kalmeren. “Rustig maar, rustig maar..”, zei hij dan. Maar op zo’n manier dat ik inderdaad ook rustig werd. Hij begreep mij, was trots op mij. Wij waren uit hetzelfde hout gesneden.

Tussen het schrijven door volg ik een muurhagedis op vliegenjacht. Het tongetje voortdurend in en uit. Als de zon schijnt zijn de muurhagedissen aan de zuidkant van het huis nog steeds actief en scheuren ze, met rukkende bewegingen, razendsnel over muren en door de tuin. De aspis-adders beginnen het koud te krijgen, maar ondanks de nachtvorsten van de afgelopen week, liggen er nog regelmatig een paar te zonnen naast het schuurtje.

Het is niet zo, dat, naarmate de jaren verstreken, het probleem zich vanzelf oploste en tegenstellingen verdwenen. Integendeel. Dit jaar, bijna negen jaar na Willems dood, is een crisisjaar. Wanneer er inderdaad een verband bestaat tussen lichamelijk welbevinden en geestelijk evenwicht, dan mag ik mij wel eens achter mijn oren krabben. Vier maal ziekenhuis in korte tijd: één maal forse rugklachten, drie maal een ontregeld hart. Algehele malaise en strubbelingen met mijn geliefden. En bij veel wat ik doe, het gevoel dat ik niet doe wat ik doen moet. Dat ik uitvluchten zoek voor wat ik al jaren van plan ben: schrijven over Willem en alles wat er gebeurd is. Mijn verstopte hoofd legen. Mogelijk leidt dit tot rust, zowel in mijn hoofd en mijn lijf, als binnen de relaties.

En daarom zit ik hier, in ons vakantiehuis in Midden Frankrijk. Het huis dat we kochten om ons na Willems dood weer op de toekomst te richten. Een huis waarover onze Franse kennissen wat zorgelijk hun hoofd schudden, want het is “trop isolée”. Dan volgen de verhalen over inbraak en de vernielzucht van de jongelui van tegenwoordig, over de onbetrouwbaarheid van “les gens du voyage” zoals zigeuners hier worden genoemd, de laksheid van de politie en de onbegrijpelijke strapatsen van de overheid die uitsluitend uit zakkenvullers bestaat. Na enig navragen bleken er in een paar dorpen verderop vijf konijnen uit

het hok verdwenen en de spiegels van een auto ontvreemd...
Het klonk niet echt verontrustend, maar we hebben toch voor
alle zekerheid een alarm aangeschaft.

Maandag 29 oktober

Ik moet iets recht zetten. Ik zit hier niet helemaal in mijn eentje. Dirk is bij me gebleven. Dirk, onze huishond en vriend, is een wit met bruin beestje op korte poten, soortement Jack Russell. Van Dirk hebben we al zes jaar plezier. Het is een gehoorzaam hondje, komt vrij vlot als je hem roept, behalve als hij achter “wild” aan zit. Zoals: beverratten, reeën, bunzings en andere marterachtigen, met veel kabaal opvliegende fazanten, laagvliegende uilen en vlermuizen en meer van het soort beesten dat vooral 's avonds en 's nachts actief is. Hij ligt braaf, zonder een kik te geven, 950 km op de achterbank. Wordt onderweg éénmaal uitgelaten, doet dan vijf plasjes in vijf minuten en zakt vervolgens weer weg in een bewusteloze toestand. Tót we het pad oprijden. Dan komt hij van het ene op het andere moment tot leven, springt uit de auto en holt met zijn nekharen overeind hard blaffend een kwartier lang door de tuin. Eenmaal het terrein schoongeveegd verwacht hij van ons dat we stokken gaan gooien, zijn favoriete bezigheid waar hij nooit genoeg van krijgt.

Dirk vonden we via internet en hij is een duur hondje. Niet in aanschaf. Hij kostte 125 gulden, inclusief inenting en ontworming met drie blikjes voer toe. Dirk heeft dure pootjes. Vorig jaar hinkte hij met zijn rechterachterpoot. Een operatie volgde: 750 euro. Een half jaar later weer hinken, nu links achter. Opnieuw een operatie voor 750 euro... En opnieuw een maandenlange, veel geduld vergende revalidatieperiode. We zijn sindsdien voorzigtiger geworden met Dirk en laten hem niet meer eindeloos achter stokjes aan helling op helling af hollen.

Desalniettemin een aanrader voor iedereen die een groot verdriet te verwerken heeft. Wanneer de omstandigheden het toelaten: neem een hondje. Wij kozen voor een klein model, dat je met

gemak overal mee naar toe neemt, op je schoot springt, waar je mee kunt knuffelen en om kunt lachen.

Willem is 17½ jaar geworden. Hij was een grote sterke jongen, ruim 1.90 m en nog steeds niet uitgegroeid. Ging het laatste jaar in een razendsnel tempo en tot zijn grote vreugde zijn oudere broer en vader in lengte en kracht voorbij en had eindelijk overmacht bij het stoeien.

Er werd veel gestoeid bij ons, de jongens samen en/of met hun vader. De houten vloeren dreunden als ze door het huis denderden. Het ging er soms zo ruig aan toe dat ik bang was dat ze elkaar pijn zouden doen, maar dat gebeurde zelden. Jonge hondengevechten waren het, met veel gelach en lawaai en ondanks mijn gesputter van “voorzichtig, pas op, kijk uit!”, genoot ik ervan en denk ik er met weemoed aan terug.

Elke morgen als ze naar school gingen zwaaide ik hen uit en deed een schietgebedje dat hen niets mocht overkomen: “Lieve Jezus, moeder Maria, laat mijn kinderen straks weer gezond thuis komen, dank u wel, amen”. En dat, voor alle zekerheid, twee keer. Als ik later die dag de buitendeur hoorde, altijd opluchting “Godzijdank, daar zijn ze weer, daar is hij weer...”

Ik schrik van een lichte bons tegen de glazen buitendeur achter me, sta op en zie een groene specht wegvliegen. Klapt tegen de stam van de appelboom, zoals alleen spechten dat kunnen, en blijft zitten. Ik pak mijn verrekijker en loop naar de deur. Prachtig beest! Het lijkt wel een tropische vogel. Ondanks zijn naam veel meer geel dan groen en met een knalrode vlek op zijn kop. Hij verdwijnt uit het zicht en ik ben opgelucht dat hij het overleefd heeft. Het roodborstje vorig jaar en de ijsvogel drie jaar geleden hadden minder geluk. Verschrikkelijk vond ik het, die

kleurige, warme lijfjes, van het ene moment op het andere slap en bewegingloos. Ik heb ze een tijdje in mijn handen gehouden, erop geblazen, maar het leven kwam niet terug. Het voordeel was dat ik voor het eerst een ijsvogel van zó dichtbij kon bekijken. Enorme snavel voor zo'n klein beestje. In de vriezer gedaan, op laten zetten en hij staat nu in de vensterbank. Kan ons bezoeken zien wat er hier zo allemaal rondvliegt. In Nederland zie je ze zelden.

We hebben veel geluk gehad met onze kinderen. Zowel Willem als zijn broer hebben nooit voor problemen gezorgd. Behalve dat ze af en toe van tafel werden gestuurd, is er nauwelijks straf uitgedeeld. Was niet nodig. Geen gedonder, nooit een grote mond. Daarbij wil ik wel aantekenen, dat ze dat ook niet hadden moeten proberen.

Willem heeft één keer huisarrest gehad. Hij was zestien en kwam veel te laat en dronken thuis. Ik vond het verschrikkelijk hem zo te zien: wezenloze ogen, en stem en lichaam niet onder controle. Hij stommelde richting slaapkamer en ik hoopte van harte dat hij goed beroerd mocht worden. Die wens werd ruimschoots vervuld. De volgende dag heb ik hem toegesproken én hij mocht de eerstkomende vier zaterdagen niet uit. Zijn vrienden waren welkom, maar geen alcohol op tafel. Ze moesten zich maar zien te vermaken zonder alcohol. Hij vond het alleszins redelijk: "Oké, doen we!" De vierde zaterdag was er ergens een feest en hij wilde er héél graag heen. Dat mocht. De boodschap was overgekomen. Ik genoot van zijn blijdschap.

Willem mocht je knuffelen, je mocht aan zijn haren zitten en dikke smakzoenen geven. Tot op de laatste dag, zo groot als hij was. Tot zijn twaalfde kwam hij regelmatig bij mij op schoot zitten. Schaamde zich er niet voor als hij thuiskwam, ook in

gezelschap, mij een zoen te geven: “Hoi mam, hoe is het?” Zijn vrienden stonden wat gegeneerd te gniffelen, maar daar trok hij zich niets van aan.

Op de dag van zijn dood was mijn man nog thuis toen hij naar school vertrok. Samen hebben we hem uitgezwaaid. Ik heb hem tegen me aangehouden en zijn stevige wangen gezoend. Zijn vader deed net of hij met zijn handen door het zorgvuldig gestylde gelhaar wilde graaien. Duwen, lachen, zwaaien en het schietgebedje.

Het was vandaag een grauwe, regenachtige dag. Lekker gelopen, maar te nat om in de tuin te werken. Het gras wordt minder en de koeien van buurman Jean-Jacques aan de overkant van de weg worden sinds een paar dagen bijgevoerd. Onderweg nog steeds doortrek van houtduiven.

Als ik ga lopen heb ik altijd een plastic zak bij me. Paddenstoelen, walnoten, hazelnoten, dikke tamme kastanjes, in deze tijd van het jaar valt er veel te rapen en te plukken op het Franse platteland. Vorig jaar was een fantastisch paddenstoelenjaar, dit jaar is het belabberd. Wel een paar lekkere maaltjes geschubde inktzwam in onze eigen tuin geplukt, maar voor het eerst sinds jaren geen enkele weidechampignon.

De zak met wortels, die Edmond en Marie-France vorige week meebrachten, schoongemaakt en in de vriezer gedaan en anderhalf uur bezig geweest om een vergiet noten te kraken. Twee jaar geleden dertig kilo geraapt op verschillende plaatsen langs de kant van de weg. Vorig jaar vonden we er een paar bomen bij en kwamen we op zestig kilo. Dit jaar maar tien en nog kleintjes ook. Te veel nattigheid, te weinig zon.

Dinsdag 30 oktober

Vanmiddag kwam Jean-Jacques langs, nadat hij zijn koeien een paar balen stro had gebracht. Hij kwam controleren hoe het er voorstond bij ons. De auto was weg, het camperbusje stond niet waar het hoorde, er brandde wel licht, maar er waren meer lui-ken gesloten dan anders. Wat was er aan de hand...?

Wij zijn bijzonder gesteld op Jean-Jacques, en niet alleen omdat hij twee maal per jaar ons weiland maait en zonodig de elektrische kachels aanzet op de dag van aankomst. Hij is ook een gezellige prater. Zijn verhalen zijn wel zonder uitzondering zorgelijk: dure keizersneden bij zijn koeien, onbekende ziektes onder de schapen, de Italiaanse markt gesloten vanwege blauwtong, subsidies die worden gehalveerd of niet meer uitbetaald, de overheid die bestaat uit zakkenvullers en de Europese Unie waardoor Frankrijk naar de bliksem gaat. Maar ondanks deze ellende blijven zijn mooie bruine ogen twinkelen. Hij is slim en leuk. De welvaart is verdwenen van het Franse platteland en hij en zijn vrouw Christine moeten harder werken voor een inkomen dat lager ligt dan een aantal jaren geleden. De toekomst is onzeker. Moet Jean-Baptiste, zijn zoon, wel of niet het bedrijf overnemen?

Jean-Jacques is een moderne boer. Hij hakt op zijn land de prachtigste bomen om, heeft er een groot deel van de heggen verwijderd, kanaliseert mooie kleine stroompjes en zijn erf is een woestijn van asfalt. Eigenlijk ben ik zijn vijand, want ik ben een rasechte "écologiste". En de écologistes hebben ervoor gezorgd dat hij bij het onkruidspuiten vijftig meter afstand moet houden van de watergangen. Belachelijk! En ze hebben er allerlei andere onzinnige regels en voorschriften doorgedrukt. Weg met de écologistes! We zijn het dan ook regelmatig, op een milde manier,

oneens. Door hem heb ik iets meer begrip gekregen voor de (in mijn ogen) desastreuze aanslagen van de boeren op hun land. En door mijn enthousiaste verhalen raakt hij milder gestemd over de gehate natuurliefhebbers. Hij snapt nu een beetje dat het niet alleen maar bemoeizuchtige wijsneuzen zijn, maar dat er ook sprake is van betrokkenheid en passie. Tegenwoordig komt hij regelmatig met vragen over vogels die hij op zijn land of rond zijn huis tegenkomt.

Onze oudste ging niet vaak uit toen hij nog thuis woonde. Soms naar een verjaardag en een keer of vier per jaar naar een feest dat hij en een paar vrienden zelf organiseerden. Een ongekende luxe begreep ik later, want het gebeurde zelden dat ik 's nachts ongerust zijn thuiskomst lag af te wachten.

Willem was andere koek. Hij had altijd een vaste, hechte club vrienden en vriendinnen om zich heen, aangevuld met wisselend los volk. Hij beschikte over een ruime kamer die café Quist werd genoemd. Het was een gezellige boel en zelden storend voor de overige huisgenoten, het huis was groot genoeg. Eens, tandenpoetsend, ving ik een paar niet misselijke vloeken op en heb ik aan de bel getrokken: "Jullie zijn welkom, maar hier wordt niet gevloekt!" 's Zaterdags, ná samenkomst bij café Quist, was het stapavond. Bij voorkeur naar de favoriete plaatselijke kroeg of disco van dat moment.

Willem mocht tot zijn zestiende geen/zo min mogelijk alcohol drinken. Dat was althans het streven. Voor zover mogelijk hield ik het goed in de gaten. Stond regelmatig boven aan de trap wanneer hij thuiskwam. Terwijl ik hem een nachtzoen gaf, deed ik tegelijkertijd, zo onopvallend mogelijk, een ademtest. Hij had dat feilloos in de smiezen en onderging het goedmoedig. Zijn adem rook regelmatig uitbundig naar pepermunt...

Uren heb ik wakker gelegen, tot ik de buitendeur hoorde en de spleet licht onder onze slaapkamerdeur verdween. Hij was weer thuis... Mijn man sliep altijd in alle gemoedsrust door en dat is het beste wat je kunt doen. Wakker liggen helpt niet en je houdt waar je bang voor bent niet tegen. Maar ik kon niet anders.

Willem zat in de eindexamenklas van het atheneum. Hij had een hekel aan school, maar ging er toch met plezier naar toe vanwege de gezelligheid. Terwijl zijn broer probeerde zo hoog mogelijk te scoren, maakte Willem ingewikkelde berekeningen om uit te pluizen wat hij minimaal moest halen om niet in de problemen te komen. Des te meer tijd bleef er over voor leuke dingen...

Op de middelbare school bleek hij dyslectisch, en flink ook. Hij had bijles van een vriendin, die het aankaarte. De uitslag van de test bevestigde haar vermoeden. Dát was het dus. De onbegrijpelijke fouten en “slordigheden” kwamen nu in een heel ander daglicht te staan. Gék werd ik er van als ik hem overhoorde en hij kreeg er regelmatig voor op zijn kop. Het speet me verschrikkelijk. Berouwvol heb ik hem geknuffeld en mijn spijt betuigd, maar hij was alleen maar opgelucht.

Woensdag 31 oktober

Buurvrouw Christine draait met haar blauwe Renaultje het erf op. Ze komt een paar postordergidsen brengen. Nu mijn man er niet meer is om mij 's nachts warm te houden, lijkt een elektrische deken een uitkomst. Ik had altijd al zo'n ding willen hebben, en dit is het uitgelezen moment om er een aan te schaffen. Het lijkt een onbekend product in de Franse winkels. Couverture électrique? Nooit van gehoord. "Om het bed warm te houden", leg ik uit. Verbaasde blik, óók van de geraadpleegde collega. Bij de volgende winkel hetzelfde. Warmwaterzakken hebben ze wel, nog twee. Alle twee gekocht. Beetje lacherig word ik nagekeken.

Maar Christine weet meteen wat ik bedoel. "Ah oui, une couverture chauffante" (vertaald: opwarmdeken). Ze informeert links en rechts en vindt ze bij een postorderbedrijf. Ik kan ze telefonisch bestellen en, indien voorradig, ophalen in een winkel vijftien km verderop.

Toen Willem vijftien was, noemde hij me van de ene dag op de ander bij mijn voornaam. Ik weet het moment nog precies, het overviel me. Hij stond boven op de bus bagage aan te pakken en op te laden. We waren op vakantie in Afrika. Het was onze tweede grote reis.

We hebben onze jongens nooit verwend, in die zin dat ze zonder er moeite voor te doen allerlei luxe zaken in de schoot geworpen kregen. Lang heb ik ook geprobeerd om de gekte van merkkleding buiten de deur te houden. Het is me niet gelukt. Hun kledinggeld was en bleef gebaseerd op de prijs van een doorsneeboek. Als ze per se dure merkkleding wilden, moesten ze daar zelf aan meebetalen. Dus bijkussen. Vanaf hun derdiende hebben ze kranten en folders rondgebracht. Ondanks

dat zijn ze, zoals de meeste kinderen in Nederland, in relatieve luxe opgegroeid.

Om te laten zien dat het er in de wereld niet overal hetzelfde aan toe gaat, wilden we ze in contact brengen met culturen, waar zelfs de meest basale levensvoorwaarden geen vanzelfsprekendheid zijn. Vandaar dat we in 1995 met ons vieren een trektocht van een maand door de Himalaya in Ladakh (Noord-India) hebben gemaakt. Het was een ongelofelijke ervaring waar we niet over uitgepraat raakten. Het smaakte naar meer en het jaar daarop boekten we voor vier weken Namibië, Botswana en Zimbabwe. Op die reis noemde hij me bij mijn naam, Maria. Ik keek hem wat lacherig en verbaasd aan en hij vertrok geen spier. Het was Maria en het bleef Maria en ik vond het best.

Mijn man is nog maar een paar dagen weg en elke regelmaat is zoek. Geen vaste tijden meer voor eten en slapen. Radio keihard. Ik rommel wat aan, kom tijd te kort en heb nauwelijks idee van dag en datum. Een paar keer per ongeluk de kachel uit laten gaan. De kou sloop het huis binnen, terwijl ik druk zat te schrijven en het duurde een tijd voor het weer behaaglijk werd. Dat zal me niet meer gebeuren.

Ik kook nauwelijks. Hoewel ik normaal met smaak eet en uit eten gaan één van de meest aangename bezigheden in het leven vind, heb ik de laatste tijd geen eetlust. Moet mijn best doen om de benodigde vitamines, eiwitten, koolhydraten en vetten binnen te krijgen. Beleg forse hompen brood royaal met boter, brokken kaas en eigengemaakte jam. Vél zure room overal op en in. Koelkast en vriezer zitten vol, wat dat betreft kan ik hier rustig insneeuwen.

Alleen Dirk houdt me enigszins bij de les en de tijd. We wandelen dagelijks een paar keer en als ik zijn etenstijd vergeet, begint

hij me nadrukkelijk aan te staren, loopt naar de kast waar zijn voer staat en gaat me opnieuw aanstaren met zijn bolle, bruine hondenogen. Onder het eten voer ik hem stukjes kaas, normaal gesproken "not done". 's Avonds steek ik voor alle zekerheid ook een olielamp aan, voor het geval de stroom uitvalt en ik zonder licht kom te zitten. We zitten aan het eind van de bovengrondse leiding en dat maakt onze elektriciteitsvoorziening kwetsbaar, zoals bij herhaling is gebleken. Sinds we hier wonen drie keer de stinkende inhoud van de vriezer weg kunnen doen. Meestal doet het probleem zich voor bij storm en onweer maar dat zit er, volgens Météo France, voor de komende dagen niet in.

Binnen is het warm en behaaglijk en ik kom even in de verleiding om Dirk maar zelfstandig naar buiten te sturen om het laatste plasje voor de nacht te doen. Gelukkig de verleiding weerstaan. Het is práchtig buiten! Helder en licht, een halve maan en een lucht vol sterren. Windstil. De zaklamp blijft uit. Op drie plaatsen roepende bosuilen. Twee jammerende mannetjes en het gekwiek van een vrouwtje. Een blaffende hond in de verte en het gesnuif van koeien in de wei.

Donderdag 1 november

Allerheiligen is een feestdag in Frankrijk. De meeste winkels, kantoren en scholen zijn vandaag gesloten. Het is hier tevens de dag dat de doden worden herdacht. Bolchrysanthen en bonte plastic en zijden bloemen die vanmorgen nadrukkelijk op de markt te koop werden aangeboden, zie ik 's middags op de begraafplaats terug. In tegenstelling tot anders, is het een drukte van belang. Hele gezinnen, soms in het zwart gekleed, bezoeken hun overleden dierbaren, de enorme chrysanthen en bonte nep met zich meetorsend. Zelf heb ik de laatste bloeiende rozen bij de foto van Willem en op het graf van de familie Vincent gezet. Rozen, meer dan twintig jaar geleden geplant door madame Vincent. Na een paar flinke snoeibeurten en een zak koemest trokken ze prachtig bij.

André en Jacqueline Vincent waren de vorige bewoners van dit huis. Ze sleten hun laatste jaren volledig dement in een bejaardenhuis. Ze hadden geen kinderen. Toen wij het huis vijf jaar geleden kochten, had het achttien jaar leeg gestaan. Tussen de troep vond ik beduimelde schriften met hun boekhouding, foto's, brieven en ansichtkaarten, dagboekantekeningen, door muizen aangevreten schoolschriftjes met de eerste onbeholpen schrijfpogingen van de kleine André en nog zo het een en ander. De namen kregen een gezicht. Het graf lag er verwaarloosd bij en ik heb het geadopteerd. Geen plastic bloemen, maar echte bloemen en planten uit Nederland en de rozen van madame Vincent. Ik mag er graag in alle rust wat rondklooien.

Ruim anderhalf jaar vóór Willem ging Jasmijn dood. Ze zat bij Willem in de klas en ik kende haar moeder goed. Ze was vijftien toen ze 's middags ziek werd, 's nachts in coma raakte en de vol-

gende dag overleed. Een prachtig meisje. Wij stonden met ons camperbusje in Normandië toen Willem het me per telefoon vertelde. Hij vond mijn geëmotioneerde reactie overdreven, “wat is er nou, zo goed kende je haar toch niet...” Maar ik dacht aan haar moeder en aan haar verdriet. Kocht boeken voor haar, zocht naar gedichten en muziek en schreef een brief.

(6 mei 1996)

... “Willem vertelde van Jasmijn. De wereld stond stil. Ik dacht aan mijn eigen kinderen en jullie verdriet voelde zó dichtbij. Waarom mocht Jasmijn niet verder leven....? We zijn zuinig op onze kinderen, proberen ze weg te houden van alle gevaar. En dan komt dit op je pad, meedogenloos, en verscheurt je hart en je hele bestaan. Machteloos moet je accepteren en dragen wat niet te dragen is...”

....

“De kust van Normandië is mooi. Het waait hier hard. Hoge golven en een strand vol keien. De meest vreemde vormen en kleuren, ontstaan door het zoute water en weersinvloeden in de loop van miljoenen jaren. De zee werpt de stenen op het strand en met een bulderend lawaai worden ze weer teruggezogen. Overal zilvermeeuwen en stormmeeuwen, jammerend en huilend boven de klifrotsen en de zee. En ik denk aan jullie verdriet en mijn verdriet en alle verdriet in de wereld. Zoveel lijden. Hoe moet een mens daar zijn weg in vinden...? Het is hier rustgevend en mooi. Wit-schuimende golven, de wisselende grijsblauwe en groene tinten van de zee, en die vreemd gevormde stenen, die al bestonden voor er sporen van menselijke aanwezigheid op aarde te vinden waren en die er nog zullen liggen als wij

al lang vergeten zijn. Op de achtergrond het felle geel van gaspeldoorn en koolzaad en het rozerood van de Japanse kers. Zoveel verdriet en tegelijkertijd al dat moois...

Ik weet dat alle bloemen van de wereld jullie verlies niet kunnen vergoeden. Maar ik hoop zó voor jullie, voor mijzelf en voor alle zoekende mensen, dat we het leven mogen leven zoals het bedoeld is, laverend tussen blijdschap en verdriet, hoop en wanhoop, tussen wat ons gegeven is en weer wordt afgenomen. Dat we al het liefs dat we mogen koesteren en het dierbare dat we kwijtraken ooit een zinvolle plaats weten te geven in ons bestaan..."

De mooiste stenen die ik in Normandië verzamelde, heb ik neergelegd bij Jasmijn. Haar dood maakte een verpletterende indruk op mij. Ze was zo jong nog, zo mooi en veelbelovend. En ik realiseerde me meer dan ooit hoe onmisbaar mijn eigen kinderen zijn, en tegelijkertijd hun kwetsbaarheid.

Vrijdag 2 november

Vandaag is Edmond geweest met een "copain" (maat). Edmond is onze klusser en een lieve, verstandige man. Bij de eerste oogopslag zie je dat hij door en door betrouwbaar is. Hij heeft drie jaar geleden rondom ons huis muurtjes gemetseld en schuttingen geplaatst om de vraatzuchtige schapen en koeien van buurman Michel, met hun alles vertrappende poten, van ons erf te houden. Hij maait het gazon als wij er niet zijn, geeft bloemen, struiken en tomaten water en nog zo het een en ander. Hij heeft gouden handen en weet, net als Jean-Jacques, overal raad op. Vandaag is hij bezig om de wrakke deur van het schuurtje te vervangen en het gat in het dak te dichten. Bij voorkeur met gebruikt materiaal. Hij is gewend om geen cent te veel uit te geven en scharrelt alles wat van zijn gading is bij elkaar. Bij de ene "copain" ouderwetse scharnieren en sloten, bij een ander de houten deur voor ons schuurtje. Je moet het wel enigszins begeleiden, anders gebeuren er rare dingen, zoals bij onze schutting. De schutting is gemaakt van ruwe planken, waar de rondingen van de boom nog aan te zien zijn. Geen enkele plank is gelijk. Prachtig, natuurlijk gevormd materiaal, een kunstenaar kan het niet verbeteren. Toen Edmond met de schutting bezig was zag ik dat hij vooral de rechte planken uitzocht. Ik wees hem er op dat ik de ongelijke planken met die fraaie rondingen zeker zo mooi vond. Toen ik een paar uur later ging kijken hoe de zaken ervoor stonden, zag ik tot mijn schrik dat Edmond de natuur een handje had geholpen. Met zijn kettingzaag had hij de stoere planken van een golvend randje voorzien. Het zag er niet uit, dat lullige golfje onder en boven. In één van de verticale planken die de poort vormden was hij bezig een hartje te zagen. Voorzichtig, zonder ondankbaar te klinken, heb ik geprobeerd uit te leggen dat dát niet de bedoeling

was. De andere dag heeft mijn man alles weer losgeschroefd en het zo proberen te draaien dat de golfjes zoveel mogelijk achter de struiken wegvielen. Het hartje zit er nog steeds.

De tijd is aangebroken dat ik moet gaan schrijven over de dag dat Willem doodging. Ruim acht jaar heb ik het uitgesteld. Maar eerst nog iets over de plek waar wij een groot deel van het jaar wonen. Deze mooie plek, die ons onbekend zou zijn gebleven, als Willem was blijven leven.

Ons huis ligt daar waar de departementen Cher en Creuse elkaar raken. Het is een golvend landschap met heggen en bosjes. In het voorjaar hoor je stroompjes die overal tussen de weilanden naar de lager gelegen delen ruisen en klateren. Het eerste wat de grond uitkomt als de vorst er soms nog inzit, zijn speenkruid en het maarts viooltje. Royaal aanwezig op ons terrein. Op de vochtige delen verschijnen iets later dotterbloemen. In de wegbermen in het voorjaar gele primula's, gevolgd door blauwe wilde hyacinten en in de loop van voorjaar en zomer tal van andere kleurige bermbloemen, waaronder diverse soorten orchideeën. Tegenover ons huis een heuvelachtig weiland met de witte Charolais koeien van Jean-Jacques. De kalfjes lopen bij de moeders, evenals een bullebak van een stier. Een weiland verderop, gescheiden door een forse heg, de koeien van buurman Michel, ook in gezelschap van een dikke stier. Geen kunstmatige inseminatie hier, maar natuurlijke voortplanting. De twee stieren bestoken elkaar regelmatig met dreigende oergeluiden, diep uit hun keel. Soms raken ze zo opgefokt dat ze zich met hun volle gewicht tegen de heg aangooien.

In de oude, vervallen duivenkooien tegen de grote schuur, broedt geregeld een kerkuil. Als we 's avonds op het bankje voor

het huis zitten, horen we de jongen bedelen en rondscharrelen. De schimmig-witte oudervogels vliegen af en aan. Aan de achterkant van het huis genieten we vanaf het terras ademloos van wielewalen in de populieren en van nachtegalen in de vegetatie daaronder. Regelmatig zitten er één of meerdere hoppen op de bovengrondse elektriciteitsdraad die dwars door de tuin loopt.

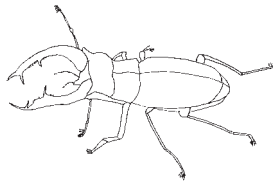

Ik knijp me soms in mijn armen om te zien of ik niet droom, zo'n mooie vogel, zo dichtbij. Eind mei zingen de boomleeuweriken en nachtegalen de hele nacht door. Groene, zwarte, grote en kleine bonte specht en diverse paren bosuilen rondom het huis, die dag en nacht luidruchtig hun territorium afbakenen. In mei beginnen de boomkickers, krekels, cicaden en sprinkhanen te tetteren, te roepen en te zingen. Auto's hoor je nauwelijks. 's Nachts is het donker. Dat wil zeggen: geen straatverlichting in de wijde omtrek, alleen het wisselende licht van maan en sterren. Soms het geluid van een blaffende hond, gehoest en gesnuif van koeien, rammelende kettingen en de onbekende, spannende geluiden van allerlei nachtdieren.

Naast al dit moois zitten er ook "enge" beesten: grote, harige spinnen, stinkende wantsen, hoornaars, kakkerlakken en ander

veelpotig gespuis. Ook binnen... Noodgedwongen hebben we voor alle ramen horren gemaakt om de ongewenste gasten buiten te houden. Vorig jaar voelde ik duidelijk iets op mijn rug, nadat ik mijn trui had aangetrokken. Razendsnel de trui van me afgerukt, maar de grote grijze wants had zijn stinkende lading al op me losgelaten. Gruwend ben ik naar de douche gesprint. Nog steeds controleer ik in de zomer mijn kleren voor ik ze aantrek. Even schudden en een snelle blik.

In voorjaar en zomer vliegen er buiten enorme kevers rond: meikevers, vliegend hert en diverse onbekende soorten. Ongeleide projectielen, die om je heen ronken en (soms) pats, op je rug of in je haar landen. 's Nachts zijn er af en toe oerwoudgeluiden rondom het huis te horen en liggen we verstard in ons bed te luisteren naar het oorverdovende gebonk en gekrijs op het dak. Waarschijnlijk een bos- of kerkuil die een eikelmuis, wezel of andere prooi slaat. Het gaat er soms heftig aan toe, maar meestal is het stil.

Zaterdag 3 november

Toen ik vanmorgen hout ging halen, dacht ik smienten te horen, een fluitend wiew wiew wiew... Hè, smienten? Dat leek me onwaarschijnlijk in deze regio. Het bleken vijf spreeuwen te zijn, die boven in de populieren zaten te kwelen. Spreeuwen zijn leuk. Geweldige na-apers zijn het en elke keer stink ik er weer in. Een mooi begin van de dag. In de mistletoe ratelden een paar grote lijsters. Al wekenlang wordt er dagelijks van de kleverige, witte bessen gegeten. Ik hoop dat ze wat voor mij overlaten voor Kerst. Grote bossen haalt mijn man elk jaar voor mij uit de bomen. Eén deel voor hier, één deel voor het huis in Drenthe en de mooiste takken gaan naar Willem en naar Riekele, die twee rijen vóór Willem begraven ligt.

's Middags lekker buiten gewerkt, ondanks het miezerige weer. De ijzeren ketel, die we vonden bij het uitmesten van het schuurtje, gevuld met de blauwe viooltjes die ik op de markt heb gekocht. Worteldoek gelegd tussen de hortensia's en rozen en daarover boomschors gestrooid. Als het gaat zoals ik verwacht, gaat me dit komend jaar veel onderhoudswerk schelen. Stokken gegooid voor Dirk en overvliegende putters en kepen nagekeken. Nog steeds doortrek. Extra wandelingetje met Dirk gemaakt omdat het jammer was om naar binnen te gaan. Het was grijs en grauw, maar ook rustig en vredig.

Het was vrijdag acht januari 1999. Willem had zijn vriend Otto op bezoek. Ze zaten op zijn kamer te kletsen en een potje te kaarten, allebei met een kat op schoot, theepot op tafel. Een uur later gingen ze samen Willems krantenwijk doen. Otto kreeg de auto van zijn moeder mee. Konden ze na de kranten een paar kratjes pils halen voor het weekend. Hij had twee maan-

den eerder zijn rijbewijs gehaald. Het was midden in het dorp. Het regende. Otto reed te hard, de auto slipte en beukte met de zijkant tegen een boom. De zijkant waar Willem zat. Hij was op slag dood. Otto ernstig gewond. Het was 18.15 uur.

Willem zou die avond met zijn vader en broer naar de film. Hij was laat, zijn eten wachtte in de magnetron. Ik belde een van zijn vrienden. Kreeg zijn moeder: "Is Willem bij jullie, we zitten te wachten..." Er was een ernstig auto-ongeluk gebeurd, zei ze en Willem was er bij betrokken. "Het is héél erg Maria..." Ik schreeuwde om mijn man. "Blijf jij hier", zei hij, "ik ga er heen".

Toen kwam ik in de hel. Je leest dat mensen in wanhoop hun kleren scheuren en de haren uit hun hoofd trekken. Figuurlijk bedoeld, dacht ik. Maar in die minuten rukte ik aan mijn kleren en haren en ik bezwoer God dat hij van mijn kind af moest blijven. Kom niet aan mijn kind, ik kan hem niet missen. God, laat mij mijn kind houden, blijf van Willem af, hij is van mij... Mijn lichaam bewoog uit zichzelf, mijn handen krampten. Ik jankte met mijn hoofd in mijn nek, kroop in elkaar, sloot me op in mijn armen. Nooit was het erger dan toen.

Mijn man kwam thuis met lege ogen. Hij keek langs mij heen. "We zijn hem kwijt", zei hij, "hij is dood..." En mijn gejammer ging over in het geweeklaag van moeders uit alle windstreken en van alle tijden toen hun kind dood werd genoemd.

Zondag 4 november

Tijdens het dagelijkse rondje met Dirk kwam ik voor de tweede keer in vijf jaar de Nederlanders uit het gehucht een kilometer verderop tegen. Aardige mensen, uit de buurt van Amsterdam. "Heb je gisteren de wilde ganzen zien vliegen", vroeg hij, "prachtig hè!" "Dat zijn geen ganzen", zei ik, "dat zijn kraanvogels". Hij keek me aan met een blik van "je kunt me nog meer wijsmaken..." De vorige keer dat ik hem sprak, een paar jaar geleden, precies hetzelfde. Enthousiaste verhalen over de "wilde ganzen". En ook toen die weifelende blik bij mijn opmerking dat er hier, behalve vetgemeste soepganzen, nauwelijks ganzen voorkomen. Dat hij massaal doortrekkende kraanvogels had gezien en gehoord op weg naar het Zuiden...

Willem is dood. Natuurlijk is hij dood, al acht jaar. Ik weet het, ik weet het... Iedereen zei dat hij dood was, ik heb gezien dat hij dood was, we hebben hem begraven. Maar nu heb ik hem dood geschreven... Zijn dood was het einde van zijn leven, maar het einde van zijn leven was niet het einde van Willem. Willem groeide alleen maar, werd groter en groter, steeds meer aanwezig. Wat voorheen belangrijk was, bestond niet meer.

Willem die dood was, begraven was, was alles en overal, in mij en rondom mij, nam bezit van mij. Jarenlang. Ik heb hem doodgeschreven en moet mij schrap zetten om niet te worden teruggezogen in het verleden. Ik klamp mij vast aan vandaag, moet mijn voeten geplant houden in het heden.

Vanmorgen bij het hout halen schoot het in mijn rug. Mijn man had zorgzaam het houthok tegen het huis volgestapeld. De eerste laag was op en ik moest mij bukken om van de achterste stapel de grote blokken naar voren te trekken. Daarbij kwam het gesjouw met de zware manden de afgelopen week. Ik beweeg mij nu behoedzaam en let op elke beweging, om de hernia die ik afgelopen mei opliep, niet wakker te maken.

De laatste jaren had ik meer last van mijn rug, maar daar viel redelijk mee te leven. Na Willems dood heb ik mij op de tuin gestort en dat was zwaar werk. Karrenvrachten bloemen en planten kocht ik. Elk jaar honderden bollen in allerlei kleuren. De grauwe treurigheid ging ik te lijf met bloemen. Huilend en vloekend ramde ik alles de grond in. De tuin was te groot, het werk te zwaar, het werd een obsessie want alles moest perfect. Nog meer potten, nog meer manden, daar was nog een lege plek... Maar ik genoot van de bloemenzee, de harmonie van kleur en vorm, de geuren, vlinders en vogels. Hun schoonheid was mijn reddingsboei, maar het ging ten koste van mijn rug.

Mei dit jaar ging het mis. Het kwam niet uit de lucht vallen. Ik kreeg diverse waarschuwingen, die ik negeerde. Krimpend van de pijn werd ik per ambulance afgevoerd en lag dagenlang onbeweeglijk in foetushouding. Euforisch was ik, toen de pijn wegtrok. Wat was het leven mooi, de overige omstandigheden gelijk blijvend, maar zonder pijn. Diepe dankbaarheid en nieuwe levenslust.

In totaal lag ik acht dagen in het Franse ziekenhuis. De eerste dagen waren rampzalig, maar toen ik wat opknapte begon ik met belangstelling om me heen te kijken. Het was er kaal, geen schilderij of kleurige plaat aan de muur. Streng verpleegsters. Ik was niet langer madame Quist, maar "petite madame". Dat het eten zo vreemd smaakte kwam doordat ik op een zoutloos dieet bleek gezet. Dat leek me niet nodig bij rugklachten. Maar het stond er, dus was het zo, dus kreeg ik het. De hele boel was in rep en roer toen ik dat veranderd wilde hebben, maar het is me gelukt.

Na een dag of vier was de pijn goed te houden en vroeg ik of de medicijnen (ontstekingsremmers, morfine, medicijnen tegen maagklachten veroorzaakt door de ontstekingsremmers, laxeerpillen en -drankje om de bijwerkingen van de morfine tegen te gaan en nog zo het een en ander) afgebouwd konden worden. Maar dat mocht niet, ze waren de eerste tien dagen beslist nodig. Ik heb braaf geknikt en ben op eigen houtje aan het afbouwen gegaan, nadat van het infuus overgeschakeld werd op tabletten. Wat ik niet nodig dacht te hebben door de wc gespoeld en de morfinetabletten in mijn toilettas verstoppt. Altijd handig.

Uit bed gaan was streng verboden, diverse malen werd ik betrap en uitgeoeterd. Onder het verschonen van de bedden, waarbij de patiënten op commando van links naar rechts werden gerold, werd er luidkeels gekletst over uitjes en verkering, en geroddeld over collega's. Drie keer per dag kwam de aflossing en dan was het een drukte van belang. Praten, lachen, handen schudden en zoenen.

Ik lag tussen de demente bejaarden en 's nachts was het er zelden rustig. Er werd geroepen en geklammerd door die arme, oude mensen. Naast mij lag Jeanine van vierentachtig, die ongeloflijk kon snurken en harde boeren en winden liet. 's Morgens werd ze in een stoel getakeld en daar moest ze blijven zitten tot

na het eten. Ze was zo moe, hing steeds verder voorover. Ze had wel een bel, maar geen idee wat ze er mee moest. Dan belde ik voor haar. Af en toe kreeg ze bezoek van haar schoondochter die zat te mopperen en te vitten, ze moest beter eten, ze moest dit en ze moest dat... Doodongelukkig keek ze dan. Als haar zoon kwam, fleurde ze op. Hij ging dicht bij haar zitten, zei niet veel, hield haar hand vast en aaide over haar hoofd.

Praten was moeilijk met Jeanine. Korte zinnnetjes als welterusten en smakelijk eten, en verder lachten we vriendelijk naar elkaar. De eerste dagen kon ik alleen op mijn linkerzij liggen en keek dan haar richting uit. Als ze zag dat ik wakker was, kwam ze iets omhoog, stak haar hand op en met haar hand knijpend, zoals kleine kinderen je gedag zeggen, zei ze dan "koekoe". Ik ook iets omhoog, mijn hand opsteken en ook "koekoe". En zo hadden we het best gezellig. "Fait attention", zei ze (doe voorzichtig) als ik mijn bed uitging. Ik hielp haar met eten toen ik weer mocht lopen.

Het is verrassend hoe snel je met iemand vertrouwd raakt in een dergelijke omgeving. Ze hilde toen ik wegging en ik ook. Eenmaal thuis heb ik haar een mooie kaart gestuurd en ook een naar de afdeling om hen te bedanken voor hun goede zorgen.

Vanaf het moment dat ik min of meer pijnvrij was, heb ik mij er uitstekend vermaakt. Culturele antropologie was mijn studierichting en het reilen en zeilen in een Frans ziekenhuis was boeiend om van dichtbij mee te maken.

Op internet lees ik dat er in Afghanistan een Nederlandse soldaat is omgekomen. Eenentwintig jaar. En ik denk aan zijn moeder. Sinds Willems dood voel ik me verbonden met alle moeders die een kind moeten missen. Moeders zoals ik. In gedachten zie ik hoe er aangebeld wordt door twee heren in uniform. Ze komen altijd

met zijn tweeën. Nietsvermoedend doet ze open en dan begint haar nachtmerrie. Een paar zinnen zijn daar maar voor nodig.

Dagen was ik van slag na een reportage over de Twin Towers. Een interview met een vrouw. Grote angstogen had ze. Haar zoon werkte in één van de ingestorte torens en werd vermist. Ik krijg die zin nooit meer uit mijn hoofd: "They've got to find him, he was my only child..." En ik huil mee met de moeders in Afghanistan, Irak en waar ook ter wereld, als ze zich over hun dode kind buigen en het dierbare gezicht strelen.

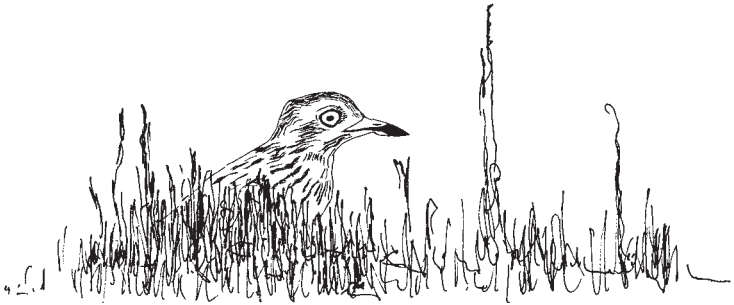
Maandag 5 november

Er is vanmorgen overvloedige zon en warmte om mij heen. Ik koester mij aan het heden en probeer mij voldoende op te laden om het verleden te kunnen hanteren. Nog even uitstel. Moed verzamelen...

Ongelooflijk genoten vandaag. Drie uur gewandeld met Dirk. Strakblauwe lucht, windstil, een orgie aan kleur om me heen van geel, oranje, en bruin kleurende bladeren, drie keer een groep kraanvogels nagekeken, bosjes en heggen die leefden van de koperwieken, zanglijsters en merels, jodelende boomklevers en vijftien buizerds, al of niet met pestende kraaien achter zich aan, Vlaamse gaaien met een volle krop, en nog zo het een en ander. Een praatje gemaakt met een paar koeien en een vriendelijk oud mannetje, meer dan vijftenzestig foto's genomen. Alles was fotogeniek vandaag, van de vlammeende bomen tot aan de kleurige bladmozaïeken op de grond. Buiten op het bankje in de zon gegeten.

Mijn rug was stijf bij het opstaan, maar thuis blijven was geen optie. Wel mijn mobiel meegenomen voor het geval ik mocht stranden onderweg. Al lopende werd het beter. Sinds kort kunnen we ons mobieltje hier ook gebruiken. In geval van nood, want we hebben al een paar jaar een vaste aansluiting. Vóór die tijd was het tobben. In en rondom het huis hadden we nauwelijks bereik. Wilde je een gesprek tot het einde kunnen voeren, dan moest je naar de hoogste heuvel in de buurt lopen, een paar honderd meter verderop. Vanaf die heuvel heb je een prachtig uitzicht over de (koolzaad)akkers van Jean-Jacques en kun je, bij helder weer, de besneeuwde toppen van de Puy de Dôme zien.

Het tweede jaar dat we hier woonden, belde ik op die heuvel met mijn vriend Rob. Dichtbij begon een vogel te roepen. "Hoor je dat", zei ik tegen Rob, "het lijkt wat op een wulp, maar het is hem niet". Weer riep de vogel, hij vloog over, en ging een eind verderop zitten, een fors grijs beest. "Een griel, een griel", hoorde ik aan de andere kant van de lijn opgewonden roepen. "Je hebt een griel in je achtertuin!" Het bleek een paartje. De hele zomer waren ze uitbundig aanwezig. Daarna hebben we ze tot onze spijt niet meer gezien.

Op het moment dat mijn man het erf af wilde draaien om naar het dorp te gaan, kwam de politie aangereden en zij vertelden hem wat er gebeurd was. Nadat ze naar de ouders van Otto waren geweest, kwamen ze terug. Vriendelijke mannen waren het. Ze zagen er aangeslagen uit. Willem was naar de aula gebracht en we mochten erheen.

Ik beefde, was koud en bang. Bij de ingang van de aula werden we opgewacht door de kleine begrafenisondernemer. Hij gaf ons een hand en zei dat het misschien beter was als we onze zoon niet meer zouden zien. Dan konden we hem in gedachten houden zoals we hem kenden. "Is het dan zo erg", vroeg ik. "Och", zei hij, "er hangt niets uit of zo, maar hij is aan zijn hoofd

gewond". We werden naar een klein kamertje gebracht. Ik keek naar de wand en wist dat Willem daarachter lag. "Ik wil naar hem toe", zei ik, "ik wil naar Willem". De begrafenisondernemer ging ons voor. Met grote angstogen volgde ik hem, maar het was niet nodig. Het was Willem die op de witte tafel lag. Zo mooi, zo dierbaar en vertrouwd.

Kind toch, mijn kind...
zo stil op die witte tafel.
Benzinelucht en glassplinters.
Je mooie ogen keken
langs mij heen
in de verte, leeg.
Onder mijn handen,
en lichtjaren
van mij verwijderd.
Mijn kind, mijn kind...
Diepe tederheid en
grenzeloze weemoed.
Dankbaar
dat je niet geleden had,
je mooie kopje
grotendeels onbeschadigd.
Ik strelde je handen,
voorzichtig
je haren, je gezicht.
Mijn hoofd op je warme buik.
Mijn kind, mijn kind...

De beide politiemannen keken ernstig toe. Toen werden we naar het andere kamertje gebracht en moesten uit een boek met voor-

beelden een kist uitzoeken. We kozen de kist met de minste frutsels. De begrafenisondernemer was coöperatief, hij zou regelen dat Willem dezelfde avond nog bij ons zou worden gebracht.

Thuisgekomen gingen we bellen. Mijn man belde onze oudste zoon en zijn familie. Ik belde mijn vriend Rob en mijn zus en broer. “Er is iets heel ergs gebeurd. Willem heeft een ongeluk gehad, hij is dood...” Geschokte, emotionele reacties.

Ik zocht kleren voor hem uit, de trui die we samen hadden gekocht en de stoere jeans die hem zo mooi stond. We gaven de kleren af bij de aula en gingen onze oudste zoon halen in de stad waar hij studeerde, vijftig km verderop.

“Luister”, zei ik tegen mijn man onderweg in de auto, “we gaan hier niet aan kapot. We gaan ons richten op de zeventien jaar die we van hem genoten hebben. Zeventien jaar zo’n prachtig, lief kind, een voorrecht...” Mijn man was het met mij eens.

Onze oudste stond klaar met zijn tas gepakt. Verdwaasd, niet begrijpend en wit weggetrokken. Willem dood, hoezo dood? Hoe kan dat nou...?

Dinsdag 6 november

Gisteren lag er een dood minihagedisje in Dirks drinkbak. Vandaag zat er een in het huis tegen de buitendeur. Ik heb hem in mijn zakdoek gevangen en voorzichtig buiten gezet. Hij bleef wat versuft zitten. Hopelijk redt hij het. De afgelopen weken heb ik er al een stuk of tien gevangen, allemaal jonkjes, vooral op dagen met mooi weer. Op de een of andere manier weten ze het huis binnen te komen, maar de weg terug is een probleem. Ik heb geen last van ze, maar binnen zijn ze ten dode opgeschreven. Het valt niet mee om ze te vangen wanneer ze nog in goede conditie zijn, ze zijn schuw en snel. Het is elke keer een hele heisa.

Anders is het met muizen. Vanmorgen lagen er keuteltjes op het aanrecht. Muizen kunnen je veel last bezorgen, al zien ze er nog zo lief uit. Een paar keer troffen we bij aankomst, tussen de keutels, een la vol aangevreten pakken en dozen aan. Dat was niet het ergste. Even balen en dan ruim je het op. Een groter probleem was de stank van achter het plafond en het schuine dak van de slaapkamers. Een penetrante lucht, alsof je in Artis rondliep. Maandenlang stonk het. En het lastige is dat je er niet bij kunt. Toen heb ik de roze gifkorrels niet langer tegengehouden, al heeft dit volgens mij een negatieve invloed op mijn karma, als er zoiets bestaat. Het zij zo, ik zie geen andere oplossing. We leggen de korrels uit als we weer voor een tijdje naar Nederland gaan. Als we in Frankrijk zijn en sporen van muizen in huis tegenkomen, zetten we een life-trap, een val waar je ze levend in kunt vangen. Die zijn hier overal voor een habbekrats te koop, in diverse maten. Naast huisspitsmuizen vangen we regelmatig een eikelmuis. Prachtige beestjes. Bruin en wit met een zwart maskertje en een breed uitlopende staart. Op deze manier kun je ze mooi bekijken en fotograferen. We nemen ze mee uit wande-

len en laten ze een kilometer verderop los. Volgens Rob, die alles af weet van dit soort zaken, leggen ze dan evengoed het loodje. Maar daar geloof ik niets van. Op deze manier hebben ze in ieder geval een kans.

Weer thuis, nadat we ons oudste kind hadden opgehaald, ging ik achter de computer zitten om de aankondiging van Willems overlijden te schrijven. Het was een uur of half elf 's avonds. Ooit had ik een gedicht gelezen dat me aangreep. Ik had het uitgeknipt, indertijd een kopie aan Jasmijns moeder gestuurd en bewaard. Het is van Geert Boogaard.

“Zo bitter
dit verdriet:
Er stierf een kind.
Wie weet er
een verhaal?
Kan niet de wind
die God liet waaien
iets aan mij vertellen:
Een uitweg,
die ik zelf
niet vind?”

“Zeventien jaar mochten wij genieten van onze prachtige, levenslustige Willem. Een ongeluk maakte een einde aan zijn sprankelende leven. Lieve, liefste Willem, bedankt voor alle warmte en vrolijkheid die je ons gegeven hebt en je waardevolle, zo geheel eigen bijdrage in ons gezin. We bidden dat we sterk genoeg mogen zijn om het onvoorstelbare, jou verliezen, te kunnen dragen.”

Het was nog niet zo lang geleden dat er door mij heen schoot dat, wanneer ik ooit een kind zou verliezen, onderaan het overlijdensbericht zou komen te staan: “Alle vormen van troost en medeleven zijn welkom.” Aldus geschiedde.

Tegen middernacht kwam een grote, zwarte auto voorgereeden. De kist die wij hadden uitgezocht werd op een karretje naar binnen gerold. Onder de kist een koelaggregaat, verborgen onder een zwart kleed. Het deksel werd open geschroefd. “En, ziet hij er niet mooi uit?”, zei de kleine begrafenisondernemer. “Ik hoop dat u tevreden bent, we zijn er drie uur mee bezig geweest”. Maar wij staarden verbijsterd naar ons stille, witte kind, zijn mooie ogen dichtgeplakt, zijn vingers in elkaar gestrengeld. Onze vrolijke, levenslustige jongste, die enkele uren eerder nog lachend en gekkend het huis had verlaten...

Kort daarna kwamen mijn zus en haar man om bij ons te zijn die nacht. De hele nacht bleven de lampen en verwarming branden en ook de nachten daarna, tot aan de begrafenis.

Woensdag 7 november

Toen het tot me doordrong, dat ik hier moest blijven, was een van de dingen waar ik tegenop zag, het weer en met name de kou. November is niet de meest ideale tijd van het jaar om in je eentje in een afgelegen huis op het Franse platteland door te brengen. Daarbij zitten we vrij hoog, op 450 meter, aan de uitlopers van het Massif Central. De winters zijn hier pittig, meer sneeuw dan in Nederland en het kan er stevig vriezen. Daar staat tegenover dat de zon krachtig is. Zelfs bij temperaturen rond het vriespunt kun je, bij windstil weer, heerlijk buiten zitten.

Maar tot nu toe heb ik niet te klagen. Vanuit Nederland bereiken mij geluiden over storm en regen, terwijl ik vanmiddag in het zonnetje bloembollen heb gepoot.

Ik sliep niet die nacht, noch de drie nachten die volgden. Dat er overall licht brandde in huis was geruststellend, het gebrom van het koelaggregaat beklemmend.

De eerste morgen na Willems dood was alles wit berijpt. Op de voertafel kibbelende merels en mezen, een groep staartmezen dartelde van boom naar boom en een onwaarschijnlijk mooie, oranjezode zon kwam op boven de bosrand. “Kijk eens wat prachtig”, zei ik tegen mijn man, “wat een geluk dat we daar nog oog voor hebben...” Het verbaasde mij.

Die dag en de twee dagen erna zijn er honderden mensen geweest: familieleden en vrienden, bekenden en onbekenden, burens, dorpsgenoten, docenten van zijn school en hele stoeten klasgenoten en medeleerlingen. Iedereen was welkom. Drommen kinderen kwamen over het zandpad aangelopen, onzeker om zich heen kijkend, pratend of nerveus giechelend. Nadat ze bij Willem waren geweest, liepen ze zwijgend en met gebogen

hoofd terug. Die arme kinderen, ik had zó met ze te doen. Op die leeftijd past geen dood.

Toen Willem nog leefde, kwamen zijn vrienden en vriendinnen met grote regelmaat bij ons. We hadden nooit zo veel contact. Ze denderden gelijk door naar boven. Soms een praatje. Nu waren ze er dagelijks en wat waren ze ons in die dagen dierbaar: ze hoorden bij Willem. Ze zochten de muziek uit voor de begrafenis en we betrokken hen zo veel mogelijk bij alles wat er te regelen viel. Zij kenden een stuk van ons kind waar wij geen weet van hadden. Wij hadden hen nodig en zij ons. Het eerste half jaar waren ze er vrijwel elk weekend.

De tweede dag heb ik alle foto's van Willem bij elkaar gezocht en een collage gemaakt. Willem als pasgeboren baby op mijn buik, en in alle daarop volgende stadia, tot en met de foto die kort voor zijn dood was genomen. Bloemen en bloemstukken werden bezorgd in overweldigende aantallen. Condoleancekaarten stroomden binnen. De begrafenisondernemer kwam meerdere malen en stond ons bij met alles wat er moest gebeuren. Ik vroeg of we zes graven konden kopen, niet op één rij, maar drie naast elkaar en drie daar tegenaan. We hadden altijd vrij gewoond en ik wilde ruimte rondom mijn kind. Hij zou het proberen te regelen. Ik ging aan het meten. Zes graven bleek nog maar een paar vierkante meter te beslaan. Toen hebben we er tien besteld.

's Avonds las mijn man de stapel kaarten voor die elke dag bezorgd werden. Er waren korte bij, met alleen een naam, maar de meeste waren beschreven. Zó velen hadden hun best gedaan om troostrijke woorden te vinden. Wat deed ons dat goed. Eén uitdrukking kwam veel voor, in diverse variaties: "Ik heb er geen woorden voor", "er zijn geen woorden te vinden", "ik weet niet wat te zeggen", "woorden schieten tekort..." Nadat mijn man

ruim vijftig kaarten van deze strekking achter elkaar had gelezen, moest ik zo verschrikkelijk lachen, dat ik bijna van de bank afrolde.

Alleen 's nachts was het rustig en dan was Willem voor mij. Uren zat ik bij hem en probeerde zijn koude handjes in de mijne te warmen. Zijn handen die zorgvuldig in elkaar waren gevouwen toen hij werd thuisgebracht en die ik had losgemaakt en over elkaar gelegd.

Hoewel hij bijna volwassen was, werd hij weer helemaal mijn kleine jongetje. Ik streek over zijn mooie haartjes, aaide zijn wangetje, zijn oortjes, het vlekje in zijn hals, hield zijn handjes in de mijne. "Mijn kind, mijn kind, wat gebeurt er toch met ons...?"

Ik mis de koeien in de wei tegenover ons huis. Wanneer ik 's avonds het hondje uitliet, zag ik hun grote lijven als lichte vlekken in het donker en hoorde ze snuiven en hoesten. Overdag kwamen ze aanlopen als ze mij bezig zagen en stonden aan de andere kant van de draad met malende kaken toe te kijken. Ze zien er sympathiek maar ook een beetje dommig uit. Grote, bonkige beesten, die gefokt worden voor hun vlees. De stier houdt zich meestal wat afzijdig. Gisteren heeft Jean-Jacques een deel naar een weiland verderop gebracht, en degene die binnenkort moeten kalven naar de grote schuur bij zijn huis.

Het verweiden van de koeien is geweldig om te zien. Daarbij wordt het hele gezin ingezet. Het kondigt zich aan met een ongebruikelijk heen en weer gerij met het Renaultje 4, dat de meeste boeren voor hun werkzaamheden gebruiken. Op diverse plaatsen worden touwen gespannen, zodat de kudde niet van het rechte pad kan afdwalen. Vervolgens hoor je overal geschreeuw en in de verte het gebonk van zware poten. En daar komen ze

aangemarcheerd, de vaart er flink in en begeleid door de boer met zijn hulptroepen. Grote koeien, middelgrote koeien en kleintjes met daar achteraan een machtige stier. Als ze voorbij zijn ligt het hele weggetje vol koeienpoep en moet ik Dirk in de gaten houden, want die mag daar graag een snelle hap van nemen, of er even lekker doorheen rollen.

Donderdag 8 november

Vandaag de laatste bollen in de grond gezet. Niet met een spa of een schepje, zoals in Nederland, maar met een houweel. Het is hier vrijwel onmogelijk om een spa de grond in te krijgen. Eén en al steen. Gestoord werd ik er de eerste jaren van. Maar schelden en mopperen schiet niet op, dus verstand op nul en meter voor meter de stenen verwijderen. Een houweel is onmisbaar om ze los te beuken. Karrenvrachten vol hebben we inmiddels afgevoerd. De royale bloementuin die ik in gedachten had, is gereduceerd tot een aantal perkjes.

Maar elk nadeel heeft zijn voordeel, zowel wat de stenen betreft als de talrijke molshopen die we dit jaar in het gazon hebben. Edmond en Jean-Jacques schudden zorgelijk het hoofd toen ze de enorme bulten vorige week zagen en noemden een paar middelen waar mollen niet van terug hebben. De mollen leveren mij echter prima grond. Allereerst heb ik vandaag een deel van de opgedolven stenen gebruikt om er lage muurtjes van te maken, een halve meter van de buitenmuur af. Vervolgens met mijn handen de prachtige, losse en steenvrije grond van de molshopen in de kruiwagen geschept en achter de muurtjes gekieperd. Plantjes en bollen er in en klaar is Kees. Dat gaat mooi worden komend voorjaar. En zo heb ik wat aangerommeld vandaag.

Het was druk in huis die dagen. Familie, vrienden van ons, vrienden van Willem, het was een komen en gaan. Ze deden boodschappen, zetten koffie en maakten eten. Wij waren “flink”. We praatten, lieten mensen binnen, overlegden voor de begrafenis, toonden geen emoties. En eerlijk gezegd had ik die ook nauwelijks, alles was vlak. Wat deed mijn man, wat deed mijn oudste zoon, ik weet het niet meer. Wat ik me wel herinner is

dat de kist zich vulde met knuffels, briefjes, bloemen, enkele bierglazen en zelfs een flesje bier. En overal bloemen en bloemstukken rondom.

Er was een mooi briefje van Martin, een jongen uit het dorp die Willems krantenwijk soms overnam. Hij stond de eerste morgen met een wit smoeltje voor de deur. “Ze zeggen dat Willem dood is, maar ik hoop van niet...” “Hij is dood”, zei ik, “kom hem maar even gedag zeggen”.

De buurtkindertjes, waar Willem regelmatig oppaste, waren er met een mooie tekening. Ze durfden niet verder te komen. “Ik kan niet tegen bloed”, snikte Ruudje. “Kom maar lieverd”, zei ik, “er is geen bloed, kijk maar heel voorzichtig”. Willem was hun held, groot en sterk. Het was altijd een dolle boel als hij kwam oppassen. Dood was tot dusver een vaag begrip. Hun Willem dood... Ze konden het niet bevatten.

Op drie mensen heb ik echt gewacht, gehoopt dat ze zouden komen: de moeder van Jasmijn en de ouders van Otto. Ze waren er alle drie op één van die dagen voor de begrafenis.

Wat mij tevens is bijgebleven, is bewondering voor al die mensen die zijn geweest. Huilend, met tranen in de ogen, nauwelijks uit hun woorden komend. Sommigen hadden zich duidelijk moed ingedronken. Het moet een zware gang zijn geweest. Toch waren ze er, in groten getale. Dappere mensen allemaal. Het betekende veel voor ons.

Toen Willem die vrijdag niet op tijd thuis was, had ik zijn eten in de magnetron gezet: aardappelen, vis en worteltjes. De andere dag stond het er nog. Willems eten, ik kon het niet weggooien... Vervolgens heeft het een paar dagen in de koelkast gestaan en toen heb ik het met een prop in mijn keel op de voertafel voor de vogels gegoooid. Het bleef dagenlang onaangeroerd, terwijl alles er omheen werd opgegeten. Op een dag was het weg.

Willem lag met zijn hoofd opzij, zodat de wond minder zichtbaar was. We hebben de tweede dag een deel van zijn kopje bedekt met zijn favoriete pet. De fotocollage die ik had gemaakt, stond in de hal, bloemen erbij. Het Requiem van Fauré werd vaak gedraaid. Toen ik de muziek later terughoorde, herkende ik het nauwelijks. Veel is er langs me heen gegaan. Rob kwam elke dag. Ik herinner mij nog dat we samen naar de muziek luisterden die op de begrafenis zou worden gespeeld. Slapen lukte niet, eten ook niet en ik had het koud, liep voortdurend te klappertanden. De tweede dag kwam de hoofdpijn opzetten die aanhield tot na de begrafenis.

De mensen die hier vroeger woonden moeten enorm geploeterd hebben in deze steenachtige grond. Alles gebeurde voornamelijk met de hand en, indien beschikbaar, met paarden. In de schuren troffen wij een grote hoeveelheid landbouwwerktuigen van ver uit de vorige eeuw aan: roestige eenscharige ploegen, eggen, bietensnijders, wel tien sikkels, diverse zeisen, handzagen, slijpstenen en allerlei zelfgemaakte houten werktuigen. Ook in de struiken rondom het huis lag het vol met roestig materiaal, vaak fors formaat. Wonderlijke apparaten. Het grootste deel is meegegeven aan de oudijzerboer. De rest ligt nog tussen de bramen en brandnetels. Zo ook het autowrak van het merk Vedette. In de zomer is het niet te zien. Wanneer het blad begint te vallen duikt het elk jaar weer op tussen de kale struiken.

Vrijdag 9 november

De elektrische deken ligt op de hoogste stand mijn bed op te warmen. Vanmorgen heb ik hem opgehaald bij de "Bar et Tabac", waar het postorderbedrijf het pakketje had afgeleverd. Frankrijk is duur: vijftien euro moest ik betalen en nog de verkeerde kleur ook... Volgens mijn zus lagen ze deze week voor vijftien euro bij Blokker in de aanbieding. Maar Blokker is ver weg.

Eens per week ga ik er met het busje (bouwjaar 1990) op uit om de accu op peil te houden. Elke keer ben ik lichtelijk gespannen, omdat hij de laatste tijd kuren vertoont. Geen enkel probleem als mijn man er is, maar nu moet ik het allemaal zelf zien op te lossen. Het was vandaag gelukkig starten en rijden...

Ik had nog meer geluk: het was marktdag in het naburige dorp en een gezellige drukte. Kramen met groente en fruit, met schorten, nachthemden, petten en wandelstokken. Allerlei soorten kaas en vis, een Noordafrikaanse meneer met olijven en ander lekkers. Heerlijk ruikende en smakelijk uitziende kippen aan het spit naast iemand die cd's verkocht en tevens de hele markt van een gezellig muziekje voorzag. Het was er goed toeven. Dirk komt er ook graag, hij stofzuigert de straten af op alles wat eetbaar is. Ooit heb ik een cd gekocht met de aanstekelijke wijsjes die over de markt schalden en waarbij je vanzelf mee ging hummen. Toen ik hem thuis afspeelde, zonder de gezelligheid en de lekkere etensluchten, dacht ik: wat heb ik nou toch in huis gehaald...

Verder de vuilniszak en het oud papier afgeleverd bij de containers in ons dorp en bij de bron zes flessen water getapt. Rondgestruind met Dirk, en Edmond bemoedigend toegesproken. Hij was in mineur. Het cement waar de deur aan moest hangen brokkelde af en een deel van zijn werk moest over.

Ik hoop dat het gaat sneeuwen, dacht ik. Sneeuw is prachtig, dekt alles af wat lelijk is. Sneeuw maakt mooi en stil. Maar het was grauw toen we opstonden op die laatste dag dat Willem thuis was. De dienst was om 14.00 uur en in de loop van de morgen liep ons huis vol met mensen.

Beven, koud, hoofdpijn en nerveus. Willems vrienden nog een halfuurtje met hem alleen. Daarna wij. Plukjes van zijn haar geknipt. Jammeren dat buiten mij om ging. Geluid dat uit mij omhoog kwam, onbeheersbaar, onwerkelijk.

Zwarte auto's,
klokgelui,
overall mensen.

“Rug recht jongen”,
tegen mijn oudste zoon
bij het binnengaan
van de kerk.
Zo dicht mogelijk
bij de kist, bij Willem
en zo dicht mogelijk
bij mijn oudste kind
dat het moeilijk had.

Muziek,
bloemen
en mooie woorden.
Huilende kinderen.
Groot verdriet,
machteloosheid
en niet begrijpen...

... “Lieve Willem, uit liefde ben je geboren, met verlangen hebben we je komst tegemoet gezien. Ruim zeventien jaar hebben we je mogen verzorgen en koesteren, en met groot verdriet laten we jou weer gaan”.

...

“Je was een gouden kind. Het was een voorrecht om jou in ons midden te mogen hebben, en te genieten van je duidelijke aanwezigheid. Zo verschrikkelijk graag hadden we jou verder zien opgroeien, maar het mocht niet zo zijn. De mens wikt, maar God beschikt. Ons verdriet is groot, maar groter nog is onze dankbaarheid voor jouw leven dat ons geschonken werd. Lieve, liefste Willem, bedankt voor alles. We dragen jouw dierbare gedachtenis voor de rest van ons leven mee in ons hart...”

Om 15.00 uur hebben we het deksel op de kist gedaan. Weer opengemaakt, nog even kijken, weer sluiten. Een laatste blik, een allerlaatste blik en kus, toen definitief dicht.

Samen met zijn vrienden droegen we Willem de kerk uit bij het lied dat ik zelf had uitgezocht, Om Namaha Shivaya van de Gopal's Bhajan Group. Een lang, melodieus en hypnotiserend nummer. Ik had geen idee wat de woorden betekenden. Zeg maar dat het een danklied is, zei ik tegen de vriendin die de dienst leidde. Een danklied voor zeventien jaar Willem. Toen we de kerk uitkwamen, sneeuwde het...

De zwarte auto's en de lange stoet die volgde, stopten bij de plaats van het ongeluk, stopten bij onze straat en gingen met een omweg naar de mooie, kleine begraafplaats in het bos. Daar hebben we Willem begraven.

Zaterdag 10 november

Er gebeuren vreemde dingen op en rond de voertafel. De eerste zes vetbollen die ik er twee weken geleden hing, waren een paar dagen geleden half op. Een dag later was alles weg, met netjes en al. Opnieuw zes nieuwe vetbollen extra stevig vastgemaakt. Vanmorgen wéér alles weg, evenals bijna alle strooivoer. Ruim twintig meter verderop vond ik een groen plastic netje, maar het spoor leidde nergens heen.

“Dat zijn eikelmuizen”, zei Rob. “Die proppen hun wangzakken vol en leggen een lekker voorraadjie aan onder jouw pannen. En straks poepen ze het allemaal in jouw huis weer uit”. Het zou kunnen dat hij gelijk heeft, maar het lijkt me stug. Zes vetbollen, in één nacht...? Eikelmuizen zijn een stuk groter dan “gewone” huis- of bosmuizen, maar dan moeten ze wel érg hard werken, of er zitten er onrustbarend veel.

Het zou interessant zijn om een camera bij de voertafel te zetten en te registreren wat zich daar allemaal afspeelt. Sowieso is het nachtleven hier een stuk bruisender dan het leven overdag. Ik merk het aan Dirk, die zich 's avonds volstrekt anders gedraagt. Vliegt naar buiten, met zijn neus over de grond, blaffend en duidelijk opgewonden, buiten zichzelf soms. Voor zijn ogen blijft minder verborgen dan voor de mijne.

Overdag komt hier niet veel méér langs dan een paar trekkers of een Renault 4 en 's zondags de jagers. Vandaag, zoals de meeste dagen, heb ik niets of niemand gezien. Maar 's nachts komt alles tot leven. In de zomer valt dit voor een deel mooi waar te nemen als we op het terras of op ons bankje voor het huis zitten. Zo gauw de schemering invalt, hoor je overal geritsel en vreemde roepgeluidjes. Eikelmuizen bijvoorbeeld communiceren met een soort fluittoon. Ze lopen rechtstandig over de muur

naar beneden en naar boven, alsof ze zuignapjes aan hun poten hebben. Later als het donker is, merken we aan het opgewonden gedrag van Dirk en aan een vaag geritsel, dichtbij of in de verte, dat er weer wat rondscharrelt. Maar meestal zijn het vooral sporen, zoals pootafdrukken, keutels en braakballen, die wat vertellen over de nachtbrakers in en rond ons huis.

Vanaf de begraafplaats gingen we naar een zaaltje bij de kerk om de condoleances in ontvangst te nemen. Uren hebben we er gestaan, er kwam geen eind aan de rij. Ik schudde handen, praatte, maakte kennis met de vele collega's van mijn man die er waren, bedankte iedereen. Het voelde als een receptie. Zo veel mensen, die van heinde en verre gekomen waren om ons bij te staan. Wat ontzettend aardig. Ik hoopte dat ze zonder problemen thuis zouden komen, want er lag inmiddels een aardig laagje sneeuw. Als laatsten de vrienden van Willem die, nadat we ze voortdurend om ons heen hadden gehad, met ernstige gezichten ons nog een hand kwamen geven.

Enmaal thuis, hebben we met familie en vrienden nog wat gedronken en nagepraat. Ik voelde me opgelucht en tevreden. De begrafenis was achter de rug en het was allemaal goed verlopen. Zóveel mensen, zóveel bloemen, díe was er en díe en heb je dit gezien en dat... Het hele dorp verstopt, één file van voor naar

achteren, het verkeer op de snelweg dat stil werd gelegd, agenten die salueerden. Klokken die luidden bij het kerkje waar we voorbij reden op onze rit naar de begraafplaats. Allemaal voor Willem... Wat zou hij het een mooie stunt hebben gevonden!

Ik doezelde weg en voelde dat ik na al die dagen eindelijk zou kunnen slapen. De buitendeur ging open en dicht, ik hoorde voetstappen dichterbij komen en schoot overeind. Gelukkig, daar was Willem, eindelijk...!

Zondag 11 november

Elke donderdag komt de Echo du Berry uit, het streekkrantje. Het is een geweldig blad en we lezen het van voor naar achteren en weer terug. Uit de inhoud zou je kunnen afleiden dat de wereld ophoudt bij de grenzen van de regio. Geen Parijs of Europese Unie. Irak, Afghanistan en de Verenigde Staten bestaan niet voor de Echo. Een verademing. Wel volop plaatselijk nieuws: uitgebreide interviews met de nieuwe uitbaters van restaurants, met de nieuwe kapper, slager, galeriehouder en de gepensioneerde onderwijzeres, nieuwe leerkracht of burgemeester. Veel informatie over landbouw, sport en andere sociale activiteiten. Een wekelijkse gezondheidsrubriek (deze week: hoe te leven met artrose), op de achterkant een bladvullend interview met een plaatselijke grootheid. Voorin steevast twee of meer bladzijden met de activiteiten voor de komende week.

Hieruit blijkt, en dat hebben we inmiddels ook ervaren, dat er een bloeiend verenigingsleven bestaat in dit deel van Frankrijk. Voor de komende week kun je in onze regio in vier dorpen meedoen aan een klaverjastoernooi, in twee plaatsen een boerenmarkt met streekproducten bezoeken, in vijf verschillende dorpen bingo spelen en 1x een balletje gooien bij een "concours pétanque". Verder wordt er op negen plaatsen een "thé dansant" en 1x een "soirée dansant" georganiseerd. Gezamenlijk eten is populair: deze week 4x "soirée choucroute", (zuurkool), 2x "soirée moules frites" (frites met mosselen) en 1x "dîner coq au vin" (letterlijk vertaald: haan in de wijn).

Wat ook geweldig is om te lezen is dat de plaatselijke fietsclub vandaag een wándeltocht organiseert. Tot slot: we kunnen de komende dagen kiezen uit vijf "conférences" (lezingen) over uiteenlopende onderwerpen en in tien dorpen wordt een toneelstuk

opgevoerd, een cabaretvoorstelling of muziekkuitvoering gegeven. Diverse malen hebben wij een lezing, toneelstuk of concert bezocht en het was er bijzonder geanimeerd. Frankrijk heeft ons al veel gegeven, aan rust, natuur, afleiding en gemoedelijkheid.

Maar het was Willem niet die binnenkwam. Ook de dagen en weken erna veerde ik steeds op als ik de buitendeur hoorde, maar het was nooit Willem. Zijn fiets stond nog op zijn vaste plek voor de schuur. Als mijn oog er op viel, telkens een fractie van een seconde die sensatie: Godzijdank, hij is weer thuis...

Maar Willem kwam alsmaar niet, niet die eerste week en niet die weken en maanden die volgden. Wel was er veel bezoek, vrijwel elke dag. "Alle blijken van troost en medeleven zijn welkom", stond in de overlijdensannonce. En het was geen vergeefse oproep. Zoveel mensen zijn geweest, honderden brieven en kaarten kregen we dat hele eerste jaar, en nog lang daarna op zijn geboorte- en sterfdag. "Ik wist niet dat je zoveel aan mensen kon hebben...", zei mijn man in deze periode. Het heeft hem een andere kijk op het leven gegeven.

Het eerste half jaar was druk en verwarrend. Maar de dood had nog geen vaste voet in ons huis. Dood was te abstract. Alles leek een droom, een nachtmerrie waar ik elke dag uit wakker zou kunnen worden.

"Ik droom hè, dit gebeurt niet echt...", vroeg ik aan de aardige politieman. "Nee mevrouw, u droomt niet", zei hij ernstig en bedroefd.

"Volgens mij droom ik", zei ik tegen de begrafenisondernemer, "dit kan niet waar zijn". "Mevrouw", zei hij, "uw zoon is overleden".

“Maak me wakker”, zei ik tegen mijn man, “ik heb zo’n verschrikkelijke nachtmerrie”. “Nee meisje”, zei hij, “dit is geen nachtmerrie, we zijn hem kwijt, ons jongetje...”

En nog jaren later dacht ik, hoopte ik, dat ik wakker zou worden. Dan hoorde ik de buitendeur en kwam hij binnen, eindelijk! “Kind toch, waar was je zo lang? Ga gauw zitten, je eten staat in de magnetron”. Dan zou alles weer normaal worden en zouden we doorgaan waar we gebleven waren.

Maandag 12 november

Beroerd geslapen vannacht. Pijn in mijn hartstreek en bang. Constant mijn pols voelen en zweten van angst. Bang dat mijn hart weer ontregeld raakt zoals al drie keer eerder gebeurde, elke keer 's nachts.

Dat was schrikken, die eerste keer. Het was duidelijk veel heftiger dan de hartritmestoornis waar ik wel vaker last van had. Mijn man wakker gemaakt, alarmnummer gebeld en even later een slaperige dokter aan de telefoon. Hij wilde langskomen, maar wij waren bang dat hij onze uithoek niet zou kunnen vinden in het donker. Wij wisten hem wel te wonen. Hij kwam wat mopperig naar de deur met een gezicht van "het zal me wel weer wat wezen..." Maar hij had weinig tijd nodig om te zien wat er aan de hand was. "Anarchie du coeur", noemde hij het, een treffende omschrijving. Ik kreeg een spuit tegen embolie en werd naar het ziekenhuis verwezen: "Il faut hospitaliser". Ambulance gebeld, ziekenhuis gebeld en daar ging ik midden in de nacht over de Franse slingerweggetjes. In het ziekenhuis stond het infuus al klaar. Halverwege die dag was het voor elkaar en mocht ik weer naar huis. De tweede keer was in Nederland. Ik weet niet wat ze in het infuus gepompt hebben, maar ik werd er doodziek van en het hielp niet. De volgende morgen met een elektroshock het hart weer in het juiste ritme gebracht. De derde keer was weer in Frankrijk, twee maanden geleden. Drie dagen moest ik blijven voordat ik opgelucht en met een zak vol medicijnen weer richting huis kon. Van de medicijnen was ik doorlopend beroerd. In Frankrijk hadden ze me min of meer bevolen om de drie soorten pillen de rest van mijn leven in te nemen, anders zou het gauw met me gebeurd zijn. In Nederland waren ze een stuk relaxter: gewoon stoppen. Daar kon ik me beter in vinden, maar afgelo-

pen nacht begon ik daar toch aan te twijfelen. Vanmorgen was het over en ik had een prima dag. Niets aan de hand.

Er waren momenten in deze onwerkelijke periode, dat van het ene op het andere moment tot me doordrong dat Willem nooit meer terug zou komen. Dan waren verdriet en wanhoop onverdraaglijk. De eerste keer dat het gebeurde was na een dag of tien. Ik was op zijn kamer toen het gapende gat dat hij had achter gelaten, zich voor mij opende. Ik had nog niet gehuild, alleen de eerste dagen met droge ogen gejammerd. Toen ik in dat bodemloze gat de diepte van mijn verlies zag, kon ik huilen tot ik geen adem meer had. Verscheurend en radeloos verdriet. Zijn kussen tegen mij aangeklemd als een reddingsboei, wanhopig de geur van zijn pyjama opsnuivend, klampte ik mij vast aan alles wat nog aan hem herinnerde. Ik betastte en rook aan zijn kleren om nog iets van hem terug te vinden, zijn luchtje, een haar...

Zijn pyjama is ongewassen bewaard gebleven. Nog steeds, haal ik hem af en toe tevoorschijn om er mijn gezicht in te verbergen, zijn geur op te snuiven.

Dirk voor de laatste keer uitgelaten vandaag. Het is een heldere nacht met veel sterren. Het was doodstil, de uilen houden zich rustig en de koeien zijn weg. In de verte een blaffende hond. Als kind, en ook nog lang daarna, durfde ik in het donker nooit naar boven te kijken. Ik was bang voor die onbegrijpelijke, zwarte ruimte boven mij.

Hoewel ik in het begin probeerde enige orde in mijn leven aan te brengen en over te gaan tot de dingen van de dag, sijpelde de kou van de dood steeds verder mijn leven binnen. De eerste maanden maakte ik nog plannen. Alles moest doorgaan.

De verjaardag van onze oudste zoon één maand na Willems dood, een uitje naar de dierentuin met de schoonfamilie, een etentje... Maar hoewel hij er niet meer bij was, kwam ik hem overal tegen. In de dierentuin, waar hij en zijn broer zo vaak hadden geravot, in het restaurant, bij familiebijeenkomsten... Een schrijnend, verlamdend gemis, zo goed mogelijk verborgen gehouden om voor de anderen het feest niet te bederven.

Er waren ook dagen dat verdriet week voor melancholie. Dan was alles vredig en kon ik op krachten komen.

“De aarde was wit berijpt en de maan scheen op zijn mooist in die ene nacht. Koperwieken vonden feilloos hun weg in het donker. Door het gejammer van de bosuil klonk de schreeuw van een reiger. De zon brak door de roze ochtendnevel en alle leven ontwaakte. Het gekwetter van de mezen en de bescheiden winterzang van de roodborst werden onderbroken door een schreeuw, toen de hongerige sperwer toesloeg. Stilte. Daarna was alles als tevoren. Een buizerd vloog klagend rond zijn nestboom, achtervolgd door zwarte kraaien. In de kale takken enkele dieprood gekleurde goudvinken. Een groepje staartmezen dartelde van boom naar boom. Kleine donsballen met hun lange, onhandige staarten. Onder de bemoste bomen lag het nog warme lichaam van een jonge buizerd. Alleen zijn jeugd was hem gegeven. Klaar voor het leven werd hij ingehaald door de dood...

De sneeuw ging over in regen. Het waaide en de kale bomen tekenden zich af tegen de grauwe avondlucht. Grote zwermen zwarte kraaien en kauwen zochten luidruchtig een slaapplek in de wiegende bomen. Hun gekras leek, samen met de toegenomen wind, over te gaan in een lof-

lied op de grootsheid van de schepping. De eeuwige kringloop van leven en sterven. De waarde van alle schoonheid en liefde die ons omringen en de zin van het diepe lijden, onlosmakelijk aan het leven verbonden. De grauwe lucht werd een warme deken en de bomen boden troostend beschutting.

Tussen de dode bladeren bloeide het eerste sneeuwklasje...” (februari 1999)

Het eerste jaar was het laagje “gewoon doen” dun en het incaseringsvermogen nihil. Voorvallen die normaal gesproken als “vervelend” zouden worden afgedaan, leken rampen en haalden me volledig onderuit. Een lek in de vijver, de inbraak in het huis van onze oudste zoon, gedoe met de verzekering. Alles wat tegenzat leek onoverkomelijk.

Dinsdag 13 november

Het hele huis stinkt naar koeienpoep en ik stink daar nog bovenuit. Vanmiddag gedroogde koemestkorrels gestrooid in de bloemperken en bij een aantal bomen en struiken. Elke dag doe ik een paar buitenklussen. De “météo” geeft voor overmorgen sneeuw en vorst af in de Puy de Dôme, niet zo ver hier vandaan. Ik krijg haast. Als de vorst eenmaal in de grond zit, is hij er zo nog maar niet uit. De mest stond er al een tijdje en de korrels waren overgegaan in poeder. Het lukte me niet om zo te staan dat de stofwolken mij niet raakten, kreeg steeds de volle, stinkende laag over me heen.

De kruiwagen kreeg een lekke band en ik had even een probleem. Gelukkig stond er nóg een in de schuur.

Willems dood begon terrein te winnen en mijn leven over te nemen, al ging voor het oog alles door. Als er geen bezoek was, probeerde ik te werken. Ik had mijn kantoor aan huis en hoefde er niet vaak op uit. Zou ik ook niet gekund hebben. Thuis was veilig, mijn schuilplaats. Ik wilde aan de buitenwereld mijn emoties niet tonen, en wist dat ik geen controle had. Eén meelevende opmerking, of iets wat daar in de buurt kwam, en ik zou onbeheerst gaan huilen. Dat was mij een gruwel. Mijn hele leven moest ik sterk zijn. Zwakte tonen was onmogelijk.

Mijn man ging na tien dagen weer aan het werk. Hij is daar geweldig opgevangen door zijn collega's. Kon zijn verhaal kwijt, zo vaak hij wilde. Dat is bepalend geweest voor zijn verdere leven.

Ik dwaalde door het huis, zat op zijn kamer, praatte in mijzelf: “Kom terug Willem, het duurt te lang, ik hou het niet meer vol...” Bekeek zijn foto's, alle albums vanaf zijn geboorte, en het voelde alsof we niet alleen onze Willem van zeventien kwijt wa-

ren, maar ook de baby met zijn mooie krullen, de stralende peuter, Willem als kleuter met zijn ondeugende snoetje, het ondernemende lagereschooljongetje, en ook de volwassen Willem én zijn kinderen, onze toekomstige kleinkinderen. Het was alsof we niet één, maar een huis vol kinderen hadden verloren...

Rob belt elke morgen en mijn man elke avond. Zo hoorde ik dat in Nederland de bomen al kaal zijn. De kastanje voor ons huis in Drenthe had vorige week in twee dagen de laatste helft van zijn blad verloren. Hier is het nog één groot kleurenfestijn als de zon schijnt. Wel beginnen de staketsels van de bomen door het dunner wordende loof zichtbaar te worden. Wat ook weer een prachtig gezicht is. De takken bij een eik lopen weer anders dan bij een beuk, linde of inlandse kers. En langzaam maar zeker wordt het landschap doorzichtig, doemt er hier en daar bebouwing op waar vorige week alleen nog bomen te zien waren.

Willem en ik hadden zelden een meningsverschil, hij was de gemoedelijkheid zelve. Het laatste jaar echter reageerde hij een paar keer ongekend fel. Altijd over hetzelfde. Wanneer ik hoorde dat iemand een dodelijk verkeersongeluk had veroorzaakt, sprak ik de wens uit dat de dader zwaar gestraft mocht worden. Levenslang wat mij betrof, denkend aan het verdriet van de nabestaanden. “Hoe kun je dat nou zeggen”, zei hij dan verontwaardigd, “die mensen zijn al zwaar gestraft, ze hebben levenslang...”

Ongeveer een maand na het ongeluk kwam Otto met zijn ouders op bezoek. Hij had ruim een week in het ziekenhuis gelegen en was redelijk opgeknapt. Ik hoorde dat hij het moeilijk had en heb hem kort na de begrafenis bezocht. Hij praatte veel en druk. Willem werd niet genoemd.

Zijn vader belde een paar weken later en we maakten een afspraak. Nog nooit in mijn leven was ik zo gespannen geweest. Tijdens het gesprek bood Otto zijn excuses aan. “Laat het niet voor niets zijn geweest”, zei ik, “laat het je wat geleerd hebben...” en moest huilen. Hysterisch en onbeheerst, er kwam geen eind aan. Mijn man naast mij met zijn armen om mij heen. Toen ik weer rustig werd, nog even nagepraat en daarna gingen ze naar huis. Het gesprek was zwaar en emotioneel geweest, maar waardig verlopen. Met Otto’s moeder had ik nog ruim een jaar regelmatig contact. En dat was goed. Wij waren beiden moeders met een groot verdriet.

Een half jaar na het gesprek kwam ik Otto tegen op de begraafplaats. Ik vroeg hoe het met hem ging en we staken samen de kaarsjes aan. Daarna gingen we uit elkaar. Hij zijn weg, ik de mijne. Willem kan tevreden zijn, dacht ik...

De laatste jaren dacht ik nauwelijks meer aan Otto, tot een maand geleden. Alles zat tegen en in dit soort situaties steekt het verdriet altijd weer de kop op. Voor het eerst was ik boos, uitgesproken boos. Op Otto. Zat hardop te schelden en te foeteren.

Toen zijn klasgenoten destijds kwamen condoleren, waren er diverse die zeiden dat het niet eerlijk was, niet Willem had dood moeten zijn, maar de verantwoordelijke chauffeur. “Dat mag je niet zeggen”, zei ik dan braaf, “elk mensenleven is evenveel waard”. Maar nu gingen mijn gedachten in dezelfde richting als die opmerkingen van toen. Precies op het moment dat ik dit hardop uitsprak, leek het, of ik met mijn auto over een paar enorme hobbels in de weg bonkte. Ik schrok me wild. “Oké, Willem, oké”, zei ik, zonder er bij na te denken, “ik hou al op. Sorry!” Keek achterom in de spiegel. Er was niets te zien. Op de terugweg gecontroleerd, geen takken, kuilen of andere obstakels op de weg.

Ik kan me eerlijk gezegd niet voorstellen dat er uit het niets een hand is opgedoken die mijn auto door elkaar rammelde om mij tot de orde te roepen, maar vreemd was het wel.

Woensdag 14 november

Rob belde vanmorgen. Hij vertelde over een tv programma dat hij op zijn computer via "Uitzending gemist" had bekeken. Het betrof een aflevering van Het uur van de Wolf van vier november waarin onze vriend Theunis uitleg gaf en liet zien waarom de Waddenzee van onschatbare waarde is voor flora en fauna. Hij, en wij met hem, maken ons grote zorgen over het voortbestaan van dit beschermde reservaat, onmisbaar als foerageer- en leefgebied voor honderdduizenden steltlopers en eenden. Schelpdiervissers, die met hun drijvende visfabrieken de zeebodem leeg stofzuigeren, gaswinning, een militaire vliegbasis, toerisme, aan alle kanten wordt er aan de Waddenzee getrokken, gepeuterd en gezogen. Argumenten worden bedacht en verdedigd, zodat het lijkt alsof het allemaal wel mee valt. Maar het valt niet mee. Blijf van de Waddenzee af, er is al zo véél kapot gemaakt! Bovendien is het gebied wettelijk beschermd (voor wat het waard is...). Mijn diepste overtuiging is dat natuur niet iets is dat buiten ons staat. Wij zijn er mee verweven. Wie, uit economische belangen, waardevolle en onmisbare leefgebieden voor vogels naar de knoppen helpt, maakt ook iets in zichzelf stuk.

Zelfs natuurbeschermingsorganisaties die, zoals de naam zegt, zijn opgericht met als doelstelling de natuur in Nederland te beschermen tegen alle vormen van aantasting, blijken regelmatig bereid water bij de wijn te doen. Eindeloos vergaderen, rapporten produceren met termen als "draagvlak", "achterban" en "tegenstrijdige belangen", en wéér wordt er terrein prijsgegeven, letterlijk en figuurlijk. Hoezo achterban, hoezo draagvlak en tegenstrijdige belangen? Natuurorganisaties horen maar één belang te dienen en dat is het belang van de natuurgebieden waar ze verantwoordelijk voor zijn. Zie oprichtingsstatuten! In

toenemende mate wordt gesproken over het “vermarkten van de natuur”. Fout! Beschermde natuur maak je niet te gelde net zo min als je je moeder of je kinderen te gelde maakt. Om met Mahatma Gandhi te spreken: “De aarde brengt genoeg voort voor ieders behoefte, maar niet voor ieders hebzucht.”

De radio speelt, met de volumeknop op maximaal, Purple Rain van Prince. Herinneringen:

Purple Rain, het nummer dat we tijdens onze eerste vakantie samen, in een huisje in de Achterhoek, grijs draaiden. In een vochtig ruikend keukentje stond de cassettespeler. Ik vond het een machtig nummer en de jongens gingen er in mee. Elke dag stonden we te dansen en gek te doen onder de afwas aan het lage aanrecht. Ze waren tien en dertien. De deur was laag en elke keer knalde mijn man met zijn hoofd tegen de deurpost. Uitstapjes naar de dierentuin en voetballen in de tuin. 's Avonds mens erger je nieten en stoeien. Wat hadden we het goed tijdens die vakantie en alle vakanties die volgden.

Willem gaf zelden problemen. Wel moesten we hem regelmatig achter zijn vodden zitten met huiswerk. Hij zat liever bij zijn vrienden. Of beter gezegd, zijn vrienden bij ons. Zijn kamer was het ontmoetingshonk. Voor een paar tientjes had hij een enorme tweezits- en driezitsbank op de kop getikt, die met man en macht naar boven werden getakeld. Zijn vriend Henry ritselde een energievretende antieke koelkast om de pils koud te houden. Een televisie stond er en zijn bureau met een computer die een andere vriend in elkaar had geknutseld. Een grote Heinekenvlag sierde de deur. Op elke vierkante meter stond of hing wel iets. Het was er buitengewoon rommelig en in dezelfde mate gezellig.

Ik mopperde wel eens over de drukte in het weekend. Het begon met een paar vaste bezoekers, maar al snel waren het er meer dan tien. Echt overlast gaven ze zelden. Regelmatig kwam Willem naar beneden om te vragen of het niet te gehorig was. Hij had de boel goed onder controle. Nieuwkomers werden verzocht zich aan de regels te houden.

Een paar maanden voor zijn dood was ik moe en mopperig. Willem had iets gedaan wat niet de bedoeling was, ik weet niet meer wat. Hij keek beteuterd en zei toen iets in de trant van: “Je hebt wel een hoop last met mij hè?” Hij zag er schuld bewust uit en zo erg was het nou ook weer niet. Een golf van vertedering ging door mij heen en ik zei vol overtuiging: “Willem, jij bent niet lastig, je bent hartstikke lief en leuk en ik zou me geen beter kind kunnen wensen dan jou”. “Mmm”, zei hij, “mmm”, en liep wat verlegen naar boven. Na zijn dood was ik zó blij dat ik hem dat gezegd had. Ik had mezelf geen mooier cadeau kunnen geven.

Eind april, ruim drie maanden na Willems dood, hebben Rob en een paar andere vrienden mij overgehaald om voor een week mee te gaan naar Białowieża in Oost-Polen. Ze waren door hun Poolse vogelvrienden uitgenodigd om in een van de laatste oerbossen in Europa schreeuwarenden te inventariseren. Achteraf is het goed dat ik ben meegegaan, maar het was zwaar. Ik genoot van de houten huisjes met de bloeiende appelbomen, de reusachtige eiken en de overige vegetatie, de draaihals in een van de tuintjes en de gezelligheid van de jongens. Maar dezelfde gezelligheid was onverdraaglijk als ik weer wegzakte in verdriet. Het kostte mij grote moeite en veel energie om de façade op te houden. Een paar keer lukte dat niet: we stuitten in het bos op het kadaver van een edelhert en ik dacht aan het mooie lijfje van mijn kind en zijn mooie ogen. We reden door een stadje toen de

school uit ging. Kinderen van Willems leeftijd fietsten joelend en plezier makend voorbij, en ik brak.

We kwamen in die week voorbij een begraafplaats en aan de zijkant lag Christophe begraven, een jongen van zeventien. Hij was twee weken voor Willem overleden. Het was een prachtig graf met veel bloemen en ik huilde om zijn moeder en om mijzelf. Het jaar erop heb ik er blauwe druifjes en andere bolletjes geplant. Ik had inmiddels gehoord dat hij zich had opgehangen. Het verhaal ging dat hij niet kon beantwoorden aan de ambities van zijn vader. Ik vroeg mij af wat zijn moeder moet hebben gedacht, toen ze in het voorjaar overal bloemen uit de grond zag komen. Misschien dacht ze dat het een wonder was en gaf het haar troost.

Tijdens de lange terugreis hebben we veel gepraat. Ik voelde me goed, euforisch bijna, en ik weet nog dat ik zei: "Ik ben een gelukkig mens, maar wel met een groot verdriet".

Donderdag 15 november

Fransen houden van vroeg opstaan. Om zeven uur gaat de bakker open en om acht uur de supermarkt. Daar zou ik niet mee zitten, ware het niet dat alles om twaalf uur weer dicht gaat. Urenlang. Tegen de middag loopt de markt ook op zijn eind. Toen ik vanmorgen rond die tijd aankwam, waren de kooplui al volop aan het afbreken. Voor het eerst sinds ik hier alleen zit, was het guur weer. De mensen hadden haast om bij de warme kachel te komen. Ik was extra laat omdat de ramen van het busje bevroren waren. Rondom zat alles potdicht en de schuifdeur zat muurvast. Een ruitenkrabber was niet te vinden. Met een stuk hout kreeg ik met veel moeite een paar kijkgaten opengekrabd. Na de vijfde startpoging sloeg de motor tot mijn grote opluchting aan. Heb een dankbaar klopje op het dashboard gegeven en was nog net op tijd om fruit te kopen.

Nadat het busje Dirk en mij weer keurig had thuisgebracht, zijn we gaan lopen. Ik moest éven flink zijn, want in huis was het aangenaam en buiten was het koud. De binnenjas in mijn legerjas gedrukknoopt, dikke sokken aangetrokken en een shawl om mijn hoofd gedraaid.

Ik werd rijkelijk beloond. Had ik aan mijn zwakke moment toegegeven, dan had ik de kraanvogels gemist. Het was heerlijk om te lopen, de lucht trok open en na een half uur hoorde ik ze. Het was een groep van honderdtwintig exemplaren. Even later: weer kraanvogels, ruim tweehonderd en voordat ze uit het zicht verdwenen, diende de volgende groep zich weer aan. Dicht bij huis, nog drie groepen. In totaal tussen de zeventhonderd en achthonderd geteld.

De belangrijkste meerwaarde van ons huis is dat het precies op de kraanvogel-trekroute ligt. We konden het bijna niet geloven,

wat een geluk. Elk voor- en najaar zien we ze. Het ene jaar meer dan het andere, afhankelijk van het tijdstip dat we hier zijn. Met helder weer zitten ze hoog, bij bewolking wat lager. In oktober 2003 telden we ruim tienduizend exemplaren in één week.

Het is en blijft een sensatie als deze enorme vogels massaal over je hoofd vliegen. Geruime tijd voor je ze ziet, hoor je ze van verre aankomen: een machtig, aanzwellend kroe kroe kroe... De hele lucht is vol leven. Ze bepalen de sfeer en hun aanwezigheid is allesoverheersend. Ademloos zien we ze over ons heen trekken in enorme groepen of eindeloze slierten. Bij de thermiekbel ten zuiden van ons huis vormen de lange slierten één groot kluwen. Wanneer ze zich als op commando omdraaien, doet het zonlicht de lichte bovenzweugels opblinken. Als ze genoeg hoogte hebben, glijden ze in reusachtige slierten af naar het zuidwesten. Altijd dezelfde richting. Op één keer na. Half oktober waren aan het eind van de dag ruim drieduizend stuks gepasseerd. Ik wilde net naar binnen gaan, toen ik wat hoorde. Keek omhoog en zag één

kraanvogel die eenzaam en luid roepend precies de andere kant opvloog, richting noordoost. Vast een moeder die haar kind kwijt is, dacht ik.

Onze kinderen mochten niet te pas en te onpas bij ons in bed kruipen. Alleen in het weekend, vanaf acht uur. Ik had het op de wekker aangetekend. Op een nacht werd ik wakker van geluid op de overloop. Het was Willem die huilend stond te dralen voor onze slaapkamerdeur. Hij was een jaar of vijf. “Wat is er lieverd, wat is er aan de hand?” Hij had gedroomd van een dief die aan een touw een baby meetrok... “Kom maar lekker bij me liggen”, zei ik, “als je bang bent, mag je altijd komen”. En nog herinner ik mij dat lieve, kleine lijfje, veilig tegen mij aangekropen. Mijn neus in zijn haar, arm om hem heen, overlopend van tederheid.

Een soortgelijk gevoel had ik bij een droom, niet zo lang na zijn dood. Hij was geen zeventien, maar een jaar of twaalf. Was duidelijk verdrietig en deed mij denken aan dat kleine jongetje van vijf, lang geleden. Hij keek onzeker en ik had de indruk dat hij hilde. Werd week van medelijden. “Kom maar jochie, je hoeft niet te huilen. Jij kunt er ook niets aan doen dat je dood bent. Het maakt niet uit. Ik blijf gewoon jouw moeder, altijd en eeuwig. Niets kan ons gebeuren...”

Nog twee keer droomde ik van Willem die eerste maanden. Dat waren ervaringen die ver boven een gewone droom uitgingen. De eerste keer was kort na zijn dood. Hij zat op zijn fiets, klaar om naar school te gaan. Ik hield hem tegen mij aan, streek door zijn haar, aaide zijn gezicht, was volmaakt gelukkig. “Waarom moet dit Willem”, vroeg ik, “waarom moet dit nu zo?” Hij lachte alleen maar. Ik werd half wakker en wilde terug. Kwam weer in die droom, dicht bij hem. Toen liet ik

hem gaan. Het was géén gewone droom, ik was écht bij hem. Zo voelde het. Warm en gelukkig werd ik wakker. Als ik hem eens per maand zo dicht bij me voel, houd ik het wel vol, dacht ik.

De tweede keer was een paar weken later. Ik had gehoord dat Otto's reputatie wat autorijden betreft niet geweldig was en werd boos op Willem. "Waarom ben je in die auto gestapt, je had het kunnen weten!" Die nacht had ik bijna dezelfde ervaring. Willem stond weer klaar om naar school te gaan en ik had mijn armen om hem heen, mijn hoofd tegen hem aan. Er was één verschil, zijn haar zat vreemd. Allemaal korte puntjes, recht overeind gehouden door glimmende gel. "Wat zit je haar gek", zei ik. Hij zei weer niets, lachte alleen maar. Weer hetzelfde intense geluksgevoel dat de hele dag aanhield. Een week later kwam zijn vriend Jelte, met zijn haar op precies dezelfde manier als Willem in mijn droom. Het bleek mode. Later zag ik overal jongens met die rare gelpuntjes.

Soms figureert Willem nog wel eens in een droom, altijd jonger dan zijn zeventien jaar. Het voelt goed en geeft een speciaal gevoel bij het wakker worden, maar het is nooit meer zo intens als toen.

Vrijdag 16 november

Een tijdje alleen leven heeft wel wat. Ik merk dat ik dingen doe (noodgedwongen weliswaar) die ik voorheen graag aan een ander overliet. Nu ik alleen ben wordt er veel meer een beroep gedaan op mijn, tot dusver verborgen, lichamelijke en geestelijke mogelijkheden. Hout sjouwen, kachel aanmaken, proberen dingen uit te vogelen met computer en fototoestel, het hondje uitlaten in het donker en met slecht weer. En ik heb er nog lol in ook...

Wanneer ik 's morgens op kom, is het beneden twaalf graden en het duurt een tijd voor het richting twintig gaat. Normaal piep ik al als de thermometer minder dan tweeëntwintig graden aangeeft. Ik ben een koukleum. Dacht ik. Nu trek ik lange sokken aan, een bodywarmer over mijn duster en lijd geen centje pijn. Met genoeg zien ik het vuur in de kachel aantrekken en voel de warmte oprukken in de keuken. Waste ik voorheen 's morgens mijn gezicht met warm water, tegenwoordig doe ik dat, geheel vrijwillig, met ijskoud en het voelt heerlijk. Geen verwarming meer aan tijdens het douchen, maar het raam wijd open. Ook mijn slaapritme is veranderd. Ik lig de laatste weken zelden vóór half drie op bed in plaats van half twaalf. Ben duidelijk een avondmens. Nooit geweten.

Normaal staat het hout keurig in een mand bij de kachel. Nu ligt er naast de volle mand nog een enorme berg op de grond, met alle troep van dien. Het stoort me niet. Zo nodig een beetje bijvegen, klaar!

Koken is nog nooit zo simpel geweest. Drie weken geleden hebben we een flinke voorraad ingeslagen. Ik kijk per dag naar de houdbaarheidsdatum en wat het eerst op moet, wordt zonder liflafjes bereid. Ter aanvulling knabbel ik tussendoor aan

een wortel en pel mandarijntjes voor de vitamines. Tafeldekken: niet nodig. Tafelmanieren ook niet. Afwassen: nergens goed voor, spoelen en uitdruipen. Muziek (mijn muziek) desgewenst keihard. Elke dag douchen is teruggebracht tot twee keer per week.

Over het algemeen hebben we dat eerste jaar alleen maar goeds ervaren, op een paar uitzonderingen na. Sommige mensen zijn onhandig en zelf ben je uiterst kwetsbaar. Soms zeggen ze iets, meestal met de beste bedoelingen, wat zo akelig overkomt, dat je het nooit meer vergeet.

Drie voorvallen zijn mij bijgebleven. De eerste keer was een paar dagen na Willems dood. Een mevrouw uit een naburig dorp kwam condoleren. “Wat zul je nu bang zijn”, zei ze. Ik keek haar vragend aan. “Nou”, zei ze, “je hebt er nog een...” Zover had ik nog niet gedacht. Vanaf dat moment was er altijd die wurgende bezorgdheid voor mijn andere kind.

Het tweede voorval was een paar maanden later. Een vrouw die ik vaag kende sprak me aan, condoleerde me. “Voor jullie is het erg”, zei ze, “maar voor de moeder van de jongen die het ongeluk veroorzaakt heeft, is het nog véél erger...” Mijn mond viel open. “Ik denk niet dat ze met me wil ruilen”, zei ik en draaide me om.

De derde keer was in oktober van hetzelfde jaar. Een bekende die ik al ruim dertig jaar niet meer had gezien, kwam langs met zijn vrouw en een bevriend echtpaar. Ze waren een dagje toeren en toevallig in de buurt. Onder de koffie zei hij terloops: “Beetje pech hè, vorig jaar met de zoon...” “Het was niet vorig jaar, maar dit jaar”, was het enige wat ik wist te zeggen.

Het waren allemaal aardige mensen, het was beslist niet de bedoeling ons te kwetsen, maar het hakte er wel in.

Andere voorvallen: één keer stak iemand snel de straat over toen ze mij zag aankomen. Ze kwam een paar dagen later wel op bezoek, wat ik heel dapper vond. Verder waren er twee vrouwen die ik redelijk goed kende. Ik kwam ze tegen en zei gedag, wilde een praatje maken. Ze deden hun uiterste best mij te negeren. Ik deed nog een poging, omdat ik dacht dat ze me niet hadden gezien. Ze knikten schichtig en gingen er als een haas vandoor. Pas later drong het tot me door dat ze me bewust meden en wat de reden daarvan moest zijn.

Het bovenstaande valt in het niet bij de geweldige betrokkenheid en steun die we dagelijks ondervonden. Honderden brieven en kaarten, bezoek, telefoon en bloemen, maandenlang. Ook post van onbekenden en in een aantal gevallen van ouders of moeders die zelf ook een kind verloren hadden. Die brieven waren voor mij van grote waarde en ik bewaarde ze apart.

Al die mensen wilden wij bedanken. Op een avond ging ik achter mijn bureau zitten, foto van Willem erbij. “Kom jongetje”, ze ik, “nou moet je je moeder even helpen”. Een half uur later lag het gedicht er voor de dankbetuiging. Ik noemde het “Het verhaal”. Nadat het geschreven was, leek het alsof dit het antwoord bevatte waar in het gedicht van Geert Boogaard in de overlijdensadvertentie (... wie weet er een verhaal?...) om werd gevraagd.

Het verhaal

Een vogel groeide op in onze tuin.
Dagelijks genoten wij van zijn kleurenpracht en zang.
Op een dag strekte hij zijn vleugels en vloog weg.
Wij keken hem na tot hij verdween achter de horizon.
“Onze vogel is weg”, zeiden wij en waren diep bedroefd...

Maar de vogel wás niet weg.
Gedragen door de wind en geleid door de sterren
bereikte hij het Oeroude Land,
waar bloemen en struiken eeuwig bloeien en geuren
en havik en duif zich broederlijk koesteren in de zon.
Daar werd hij verwacht en met liefde omringd...

Wanneer het stil is in ons hoofd en wij ons hart openstellen,
horen wij de vogel zingen,
zo mooi, zo duidelijk als zat hij op onze schouder.
En in de streling van zijn vleugel
ervaren wij iets van het mysterie van dat geheimzinnige land,
zo onbereikbaar ver weg, en toch zo dichtbij...

“Willem, ons gouden kind, ons Godsgeschenk, is teruggekeerd naar het Oeroude Land, waar de bron is van alle leven. Je kinderen zijn je kinderen niet, je mag voor ze zorgen en ze je liefde geven, soms lang, soms kort... Wij hadden het voorrecht om ruim zeventien jaar dit lieve, prachtige kind in ons midden te mogen hebben. Wij hielden zo verschrikkelijk veel van hem.

Troosten is ontroostbaar verdriet beamen. Uw geschoktheid en uw medeleven in de vorm van kaarten, brieven en bloemen, uw aanwezigheid en uw armen om ons heen waren, en zijn, onmisbaar nu wij moeten leren leven zonder Willems dierbare

aanwezigheid. Wij danken hierbij uit de grond van ons hart eenieder die ons de afgelopen periode troost en warmte bood.

Vlak naast de begraafplaats is de eerste buizerd bezig zijn nest te bouwen. De voorjaarsgeluiden van mezen, groenlingen en vinken zijn er tussen de winterse buien door te horen. Bij Willems plekje staat een bank. U bent er welkom.”

(februari 1999)

L'Ayant, november 2007 (blz. 11)

L'Ayant, Dirk en het busje, november 2007

Dirk (blz. 13)

Eikelmuis in "life trap" (blz. 41)

Fazantenkooi (blz. 10)

Vossenhol (blz. 111)

Willem, zomer 1998, fotograaf onbekend (blz. 118)

*Het is zo stil en wit dit rusten
Zo slapen enkel Gods gekusten
Zo vredig licht en grondloos diep
De tijd duurt lang voor hen die waken
Maar God zal samen wakker maken
Die hij gescheiden tot zich riep.*

(Willem de Mérode)

Nacht van 8 op 9 januari 1999

(Fotocompositie: Ans Blanckenborg)

Herfstpracht, 5 november 2007 (blz. 37)

De gaasvlieg (blz. 118)

Wissel (blz. 167)

Kraanvogels op 15 november 2007

Kraanvogels op 15 november 2007

Berijpte natuur op 17 november 2007 (pag. 97)

Viereenheid (pag. 130)

13 november 2007 (blz. 65)

13 november 2007 (blz. 65)

Herfstluchten op 2 december 2007 (blz. 167)

De koeien van Jean-Jacques

Willems tuintje zomer 2001 (blz. 102, 128)

Foto: M.C. Quist

Willems tuintje zomer 2004

Zaterdag 17 november

Wat een dag! Vanmorgen bij het wakker worden zag ik door het raam dat de bomen wit waren. Dacht dat het gesneeuwd had, maar het was rijp. Het licht was precies goed. Bed uit, duster aan, bodywarmer er over en op mijn sloffen naar buiten, struikelend over Dirk. Een aantal foto's genomen. Maar nooit kan een foto de werkelijkheid benaderen. Het vroom vijf graden en je róók de vorst. De sfeer is anders als het vriest. Het was windstil en waar je ook keek was het mooi. Steeds meer blauw tussen het grijs, de zon die doorbrak en terrein won. Met het toenemen van het licht veranderde het landschap. Schaduwen vielen weg en alles glinsterde en schitterde van de rijp. Het was zo prachtig dat ik er stil van werd. Tegelijkertijd gaf het zoveel energie dat ik de neiging had om als Tarzan op mijn borst te rammen en kreten te slaken.

Licht doet veel. Na een half uur was het nog steeds mooi, maar met het veranderende licht week de betovering.

Honger! Maar het brood bleek op. Gelukkig vond ik nog wat overjarige toast. Met een brok kaas en een pot thee erbij was het een smakelijke maagvulling. Daarna een paar uur gewandeld met Dirk. Ik moest hem aanlijnen, want om de haverklap joeg hij een halftamme fazant op. Morgen is het zondag en komen de jagers de fazantenstand weer reguleren.

Grote groepen geelgorzen op het omgeploegde bouwland. Vinken en kepen onder de heggen en op de paden. De laatste hulstbessen weggesnoept door zanglijsters en merels. Kramsvogels tussen de valappels, een prevelende roodborst en een late, voluit zingende boomkruiper. Overal koolmezen, pimpelmezen en glanskoppen.

Thuisgekomen zag ik dat de drie vetbollen die ik gisteravond had opgehangen wéér weg waren. Dit gaat wel erg snel. Had ik

Dirk zijn ogen maar! 's Avonds als ik hem uitlaat, stort hij zich luid blaffend in de ondoordringbare duisternis, terwijl ik stapje voor stapje probeer niet in de berm te raken of mij met een zaklamp als hulpstuk moet zien te redden. Ga proberen een tweehandse nachtkijker op de kop te tikken en dan een nachtje posten. Levert vast mooie beelden en aanvullende informatie op over de nachtbrakers rondom het huis.

In de bosjes op de grens van ons terrein een houtsnip opgejaagd, die bijna vertikaal tussen de takken omhoog zwenkte. Toen moest ik tot mijn spijt naar binnen, waar het schrijfwerk wachtte. Het was te koud om een deur of raam open te zetten. Steeds even mijn hoofd om de deur en luisteren naar eventuele kraanvogels. Ik kom oren, ogen en tijd tekort!

Soms ging het een paar dagen redelijk goed. Gelukkig, dacht ik, we gaan de goede kant op. Maar het verdriet kwam steeds terug en werd alsmaar erger. Ik merkte toen ook dat er meerdere soorten zijn. De eerste maanden was er vooral het snerpende, ziekmakende verdriet. Het deed me kreunen en ineenkrimpen, braken van ellende, met mijn hoofd in mijn nek jammeren en handen krampen. Het was onverdraaglijk, maar mijn hart klopte door en het ebde met regelmaat weg, om vervolgens in verhevigde mate terug te keren. Het beukte, schrijnde en scheurde en liet me murw en uitgeput achter. Dan volgde het doffe verdriet, leeg, grauw en uitzichtloos. Er was het weemoedige verdriet, een bijna spirituele aanvaarding, gevoelens van weemoed en tederheid. Het verstikkende verdriet dat mijn keel dichtkneep, tot een huilbui verlichting bracht. Het trad vooral op als bezoek het onderwerp "Willem" steeds weer afserveerde, telkens als ik zijn naam noemde. Dan was er het stille verdriet tijdens het werk en achter het "gewoon" doen, waarbij de tranen zonder

dat ik mij er bewust van was, over mijn wangen rolden. En het eenzame verdriet toen er nauwelijks meer over hem gepraat werd. De ochtenden waren het ergst wanneer ik opstond uit een loodzware slaap en weer een dag zonder Willem voor me zag liggen, al klaarde het tegen de middag vaak wat op.

Verdriet vreet energie. Al doe je verder niets, 's avonds ben je kapot en val je als een blok in slaap. Ruim twee jaar was ik fulltime moeder van een overleden kind, al was het niet zo dat dit tot passiviteit leidde. Ik verzette me met hand en tand, deed mijn werk en ondernam van alles, maar er viel niet tegen te vechten. Het omsloot me, kroop in me, vrat me op. Dat leidde tot het uitputtende verdriet: laat het ophouden, laat het asjeblijft ophouden! Ga weg Willem, laat me met rust...!

Tenslotte was er het verdriet dat ik had om anderen, vooral om onze oudste zoon. De drukte en levendigheid waren uit het huis. Het was stil geworden. Zijn toekomstige vrouw zou geen zwager krijgen, geen schoonzus van zijn kant. Hun kinderen geen neven en nichtjes. Geen huis vol drukte en gezelligheid met de feestdagen...

Maar erger nog waren de maandenlange winterdepressies in het vierde, vijfde en zesde jaar. Verdriet kun je dragen, al is het soms onmenselijk zwaar. Je hoofd, verstand en gevoel blijven intact. Bij een depressie is alles leeg en zinloos. Geen grond onder je voeten, geen houvast voor je handen. Uitzichtloze hoopeloosheid en angst voor de afgrond van de waanzin. In deze periodes voelde ik mij letterlijk van God los.

Is het gisteren
of vandaag
morgen,
overmorgen,
zomer of winter,
loop ik,
lig ik,
slaap ik,
droom ik
leef ik
of ben ik dood...?
Dood.

Help me, help me!

Zondag 18 november

De mollen hebben weer flink hun best gedaan. Prachtige hopen, ondanks de vorst in de grond. Dat levert weer een paar kruiwagens mooie losse en steenvrije teelaarde op. Maar het moet eerst dooien voor ik er mee aan de slag kan.

Toen ik vandaag mijn dagelijkse rondje door de tuin deed, hoorde ik de parelhoenders, oftewel poelepetaten, van buurman Michel tekeer gaan. De eerste keren dat we dat hoorden, dachten we dat een vos de boel aan het uitmoorden was. Hij had in eerste instantie onze zegen, want het geluid was de laatste dagen wel érg nadrukkelijk aanwezig. Toen de hel leek los te breken tussen het pluimvee, toch maar even gebeld vanwege burenplicht en ik vond het ook wel zelig. Maar er was niets aan de hand. Die beesten maken altijd zo'n lawaai. Op een gegeven moment was het stil. Poelepetaten geslacht en in de vriezer en wij rust.

Ik vroeg me altijd af hoe ze aan hun merkwaardige naam kwamen, maar sinds kort ben ik er achter. Op de markt lagen laatst een paar rekken met geslachte hoenderachtigen, keurig met de pootjes bij elkaar gebonden. Boven één schap een bordje met "poule pintade". Poule (spreek uit: poel) pintade = poelepetaten. Aha!

De meeste mensen die hier buitenaf wonen, exclusief de Parijzenaren en buitenlandse tweedehuisbezitters, hebben tegen hun huis hokken met konijnen en duiven. Rondom scharrelen eenden, kippen en kalkoenen. De pintades zitten altijd achter het gaas, ze zijn te neurotisch om de vrijheid aan te kunnen. Kat in de vensterbank en potten geraniums tegen de muur. Prachtig. Op het scharrelvee rond het huis na, ziet het er bijna altijd uitgestorven uit. Wel vaak een kettinghond, waar Dirk, beetje laf, ongelooflijk tegen tekeer gaat.

De begrafenisondernemer kreeg het voor elkaar dat we de gewenste tien graven konden kopen. Twee maal vijf, tegen elkaar aan, een perceeltje van vier en een half bij vijf meter. Ik heb er, rondom Willem, een tuintje aangelegd. Dat kleine stukje grond is de afgelopen jaren ongelooflijk belangrijk voor me geweest. Ik was nog lang niet uitgemoederd en daar kon ik nog voor hem redderen en zorgen. Het is een dierbaar plekje geworden.

Er staan laagblijvende bomen en struiken en Willem ligt onder een deken van bloemen, wisselend met de seizoenen. Willem's vrienden timmerden een bank en een nestkast. Tot nu toe is het elk jaar bezet geweest. Op de bank een kistje met gedichten en passende illustraties. Wanneer bezoekers een tekst mooi vinden, kunnen ze dat aangeven in een bloknoot, adres erbij, en stuur ik de gewenste tekst(en) toe. Een of meerdere keren per dag ging ik er heen om een paar kaarsjes aan te steken, planten en bloemen water te geven en wat aan te rommelen.

Jaarrond zijn er vogels te horen. Luidruchtige groepen ganzen en het getjaktjak van kramsvogels in het najaar. Zangvogels in voorjaar en zomer en het territoriale kabaal van havik en buizerd die in het omringende bos broeden. Regelmatig vliegt een reiger schreeuwend over en sinds een paar jaar huist een koppel lawaaiige nijlganzen vlakbij. Elke avond grote aantallen kraaien en kauwen die een slaapplek zoeken en voordat ze zitten wel een half uur rondrumoeren. In de winter hang ik er vetbollen. Mezen en vinken vliegen er protesterend weg als ik aan kom lopen. De pimpelmees die meestal in het nestkastje broedt, blijft mij vanuit de dichtstbijzijnde boom uitschetteren. Het is een goede plek en er komen nog steeds mensen. Ze laten soms ontroerende mededelingen achter in de bloknoot. Iemand schreef ons het volgende: "Een begraafplaats is de eerste jaren een plaats voor de nabestaanden. Pas later wordt het

een plek voor de overledene". De eerste vijf jaar kwam ik er, op vakanties na, vrijwel elke dag. Later een paar keer per week.

Alle brieven die we naar aanleiding van Willems dood ontvingen heb ik beantwoord, waaronder zo'n vijftientig van lotgenoten, meest moeders. Een aantal van degenen die een telefoonnummer bijsloten, heb ik gebeld. Die contacten waren, en zijn, voor mij heel waardevol. Op mijn beurt schreef ik en stuurde ik gedichten wanneer ik hoorde of las dat iemand een kind had verloren.

Willem was en is voor mij een intermediair tussen hier en daar. Waar hier is, is duidelijk. Waar daar is, niet. Maar het doet er niet toe. Ik voer hem ook op in de brieven die ik schrijf, zoals in de brief aan Niels en Evelien. Hun zusje, waar ze zich zo op verheugd hadden, werd veel te vroeg en niet levensvatbaar geboren.

"Lieve Niels en Evelien,

Julie mamma vertelde mij over Lisa. Lisa was te klein en teer om te blijven leven. Soms gebeuren die dingen en gaan mensen waar je veel van houdt dood. Meestal zijn het oude mensen, maar soms ook kinderen. En dan ben je héél verdrietig.

Mijn kindje is ook doodgegaan. Hij zat in een auto die tegen een boom botste. Hij was niet zo klein als Lisa, maar al zeventien jaar en héél groot en sterk en hij heette Willem. Willem was een grapjas, je kon erg met hem lachen.

Het rare is, dat mensen die dood zijn, niet meer bij ons wonen. Maar echt weg zijn ze ook niet. Je blijft van ze houden en aan ze denken. En soms voel je ze héél dichtbij. Als je door een mooie tuin loopt bijvoorbeeld, tussen al

die prachtige bloemen die er groeien. De mooiste kleuren hebben ze en ze ruiken vaak lekker. Rond de bloemen vliegen bijen en vlinders die van de honing snoepen. En soms zit er een vogel te zingen, zó mooi dat je er tranen van in je ogen krijgt. Dan moet ik aan Willem denken en aan Lisa. Of 's avonds als er veel sterren aan de hemel staan. De hemel lijkt dan groot en prachtig met al die pinkelende lichtjes. Dan is het net of Lisa en Willem naar ons knipogen.

Ik praat ook tegen hem en weet zeker dat hij me hoort. Ik heb hem verteld dat jullie bezorgd zijn over Lisa en hem gevraagd om goed op haar te passen als hij haar tegenkomt. Hij paste ook altijd op zijn kleine nichtje en de buurtkindertjes.

Waar Willem is begraven, is ook een mooi tuintje. In het nestkastje dat er hangt hebben acht jonge pimpelmezen gezeten en in de vijverton zitten kikkers, één groene en vier bruine. 's Avonds, wanneer ik de kaarsjes aan ga steken, rennen er muizen rond, bosmuizen en rosse woelmuizen. Ze scheuren tussen de bloempotten door en klauteren in de klimop. En als het nóg donkerder wordt, komen de vleermuizen en begint de kamperfoelie lekker te ruiken. Nou, dat wilde ik jullie even vertellen. Groetjes en liefs van Maria.”

Maandag 19 november

De regen zit los in de lucht vandaag. Elke flard bewolking die overkomt brengt vlagen nevelregen. De herfst heeft de winter weer verdrongen. Wég de berijpte bomen en struiken. Daarvoor in de plaats een aanzienlijke en aangename temperatuursverhoging. De vorst van de afgelopen week heeft zijn werk echter onmiskenbaar gedaan. In een paar dagen tijd is vrijwel alle kleur uit het landschap verdwenen. Wat rest is het grijsbruin van de bomen, het blauw, wit of grijs van de lucht en de kleur van het nog redelijk groene gras. Dat is het wel zo'n beetje. Ook de geraniums hebben de strijd opgegeven. Práchtig waren ze. Een waterval van rood over de vensterbank. Niets herinnert er meer aan. Onze fraaie lindeboom is zo goed als kaal. In beuken en eiken alleen hier en daar nog een pruikje bruin blad. Zo gaan die dingen, jaar in jaar uit, alsmaar door..

Tijdens onze dagelijkse wandelingen maken we van alles mee, Dirk en ik. Niets sensationeels, maar toch genieten we er van. Dirk joeg met groot enthousiasme een eekhoortje op. Hij zag hem weer eerder dan ik, zoals hij alles eerder hoort en ziet. Dat kostte hem zijn vrijheid, hup aan de lijn. Twee prachtige appelvinken zaten met hun machtige snavels boven in de boom aan een paar takjes te peuteren. Even verder hoorde ik staartmezen hevig alarmeren, bijgevallen door een merel. En dan weet je het wel... Speurende blik omhoog, en jawel, een sperwer. Hij zag mij en zwenkte weg. Het liep goed af voor het kleine vogelspul, de sperwer zijn maag bleef leeg.

Dubbel, zoals alles dubbel is in het leven: de één zijn dood is de ander zijn brood. Vuur verwarmt me, maar kan ook mijn huis doen afbranden als ik niet oplet. Geen mooiere bloemen dan rozen, maar altijd bloeden mijn handen als ik ze verzorg.

Een vaste man is vertrouwd, dierbaar en praktisch, maar het kan ook verstikkend zijn. Of, zoals Kahlil Gibran zo mooi zegt: “De eik en de cipres groeien niet in elkaars schaduw”. Kinderen zijn je grootste geluk, maar als ze dood gaan, is er geen groter verdriet.

Het rustige, grijze weer leidde tot overpeinzingen. Dirk had daar geen last van, die volgde met zijn neus aan de grond links en rechts allerlei spannende sporen.

“Als ik dood ben, moeten jullie een groot feest geven”, zei Willem met enige regelmaat de laatste maanden van zijn leven tegen zijn vrienden. Ze lachten erom, Willem was het meest levenslustige kind dat je je kon voorstellen. Hij was de spil van de vriendenclub en degene die feesten en uitstapjes organiseerde. Zijn vrienden vertelden: Als we in de kroeg kwamen keken we rond: “Is Willem er niet?” De volgende binnenkomers ook: “Waar is Willem?” Als hij dan arriveerde, lachend, schouderklopjes uitdelend en gekheid makend, kon het feest beginnen. Hij had op een vriendelijke, losse manier een natuurlijk overwicht.

Toen ze ons vertelden over zijn terugkerende opmerking over zijn dood en een feest, hebben we afgesproken dat Willem zijn feest zou krijgen. Het werd gehouden op een prachtige avond begin juli, zes maanden na het ongeluk. Allemaal waren ze er, op een paar vakantiegangers na, zo’n vijftig jongelui. Het was indrukwekkend en onvergetelijk. Er werd gelachen en er werd gehuild. Zijn vrienden hebben alles geregeld. Er stond een grote tent en er was een professionele muziekinstallatie (hard!) Er werd met carbid geschoten, Willems favoriete activiteit tijdens de jaarwisseling, er was een kampvuur en knetterend illegaal vuurwerk, een prachtige volle maan en de nodige drank. Het

duurde tot ver in de nacht en we hadden allemaal het gevoel dat Willem ergens dichtbij mee zat te genieten. Het feest heeft alle aanwezigen goed gedaan en zal ons levenslang bijblijven. Dank je wel Willem, goed idee jongen...!

Wat mij verbaast is dat ik tot nu toe nog geen moment bang ben geweest. Nu ben ik niet echt bang uitgevallen, maar ik heb soms last van spoken in mijn hoofd. Het is hier afgelegen en vroeg donker. Gekraak, geritsel en gebonk wanneer het waait. Maar ik laat het kraken, ritselen en bonken, zonder dat mijn fantasiesproken met me op de loop gaan. Zonder bijgedachten stap ik het nachtelijke duister in wanneer ik Dirk uitlaat. Ik geniet van de sterren en de geluiden van het spannende nachtleven om me heen. Het vreemde licht, wanneer de maan door de wolkenlaag heen de omgeving vaag zichtbaar maakt. Soms heb ik een zaklamp nodig, soms niet. Een opmerkelijke gemoedsrust tot nu toe, vanaf het allereerste moment dat ik hier in mijn eentje zit.

Waar ik me op voorhand enige zorgen over maakte, waren de bijgedachten aan de overleden familie Vincent, de vorige bewoners. Tegenstrijdige berichten over hen hadden mij geen duidelijk beeld opgeleverd. Ze waren vriendelijk, maar ook wat vreemd. Sommigen van de naaste burens waren hier zelfs nooit binnen geweest. De luiken zaten, jaarrond, dag en nacht dicht. Degenen die wel toegang kregen, vertelden dat de weinige leefruimte die er was, grotendeels verstopt was door grote stapels kranten, dozen en andere zaken. De vader van Mr. Vincent heeft tot zijn dood bij hen ingewoond. Onbegrijpelijk als je de twee kleine vertrekjes zag. Er was geen douche, geen wc, geen aanrecht. Later is de bakoven afgebroken en is er in plaats daarvan over de breedte van het huis, een kamer bijgebouwd. Een kleine vijfentwintig jaar geleden zijn ze van hier verhuisd naar het dorp waar wij bij ho-

ren. De grond hier werd aanvankelijk aangehouden en bewerkt, maar naarmate hun gezondheid verslechterde, raakte het terrein verwaarloosd. Beiden waren nog niet zo oud toen ze ziek werden, dementeerden en wegwijnden in het bejaardenhuis. Ik had Jacqueline nog willen bezoeken. Ze was niet meer aanspreekbaar, maar toch... Het spijt me dat het er niet meer van gekomen is. Op een gegeven moment was ze dood en was het te laat.

Mr. Vincent ging haar voor. Hij stierf één dag voordat wij het contract zouden tekenen, wat een flinke vertraging opleverde. Ze hadden een neef en een paar nichten die 1 november j.l., "Toussaint", acte de présence gaven door een pot heide en twee potten plastic viooltjes op hun graf achter te laten.

Ik vraag me af of ze hier gelukkig zijn geweest. Maar hun geest, of eigenlijk de spoken in mijn hoofd, laten me met rust. Tussen mijn aanwezigheid en hun nagedachtenis is harmonie.

Willems vrienden en vriendinnen maakten een cd met de muziek die tijdens de begrafenis werd gespeeld, aangevuld met enkele andere nummers. Zijn foto en een gedicht op de omslag. Ze waren geweldig, die kinderen. Inmiddels zijn ze volwassen. We volgen ze op afstand. Nog steeds als ik jongelui zie van een jaar of zeventien, voel ik vertedering.

De straat van het ongeluk werd hetzelfde jaar van voor tot achter voorzien van verkeersdrempels. Er mag niet harder meer worden gereden dan dertig km. De beschadigingen aan de boom zijn niet meer te zien. Aan de ongeluksboom hebben we een vogelkastje opgehangen met daarop Willems naam. Het nestkastje is een half jaar geleden van de boom gevallen. De gene die ons de half vermolmde resten terugbezorgde, vertelde dat er een dood vogeltje in had gezeten...

Een paar weken na het ongeluk kregen wij bericht dat we gebruik konden maken van Slachtofferhulp. Wij antwoordden gematigd positief. Een vriendelijke mevrouw bezocht ons en heeft veel voor ons kunnen betekenen, vooral op praktisch gebied. Zij had contacten met politie en justitie en heeft een gesprek met de Officier van Justitie voor ons geregeld. Ik had een foto van Willem meegenomen. Hij had alle tijd en er was begrip.

Het eerste jaar ben ik drie keer op vakantie geweest. In april met mijn vrienden naar Polen, in mei met mijn man in ons busje naar Bretagne en in juli/augustus vier weken naar Spanje en Portugal.

In juli was het druk toen we naar het zuiden koersten. Onbewust telde ik de kinderfietsjes achterop de auto's en de kinderhoofdjes op de achterbank. Vier stuks soms, wat een rijkdom! Ik hoopte dat de ouders zich hun geluk realiseerden. Later bleek dat mijn man hetzelfde had gedaan: met weemoed kinderfietsjes en kinderen tellen. En mijmeren hoe wij ooit ook zo onbezorgd hadden gereden. Niet zo lang geleden, toen ons gezin nog compleet was.

Willems verjaardag viel in onze vakantie. 's Avonds zijn we uit eten geweest en hebben we getoost op onze prachtige kinderen, op ons levende kind en op ons dode kind.

Het eerste deel van de vakantie was te doen. We hebben gefietst en gewandeld en ik genoot zelfs af en toe. Ik heb nooit het gevoel gehad dat ik niet mocht genieten omdat mijn kind dood was. Integendeel, ik was blij met alles wat mijn verdriet even naar de achtergrond drong. Willem zou het alleen maar toejuichen. De tweede helft van de vakantie werd met elke dag zwaarder. Groot verdriet. Thuiskomen was verschrikkelijk.

In het najaar vond de rechtszaak tegen Otto plaats. Hij werd veroordeeld tot een boete van vijftienhonderd gulden en twaalf maanden ontzegging van zijn rijbevoegdheid, waarvan drie maanden voorwaardelijk. Het was een straf die in geen enkele verhouding stond tot ons levenslange verdriet. Maar het was goed zo, wij waren niet uit op wraak en Willems woorden zaten nog in ons achterhoofd. Er was aandacht aan besteed, de zaak was voorgekomen, dankzij de inzet van de mevrouw van Slachtofferhulp en de Officier van Justitie en er lag een uitspraak. Wij hoopten en waren er ook van overtuigd dat Otto had geleerd van wat er was gebeurd.

De aardige politieman was op Willems begrafenis geweest, vertelde hij. Normaal deed hij dit nooit. Hij kwam nog een paar keer in de loop van het jaar, samen met zijn collega. De laatste keer met de brandweerman die Willem uit de auto had gehaald. Ik wilde graag weten of hij zijn veiligheidsgordel om had gehad. Dat had hij, vertelde de brandweerman. Goed zo jongetje, dacht ik. Het heeft je niet geholpen, maar ik ben ontzettend blij dat je het hebt gedaan.

Dinsdag 20 november

Topdag vandaag, Dirk vond een belopen vossenhol. Het was me al opgevallen dat hij sinds een paar dagen steeds op dezelfde plek wegschoot. Ik er achteraan. Er liep een duidelijke, vers platgetreden, wissel. De wissel volgend kwam ik een paar meter omhoog klauterend uit bij een rommelig begroeid overhoekje aan een weiland. Het was niet groter dan zo'n tien bij dertig meter. Er lagen omgevallen boomstronken en onder één daarvan een flink hol met losgekrabde grond er voor. Toen ik mij bukte kwam een penetrante lucht me tegemoet. Een vossenhol. Altijd een kick om daar tegen aan te lopen. Nog wat rondgestruind en tussen en onder een paar andere boomstronken bleken nog vier pijpen verborgen te zitten. Andere tekenen van aanwezigheid gingen schuil onder een laag gevallen blad.

Vossen zijn prachtig en leuk, maar alom gehaat, zowel hier als in Nederland. Ze eten voornamelijk muizen, bessen en insecten. Maar ze zijn ook niet vies van een kippetje en ander pluimvee wanneer ze die te pakken kunnen krijgen. De halftamme fazanten die in deze tijd van het jaar (jachtseizoen) massaal worden uitgezet, zijn eveneens een gewilde prooi. Boeren en jagers klagen steen en been en vossen worden van alles beschuldigd. Ook daar waar ze part noch deel aan hebben. Ze zijn, net als roofvogels, de zondebokken in de natuur. Altijd handig om een zondebok bij de hand te hebben. Alles wat mis gaat kan er op worden afgeschoven, waardoor de aandacht van het werkelijke probleem wordt afgeleid. Tijdens mijn werkzaamheden voor de natuurbescherming heb ik er veel mee te maken gehad.

De haat tegen roofdieren is een primitieve, misplaatste haat in het welgestelde West-Europa van vandaag. Wanneer je honger moet lijden omdat een vos of havik je kippen of konijnen

heeft weggevangen, dan zijn het inderdaad vijanden die je aan moet pakken. Maar wanneer je in deze tijd van overvloed in een gebied woont, of beter gezegd, *mág* wonen, waar vossen en roofvogels nog voorkomen, dan weet je dat je een risico loopt met loslopend pluimvee. Ze horen bij de lusten en lasten van het buitenleven. En soms zijn ze inderdaad een last, een grote last zelfs, maar daar kunnen ze ook niets aan doen. Ze leven zoals ze volgens hun instincten zijn geprogrammeerd. Mensen zijn in staat om verder te kijken en andere afwegingen te maken.

Ik heb er een hard hoofd in of het vosje de komende maanden gaat overleven, *áls* hij nog leeft. De meutes honden die de jagers vergezellen, speuren met het grootste gemak de holen op en vluchtend over het weiland heeft hij geen enkele kans tegen de geweren die hem opwachten.

Willems dood brak de tijd in tweeën. Er was een tijd vóór Willem en een tijd ná Willem. Met “vóór Willem”, wordt vóór zijn dood bedoeld. Alles wat gebeurde en gebeurt, wordt geijkt aan dat ene moment: acht januari 1999, kwart over zes.

In het jaar van zijn overlijden zouden wij met zijn vieren naar Zuid-Amerika gaan. Het zou onze laatste grote reis in het kader van de opvoeding worden. De rest van de wereld moesten ze zelf maar verkennen. Maar Willem ging dood en mijn man kon er niet aan denken om de reis te maken, die we voor ons vieren hadden gepland. Onze oudste zoon ging alleen. We zouden regelmatig telefonisch contact houden. Wij belden mobiel vanuit Frankrijk en Spanje, hij ergens vanuit Peru of Bolivia. Contact kwam moeilijk tot stand en was bijzonder emotioneel. Wát een opluchting als we zijn stem hoorden. Godzijdank, hij leefde nog. Wij snikten het uit van opluchting en wisten ons geen raad als het niet lukte hem te bereiken. Onze oudste zoon was ons enig levende kind geworden en kostbaarder en meer dierbaar dan ooit.

Ik was altijd een bezorgde moeder, snel ongerust. Het was veel “wees voorzichtig”, “pas op”, “kijk uit” en schietgebedjes. Met wanhoop realiseerde ik mij hoe groot mijn onvermogen was om mijn enig overgebleven kind te beschermen. Hoe kwetsbaar ook hí ’ was. Ongelukken, ziekte en dood lagen overal op de loer en konden elk moment toeslaan. Willem was midden in ons eigen dorp verongelukt, in een rustige straat. Jasmijn stierf onder de handen van haar vader en moeder aan een ziekte die haar binnen een etmaal sloopte. Mijn vertrouwen dat het wel los zou lopen was weg. De angst en ongerustheid om onze oudste zoon waren jarenlang moordend. Soms kwam hij later thuis dan ik hem verwachtte, een half uurtje maar. Dan was ik de hysterie nabij, had geen controle over het trillen van

mijn ledematen. Zelfs ná zijn thuiskomst was ik nauwelijks tot bedaren te brengen en zat ik nog uren te klappertanden.

Te laat = dood. Zo zat het in mijn hoofd, jarenlang. Ik heb hem met mijn primitieve angst belast, maar het was te sterk om te bedwingen. En nog steeds wil ik eigenlijk niet weten wanneer hij gaat duiken, vliegen of raften. Van uur tot uur volg ik hem in gedachten en ben pas gerust als ik zijn stem weer hoor.

“Kan ik jullie dit jaar wel met goed fatsoen een kerstkaart sturen?”, vroeg iemand in het jaar van Willems dood. Ik zei dat ik het altijd heerlijk vond om kaarten te krijgen en dat dit jaar daar geen uitzondering op hoefde te zijn. Om iedereen vóór te zijn, heb ik begin december een brief gestuurd naar familie, vrienden en bekenden. Het was een uitgebreide brief, waarin ik vertelde hoe wij gevaren waren, dat eerste jaar zonder Willem. De brief had zo veel mogelijk een positieve toonzetting, geen gelamenteer, hier en daar een stichtelijke “oneliner” en tevens bedankten we iedereen voor alles wat ze voor ons het afgelopen jaar betekend hadden. “...We wensen jullie héle fijne feestdagen toe. Geniet van de kalkoen en het mooi versierde huis, maar vooral van elkaar en van jullie kinderen. Het is je grootste rijkdom”.

Ik kocht drie kerstbomen dat eerste jaar, voor binnen en buiten. Met de jaarwisseling hebben we op de parkeerplaats van de begraafplaats 's nachts om twaalf uur vuurpijlen afgeschoten. Het was voor het eerst van ons leven dat we vuurwerk in handen hadden. Willem vond het altijd machtig. Dus kreeg Willem zijn vuurwerk. Ik wilde het zo en mijn man ging daar gelukkig in mee. Prachtige pijlen waren het, die precies boven zijn plekje in kleurige stralen en spetters uit elkaar knalden. We stonden met stijve vingers van de kou te klunzen, een beetje besmuikt

van “kan dit eigenlijk wel?” Sindsdien hebben we het elk jaar herhaald, precies om middernacht, vuurwerk voor Willem. De volgende morgen ruimen we de rommel op.

Het eerste jaar zat er bijna op, alle verjaardagen waren geweest, Kerst en Oud en Nieuw achter de rug, we hadden het overleefd en ik dacht dat het nu de goede kant op zou gaan. Ik had geen idee wat me nog te wachten stond.

Vanavond zagen we iets moois. Het was al bijna donker toen Dirk en ik nog een laatste spelletje “stokken gooien” deden. Dirk was het spoor bijster en dwaalde af. Opeens leek het of drie witte konijnen op hele hoge poten weghuppelden. Huppelen is het verkeerde woord, het was meer een dansen en deinen. Het bleken drie opgeschrikte reeën te zijn. Hun lijffes vielen weg tegen het invallend duister en het enige wat je zag waren de elegant deinende, witte staartvlaggen. Mooi!

Woensdag 21 november

Terugkijkend leek het of Willems auto-ongeluk en dood het laatste jaar van zijn leven langzaam maar zeker dichterbij waren geslopen. Ik werd in toenemende mate ongerust. Hij ging veel uit. Zijn vrienden, waarvan de meesten ouder waren dan hij, begonnen een voor een hun rijbewijs te halen. Auto's zijn hot op die leeftijd. Willem zag uit naar zijn eerste rijlessen. Als ik mijn auto voor het huis zette, mocht hij hem naar het parkeerterrein rijden. Of hij haalde hem op en zette hem voor mij klaar. Later hoorde ik, dat hij dan ook nog een paar illegale rondjes door de tuin deed. We hadden een groot terrein met een zandpad naast het huis. Ik had me wel eens afgevraagd hoe die autosporen daar toch kwamen. Auto's, auto's, auto's...

Twee van zijn vrienden reden eerder dat jaar tegen een boom. Het liep goed af. Ik maande steeds meer tot voorzichtigheid. Hij is groot en sterk, dacht ik, dat geeft hem een betere kans. Eén keer droomde ik dat hij een been verloor. Ik werd overvallen door een ongekend verdriet, dat nog lang bleef aanhouden nadat ik wakker was. Diepe rouw om zijn mooie, sterke been. Niets van hem kon ik missen, nog geen vingertop. Het was allemaal Willem, alles aan hem was dierbaar en onmisbaar.

Een van de laatste weken ging ik aan het eind van de ochtend bij hem langs. Hij was de avond ervoor uitgeweest en lag nog wat na te dommelen in zijn rommelige bed. Geeuwend, zich uittrekkend en goedmoedig brommend. Het bed leek te klein voor zijn grote lijf. Ik knuffelde hem, schudde hem heen en weer en zei: "Luister naar me Willem, wees alsjeblieft voorzichtig, ik kan je niet missen. Hoor je wat ik zeg, ik kan je niet missen!" "Ja, ja", zei hij, "rustig nou maar, rustig maar, ik weet het wel..."

In ons huis hing een spiegel. Als ik daar in keek dat laatste jaar, verbaasde ik me over de uitdrukking op mijn gezicht: treurige, wanhopige ogen... Ik stond soms te bekkentrekken om er weer normaal uit te zien. Maar het week niet. Oud zeer, dacht ik, want ik was dik tevreden met mijn bestaan. Het was voor die spiegel dat mijn man vertelde dat we hem kwijt waren, onze Willem, dat hij dood was. Ik draaide mij om, ontmoette mijn ogen in de spiegel en herkende de wanhoop. Pas veel later verbond ik het een met het ander. Het gezegde *“toekomstig verdriet werpt zijn schaduw vooruit”*, welde in mij op.

Vijf januari 1999 las ik een stukje in de krant dat mij trof. Het was geschreven door een vader, die enkele jaren daarvoor zijn kind had verloren. Er sprak groot verdriet en ook opstandigheid uit. Hij schreef dat hij was meegestorven en meebegraven en dat het de meest onnatuurlijke gang van zaken is als je kind doodgaat. Zijn verdriet begreep ik, niet zijn opstandigheid. Ik knipte het uit en borg het op. Drie dagen later stierf mijn eigen kind...

Toen ik klein was plukte ik altijd bloemen. Willem ook. Als hij uit school kwam plukte hij ze langs het zandpad, onderweg naar huis en bracht ze voor me mee. Jarenlang. Eén dag vóór acht januari kwam hij binnen. “Kijk”, zei hij, “ik heb wat voor je”. En hij gaf me het eerste madeliefje uit de tuin. Ik was ontroerd, gaf hem een kus en zette het piepkleine bloemetje in een jeneverglaasje. Het ingedroogde en kromgetrokken bloemetje heb ik nog steeds. Het ligt in een van de spekstenen doosjes die we uit India meebrachten.

Als ik dood ben, moeten jullie een groot feest geven... Steeds weer zei hij het, de laatste maanden, weken van zijn leven. Hoe komt zo’n levenslustig kind erbij? Zijn vrienden vertelden dat zijn favoriete nummer van dat moment Paint it Black van de

Rolling Stones was. Het is tijdens zijn begrafenis keihard geraaid. Het gaat over dood en rouw.

Willems kamer was nogal rommelig. Nu druk ik mij zacht uit. Ik zat daar niet zo mee, het was zijn kamer, maar er zijn grenzen. "Opruimen die zoi, nu!", zei ik af en toe, en dat gebeurde dan ook. Dan was het één dag redelijk netjes. Rond de jaarwisseling had hij zijn kamer opgeruimd en op acht januari was het nog steeds ongekend schoon. Bureaublad leeg en laden geordend. Niets slingerde over de vloer, vrijwel al zijn kleren gewassen in de kast. Toen ik de la van zijn bureau opentrok, lag daarin een foto die ik niet kende. Willem wegfietsend, terwijl hij lachend achterom kijkt. We hebben de foto gebruikt voor de dankbetuiging.

Boven de trapleuning zat wekenlang een gaasvlieg. Een rank insect met doorzichtige vleugels. Hij bewoog niet en zat daar maar te zitten op zijn vaste plek. Ik had er geen last van, dus liet ik het zo. Vanmorgen heb ik hem eens goed bekeken en er een foto van gemaakt. Het is een pareltje van een insect. Hij zag er niet dood uit, maar het leek me onmogelijk dat hij nog zou leven. Hij had wekenlang geen vin verroerd, dus niet gegeten en gedronken. Voorzichtig raakte ik hem aan. En zowaar, er zat tóch nog leven in en hij bewoog zich een paar centimeter naar boven. En daar zat hij weer onbeweeglijk mooi te wezen. Het leek me een saai leven. Een uur geleden liep ik de trap op en miste iets. Het was de gaasvlieg. Hij was weg, na weken mijn muur te hebben gesierd. Ik heb nog gezocht, maar geen spoor. Misschien smaakte dat kleine beetje bewegen naar meer. Of het was hem te onrustig geworden...

Donderdag 22 november

Rijdend in het camperbusje, voel ik mij de Queen of the Road. Hoog gezeten, uitkijkend over heggen en andere obstakels, tufte ik vanmorgen op mijn gemak naar de wekelijkse markt. Boodschappen had ik nauwelijks, maar het was weer tijd voor het wekelijkse accu-oppep-rondje. Het bleek hoognodig, want ik kreeg hem met de grootste moeite aan de praat. Al klooiend met gaspedaal, koppeling en contactsleutel zat ik in mezelf te overleggen wat te doen. Zou ik een garage bellen, zo ja, welke garage en waar? Waren er hier wel garages? Of zou ik met goed fatsoen Jean-Jacques kunnen bellen of Edmond? Wie van de twee? Jean-Jacques heeft het altijd druk en Edmond moet een dikke twintig minuten rijden om hier te komen. Maar de motor kwam weer tot leven dankzij, of ondanks mijn gehannes en bracht Dirk en mij waar we wezen moesten onder een stralend blauwe hemel.

Kaas gekocht bij "ons" kaasboertje die vanuit een oud omgebouwd busje zijn producten op de plaatselijk markten uitvent. Hij woont dichtbij, temidden van grote aantallen geiten, ganzen, eenden en kippen, poelepetaten, kalkoenen en schapen. Alles wat er loopt is te koop, levend of geslacht. Vorig jaar Kerst wilde mijn man per se konijn. Konijn besteld bij de kaasboer. Toen ik hem uit het papier haalde, bleek de kop met een paar bruine uitpuilende ogen er nog aan te zitten. Grote gruwel! Dat bracht mij weer een eindje verder richting totaal vegetariërschap.

Onze kaasboer is een aardige man en een gezellige prater, zoals de meeste mensen hier. Er kwam nog een mevrouw bijstaan en we waren het helemaal eens: het is de schuld van de Engelsen dat de huizenprijzen in onze regio de laatste jaren de pan uitrijzen. Ze betalen altijd grif wat er wordt gevraagd. Stom, stom, stom. De Nederlanders zijn gelukkig niet zo gek. Het ruimen van

heggen en rooien van bomen kon ook in hún ogen geen goedkeuring wegdragen. Ik was blij daarin medestanders te vinden. Ze waren het met me eens dat het verboden zou moeten worden. Maar volgens de kaasboer was de overheid veel te slap en corrupt. En zo nog het een en ander.

Thuis op het bankje voor het huis gegeten en Dirk en mezelf op een extra wandeling getraakteerd. Doodzonde om binnen te zitten met dit fraaie weer. De voering is weer uit de jas en zelfs de kachel is uit. En dat op tweeëntwintig november...

Er was nóg iets dat speelde dat eerste jaar, maar ook het tweede en het derde en lang daarna. Iets dat steeds de kop weer opstak en waar ik, naast het verdriet om Willem, het meest onder heb geleden. Zoveel verdriet heb ik er om gehad, zoveel machteloos, onbegrepen en eenzaam verdriet, dat ik regelmatig geen zin meer had om verder te leven. Godzijdank waren er nooit genoeg slaaptabletten in mijn buurt in de perioden dat ik het niet meer aankon. Een pistool tegen mijn hoofd leek me wel wat: pats boem weg. Maar hoe kom je aan een pistool? Ik had al bedacht dat ik daarvoor naar Amsterdam zou moeten, naar een of andere kroeg op de Wallen. Maar voordat ik tot actie kon overgaan, was de crisis tijdelijk bezworen en kwamen mijn gezonde verstand en levenslust weer bovendrijven. Onder de oppervlakte woekerde het echter voort tot de volgende uitbarsting.

Verdriet kan rare dingen met iemand doen. Het komt voor dat mensen, om wat voor reden dan ook, niet in staat zijn om over hun eigen situatie heen te stappen. Ze kunnen, wanneer verdriet in familieverband zich voordoet, geen trooster zijn, maar vragen vooral zelf om troost. In alle omstandigheden. Dit ondervonden wij in onze nabije omgeving van mijn mans kant.

In de psychologie bestaat een term voor dit gedrag: “het verdriet opeisen”. Hun nood stond centraal, wij moesten hen helpen en bijstaan. Verwijten en beschuldigingen. Ook onze oudste zoon werd erbij betrokken. Het voelde of ik ook hem aan het verliezen was. Er werd van mijn man en mij iets verwacht dat wij, gezien onze situatie, niet in staat waren te geven. Hoe harder er aan ons werd getrokken, hoe meer wij in onze schulp kropen. Wanneer mijn mans diepbedroefde verwanten in staat waren geweest om zich ook af te stemmen op ónze behoeften en nood, was er contact ontstaan en een sfeer waarbinnen emoties konden worden uitgewisseld. Dan hadden we elkaar wederzijds tot steun kunnen zijn. De gang van zaken zoals die zich nú voordeed, was voor alle betrokkenen dramatisch en beschadigend.

Als het goed is, kom je er samen uit. Maar in dit geval kwam het tussen mijn man en mij en deels tussen mijn oudste zoon en mij te staan. “Laat het stoppen, laat ze ophouden”, smeekte ik, “doe iets, ik verdraag het niet langer”. Hij hoefde van mij niet te kiezen, ik wilde geen gelijk, ik wilde alleen maar rust. Laat me met rust, laat me asjeblijft met rust, ik heb al genoeg verdriet... Maar mijn man was niet in staat het te laten stoppen, ging relativeren en wegpraten, wilde of durfde het niet onder ogen te zien. Hij kon er geen kant mee op, werd boos, stond dan niet meer naast mij, maar tegenover mij, werd een tegenstander door zijn loyaliteit aan zijn verwanten. Ik smeekte om begrip, vocht voor begrip. In een normale situatie waren we er samen wel uitgekomen, maar onder deze omstandigheden belastte het ons meer dan we aankonden.

Loyaliteit kan verschrikkelijk zijn, wanneer het weggijken betekent en recht praten wat krom is. Wanneer het eenzijdig gefocust is en gezond verstand en onderscheidingsvermogen

in de weg staat. Primitief groepsgedrag door een gezamenlijke bloedband. Het hemd in alle gevallen nader dan de rok. Praten hielp niet, huilen misschien wel, maar ik ben niet goed in zielig doen want ik ben een emotionele straatvechter. Daarbij was ik niet in staat om mijn emoties te vertalen in redelijke argumenten. Dat was niet in mijn voordeel tegenover mijn rustige, rationele man en zoon. Mijn woedende wanhoop dreef ons regelmatig uit elkaar.

Willem was dood, en degenen waar ik het meest van hield, waren tegen mij. Er was niets meer om voor te leven, ik wilde ook dood. Ik liep weg, 's avonds laat. Het vroom en het waaide. Waar kon ik heen, om te vluchten, mijzelf te verbergen, te verdwijnen...? Naar Willem natuurlijk. Ik zat en lag in het donker op het bankje, en schreeuwde en jammerde buiten zinnen mijn wanhoop en verdriet bij hem uit. "Rustig nou, rustig nou maar", hoorde ik in gedachten zijn goedmoedige bromstem. Kwam tot mezelf, ontdooide, letterlijk en figuurlijk en ging naar huis.

Soms lijkt het of er niets meer is om voor te leven. Het is er wel, maar je raakt het zicht erop tijdelijk kwijt.

Waaróm stond ik zo alleen? Er waren genoeg mensen die van me hielden. Maar mijn wanhoop leek niet over te komen. Niet luisteren, maar wegpraten en relativieren. Altijd dat ellendige relativieren. "Ze zijn toch ook aardig", "probeer er boven te staan", of een onbehaaglijk wegstaren, wat zoveel betekende als "hou er nu maar eens over op..." Er was niemand die zei: "Dit moet stoppen, je gaat eraan kapot..." Waarschijnlijk was ik niet "zielig" genoeg en schiep mijn felheid afstand. Dat laatste zeker.

Wat ik het meest miste was begrip. Wanneer verdriet en onrechtvaardigheid begrepen en erkend worden is het zoveel beter te dragen. Het neemt de eenzaamheid weg.

Mijn man en ik gingen in therapie. Het gaf wat lucht, maar ook daar bleef het bij de constatering dat sommige mensen nu eenmaal zo zijn. Ik was “normatief”.

Met mijn zoon heb ik er nauwelijks meer over gesproken. Ik was in die jaren niet in staat de juiste woorden te vinden, het was een warboel aan emoties, en ik wilde hem niet nog meer belasten. Maar alles wat onuitgesproken blijft, blijft terugkomen...

Nu, terugkijkend op die tijd, moet ik bekennen, als ik eerlijk ben, dat ik het meest heb geleden onder mijn eigen onbegrip, mijn verontwaardiging en teleurgestelde verwachtingen. Was ik in staat geweest om mijn schouders op te halen, het van me af te laten glijden, mij minder achter mijn man te verschuilen en zelf te handelen, dan was ons veel ellende bespaard gebleven. Maar de benodigde kracht en wijsheid ontbraken mij destijds.

Dwars door het dubbele glas en het vioolconcert van Beethoven hoorde ik zojuist kraanvogels. Vloog overeind, graaide naar mijn verrekijker en brak mijn nek weer bijna over Dirk, die blaffend en springend vóór mij de deur probeerde uit te komen. Ze kwamen laag over, pal over ons huis, een kleine honderd. Luid roepend verdwenen ze uit het zicht. Toen zat ik niet meer rustig. Steeds even kijken, even luisteren tot het donker werd, maar het bleef bij die ene groep.

Na gesprekken met medemoeders, weet ik dat dit vaker voorkomt. Niet alleen verdriet om het gestorven kind, maar ook allerlei familie- of gezinsellende. In rampsituaties, als het er écht op aan komt, blijkt wat je aan elkaar hebt. De uitkomst staat vaak haaks op de verwachtingen, of dat wat je in alle redelijkheid mag verwachten. Met alle extra drama's van dien.

Vrijdag 23 november

Cathérine kwam langs. Ze is de vrouw van buurman Michel en tevens een collega van de dochter van Edmond. Cathérine werkt hard mee op de boerderij en heeft daarnaast een baan in een atelier. Ze kwam vragen of alles wel goed was met me. Edmond had al een paar keer geprobeerd mij te bellen, maar het lukte niet. Hij was ongerust en had, via zijn dochter, buurvrouw Cathérine ingeseind. Wat een lieve mensen toch. Ik verzekerde haar dat er niets aan de hand was, dat Edmond waarschijnlijk ons oude nummer nog had en vroeg haar binnen. Vertelde waarom ik hier was. Ze wees op Willems foto naast de computer: "Is dát je overleden zoon?" Dat deed me zó goed! Ze is de eerste en enige hier die iets vraagt als ik vertel dat mijn jongste zoon dood is. Dat hij op zijn zeventiende is verongelukt. Ze is de eerste en enige tot nu toe die naar zijn foto durft te kijken. Mij aankijkt als ik over hem praat. Merci Cathérine!

Ik heb de indruk dat het hier ongebruikelijk is om dit soort dingen zo maar pats boem op tafel te gooien. Vrijwel alle reacties, een enkele uitzondering daargelaten, zijn een onbehaaglijk zwijgen, wegstijgen, volstrekt negeren en er overheen praten. Hoe aardig iedereen verder ook is. Er moet veel eenzaamheid zijn onder de Franse moeders van een gestorven kind.

Het was vandaag grijs, vochtig en windstil. Bij het kleine stroompje op de grens van onze grond, het schelle roepen van een ijsvogel. Rob had me uitgelegd waarom ijsvogel, waterspreeuw, grote gele kwik, Cetti's zanger en al die andere vogels die in de buurt van stromend water leven, zo'n kabaal maken: ze moeten boven het geluid van het water uitkomen... Natuurlijk! Ligt ook zo voor de hand. Mooi geregeld allemaal. Petje af voor de Schepping.

Nee, voor de evolutie, zegt Rob. Ook best, maar een wonder blijft het.

Michel had zijn koeien verweid en het hek stond open. Pad af, wei in. Ook het hek naar de volgende wei stond open en ik kon naar hartenlust ronddwalen over de enorme heuvelachtige groene lappen, omgeven door heggen en, bij de lage delen, een brede rand eiken. Op het laagste punt altijd een stroompje. Gelukkig heeft Michel nog niet gekanaliseerd, alles puur natuur. Een paar jaar geleden stuitte ik op een groep wilde krokussen, net boven waterniveau.

Ik liep hele afstanden in gedachten, hier en daar struikelend over een van de talloze molshopen. Zag, toen ik opkeek, hoe ongelooflijk mooi het om me heen was. Niet de uitbundige kleurenpracht van een paar weken geleden, maar anders mooi, ingehouden, sfeervol. Ik was hier nog niet eerder geweest. Enorme boomstronken en aan de voet van een eik met een brede verticale scheur, een flink hol. Het was geen vos, maar wat ...?

Het tweede jaar ná Willem stond voor een deel in het teken van Polen. Tegen de Witruisische grens liggen schilderachtige, grotendeels authentieke dorpjes. Houten huizen met appelbomen, waterput en een enorme tegelkachel. Ooievaars op het dak en in het weiland. Ik had een plan: huisjes kopen, buitenkant intact laten, binnenkant moderniseren. Verhuren aan natuur- en cultuurliefhebbers. Verantwoord toerisme en handhaven van de sfeer, tevens inkomsten voor de arme bevolking. Mijn man gaf me enige (financiële) ruimte maar wilde geen bemoeienis. Ik begon plannen te maken en mijn bloed begon weer te stromen. De huizen waren spotgoedkoop, gemiddeld zo'n vijfduizend gulden (2275 euro) per stuk, inclusief een halve hectare grond.

Vier keer dat jaar voor korte of langere tijd naar Polen geweest. Tolk gevonden die tevens op huizenjacht ging. Na enkele maanden acht huizen in portefeuille. Cursus Pools begonnen, contact opgenomen met ambassade en Kamer van Koophandel, notaris gecharterd, bankrekening geopend, subsidie losgepeuterd en ondersteuning van de media, burgemeesters bezocht van de dorpen waarin de huizen lagen. Iedereen was enthousiast.

Maar het ging niet door. Ik wist dat Polen geen onroerend goed verkocht aan buitenlanders maar hoopte met goede argumenten of anderszins het toch voor elkaar te krijgen. En de EU gloorde. Van alles geprobeerd. Het mocht niet baten. Halverwege december dat jaar werd duidelijk dat verdere actie geen zin had. Ook toetreding tot de EU bracht daarin geen verandering. Einde verhaal en treurigheid alom. Ik heb iedereen bedankt en viel terug in droefenis en rouw. Ondanks kerstbomen, sfeervolle versieringen en lekkernijen waren de tweede Kerst en jaarwisseling ná Willem, zwart als de nacht.

“Le jeune facteur est mort, il n'avait que 17 ans”, zingt Georges Moustaki met zijn mooie, weemoedige stem en ik aai over Willems foto die naast mij staat. Mooi, lief jongetje, we redden het wel samen, jij daar, ik hier...

Zaterdag 24 november

Wéér bezoek gehad. Het lijkt hier zo onderhand meer op de zoete inval dan op een retraiteoord. Vandaag waren het Edmond en zijn vrouw Marie-France die een paar enorme pompoenen kwamen brengen en, na enig aandringen, de rekening voor verrichte arbeid. Overal in de moestuinen hier liggen in het najaar pompoenen van een halve meter doorsnee. Die van mij worden niet groter dan een forse sinaasappel. Hoe krijgen ze dat toch voor elkaar...? De tuinproducten zijn over het algemeen wel "traité", oftewel "behandeld". Wij zijn daar wat huiverig voor.

Regelmatig krijgen wij van onze Franse burens en kennissen bonen, maïs, pruimen, pompoenen en andere groenten of fruit, die wij in dankbaarheid aannemen. Op mijn beurt heb ik vrachten bloembollen, rozen, Nederlandse kazen en chocola uitgedeeld. Dat doen we omdat we aardige mensen zijn, zij en wij, maar het doet mij ook denken aan het uitwisselen van schelpen door de Tobrianders en andere exotische en lang verdwenen culturen. We zijn niet alleen maar vriendelijk, we geven vooral signalen af. Wij kwamen hier vijf jaar geleden als vreemdelingen en deelden onze goede gaven uit. Signaal: wij hebben geen kwade bedoelingen, wij komen als vrienden. Op hun beurt geven onze nieuwe buurtgenoten van hun overvloed. Signaal: wij zijn ook de beroerdste niet, geaccepteerd en welkom.

Boeiend dat dit nog steeds zo werkt, zonder dat je je daar in eerste instantie bewust van bent.

Het jaar waarin Willem overleed, en ook het jaar daarna, waren er veel begrafenissen. Het leek of er meer dan ooit werd gestorven in onze omgeving. Wat ik mij herinner is dat, naast

verdriet, mij vooral warmte bijbleef. Diep onder de indruk en ontroerd kwam ik vaak thuis.

Op de begraafplaats deed ik een hele nieuwe kennissenkring op. De vriend en dochter van de mevrouw die naast Willem ligt. De moeder van Riekele en de ouders van het doodgeboren kindje. Ik heb wat afgekletst daar. Riekele was een paar jaar ouder dan Willem toen hij op zijn motor verongelukte. Zijn moeder vertelde dat het zeven jaar had geduurd voor ze weer een enigszins normaal en gelukkig leven kreeg. Ik vond dat onbegrijpelijk. Zeven jaar, belachelijk! Dacht ik toen...

Ik zeulde grote zakken potgrond, boomschors en kisten vol plantgoed naar Willems tuintje. In warme zomers wel tien grote gieters water op een dag. Het was een gesjouw en gehijs over die afstand. Groef gaten, plantte bomen en struiken en kocht bloemen. Er kwam geen eind aan de bloemenstroom. Alles moest mooi worden, of mooi lijken. De dood werd ingepakt in bloemen. Op de bloemen kwamen vlinders, bijen en andere insecten af. Op de insecten weer vogels. In en rond de tonvijver goudvissen, kikkers en padden, groot en klein. Konijnen knabelden aan de klimop, krokussen en viooltjes. Reeën, en zelfs een pauw, dronken uit de tonvijver. Jonge vogels werden er geboren. Het gonsde, zoemde, floot, kwaakte en leefde rondom Willem. Mooie troostrijke gedichten in de houten kist. Ik liet me niet op de kop zitten door de dood. Ging hem te lijf met kleuren, geuren, mooie woorden en rondom Willem liet ik het bloeien en leven.

Ik hou niet van schrijven, het is één grote worstelpartij. Daarbij is schrijven over Willem, over zijn dood, niet gemakkelijk. Jarenlang heb ik uitvluchten verzonnen en het weten uit te stellen, tot ik met mijn rug tegen de muur stond. Ik sputterde tegen wat ik

kon, maar het moest blijkbaar en ik werd hardhandig voor mijn computer gekwakt: hup, schrijven jij!

Mijn hoofd is nog steeds vol. Als ik buiten loop stormt het woorden en zinnen, die helder oplichten en in al hun kleur laten zien wat ik voel en wil zeggen, om daarna weer te vervagen of weg te dwarrelen als schichtige vogels. 's Avonds moet ik de vogels vangen en ze omzetten in taal. En uit die taal, uit die woorden en zinnen moeten weer vogels worden geboren die anderen weten te bereiken. Troostvogels.

Het gebeurt geregeld dat het wat moeilijk is allemaal. Ik denk terug aan die tijd, speel muziek uit die tijd, voel de pijn uit die tijd en dan is het huilen geblazen. Dirk komt dan zijn mandje uit, drentelt wat rond en komt aarzelend naar mij toe. Ik neem hem op schoot en druk hem tegen mij aan. Braaf hondje.

Zondag 25 november

Vanmorgen werd ik wakker van een stevig getik bij het smalle raam naast de schoorsteen, krap drie meter bij me vandaan. Wat zat dáár nou...? Kleuren vielen weg tegen het ochtendlicht, alleen het silhouet van een gek, groot beest tekende zich af. Het bleek een groene specht die naar vliegen pikte, terwijl hij zich met groot gemak aan de verticale muur vastklampte en op spechtenwijze schokkend van links naar rechts bewoog. Grote, sterke poten. Hij gebruikte zijn staart op dezelfde manier als een boomkruiper: breed uitgewaaierd, houvast zoekend tegen de muur. Ik uit bed en zo onzichtbaar mogelijk voor het raam. Alleen zijn staart was nog te zien. Keek nog even om het hoekje met zijn mooie, rood gevlekte snavelkop en was weg. Pats boem.

In datzelfde smalle raam een beeldje van een man, vrouw en twee kinderen, innig tegen elkaar. Ik had het op de schoorsteen in de kamer gezet, maar mijn man werd er treurig van. Nu staat het in de nis voor het raam. Vanuit mijn bed kijk ik er wel eens naar. Vader, moeder, twee kinderen, een viereenheid. Verleden tijd...

Na de herfstvakantie in het tweede jaar begon ik Willems kamer op te ruimen. Het eerste jaar had ik daar nog troost gevonden. Alles was zoals hij het had achtergelaten en wachtte op hem. Hij kon elk moment terugkomen en verder gaan waar hij gebleven was. Zijn kleren, boeken, cd's en schoolspullen lagen voor hem klaar. Hij leek dichtbij en ik klampte mij vast aan elk voorwerp dat aan hem herinnerde. Niets mocht weg, zelfs de prullenbakken mochten niet worden gelegegd. Het was één grote schatkamer, waar ik angstvallig over waakte.

In het tweede jaar begon langzaam het besef te groeien dat Willem niet terug zou komen. Nooit meer. Dat hij geen kamer meer nodig had. Dat ik vergeefs wachtte...

Het gevoel werd dubbel. Ik wilde er zijn, maar ook weer niet. Er lag stof en er kwamen spinnenwebben. Zijn aanwezigheid verwaagde, het werd er somber. In het begin liepen zijn vrienden als vanouds door naar boven. Zaten er bij elkaar, praatten en dronken wat, kwamen ons gedag zeggen en gingen naar huis. Steeds korter bleven ze boven en op een geven moment liepen ze rechtstreeks naar ons. Ze vonden Willem niet meer in zijn kamer.

Het duurde nog geruime tijd voor ik echt begon op te ruimen. Nam wat in handen, legde het terug, verplaatste het. Kon nog geen afscheid nemen. Wekenlang, maandenlang.

Een fase later begon het te dagen dat ik ook iets anders zou kunnen doen met die ruimte. Niet alleen schoonmaken, maar ook mooi maken, fleurig. Nieuwe gordijnen, kleden, mooie platen aan de muur. Op een dag kreeg ik zin om aan de slag te gaan.

Maanden heb ik er over gedaan. Alles ging door mijn handen en zijn hele leven trok aan mij voorbij. Kleuterschoolwerkjes, lagere schoolschriftjes, middelbare schoolpaperassen, opstellen, werkstukken, foto's, brieven en agenda's. Overal zijn grote, onduidelijke hanepoten. Huilen en lachen en héél veel vertedering. Ach zo'n jongetje toch, zo'n lief manneke...

Werkstuk Willem, 8 jaar:

Als ik de minister-president was, dan: *“Dan zou ik alle scholen afschaffen. En meer speeltuinen laten maken met gratis intré”.*

Als ik een toverheks was dan: *“toverde ik alle wapens uit de wereld weg en toverde ik het milieu weer goed en dat iedereen van iedereen hield”.*

Als ik "hoodmeester was dan: *sgavde ik schoolzwemmen af en gaf ik heel vaak feesten*."

Als ik "dierentuinverzorger was dan: *liet ik alle beesten los*."

Als ik de winter was, dan
liet ik het heel hard vriezen en sneeuwen

Als ik de minister-president was, dan
dan zou ik alle scholen afschaffen En meer spelluinen laten maken met gratis internet

Als ik een toverheks was, dan
toverde ik alle wapens uit de wereld weg En toverde het milieu weer goed En dat was reer van iedereen hield

Als ik *hoodmeester* was, dan
sgavde ik schoolzwemmen af en gaf ik heel vaak feesten

Als ik *dierentuinverzorger* was, dan
liet ik alle beesten los

26

(Ik ben in totaal) Ik heb in totaal 2 heer straf gehad
Een heer deed ik chinees lozen met gerrit ingroep 7 toen moest
een verhaaf schrijven over spelletjes onder gym was best
De tweede heer ingroep 2 loen had ik de jas van galle op een
ander naakje gehangen toen moest ik luttende klas
Dit waren de overgetelike gebeurtenissen
afz willen

Een jaar later moest hij voor een werkstuk een onvergetelijke gebeurtenis beschrijven:

“Ik heb in totaal 2 keer straf gehad. Een keer deed ik chinees boxen met gerrit in groep 7 toen moest ik een verhaal schrijven over spelletjes onder gym (was best leuk). De tweede keer in groep 2 toen had ik de jas van Tjallie op een ander haakje gehangen Toen moest ik buiten de klas Dit waren echt onvergetelijke gebeurtenissen afz. Willem”

Zijn laatste agenda. Afspraken op acht januari, de laatste dag van zijn leven. Afspraken ná acht januari die hij nooit meer zou kunnen nakomen. Hoe bitter om dit te lezen. Acht januari 1999. Nog steeds, als ik die datum ergens tegenkom, voelt het als een klap in mijn gezicht.

Vandaag een zak vol boomwurger geplukt, twee lantaarntjes meegenomen die ik hier nog had staan, plus de lege waterflessen en op naar het dorp. Het kraantje was gelukkig nog niet afgesloten. Prima bronwater, vrijelijk beschikbaar.

Boomwurgers verstikken bomen zeggen ze. Zou best kunnen, maar de enorme bossen die hier rond de bomen hangen bieden ook ruimschoots nestgelegenheid. Zelfs torenvalk en buizerd broeden erin. En ze zijn decoratief met hun mooie toeven. Ik heb ze royaal tussen de goedbedoelde plastic viooltjes van de erven Vincent en de dunner wordende heide gedrukt. Volgende keer neem ik klimop uit de tuin mee en laat die mooi groen over het koude, grijze beton slingeren.

Daarna een kaarsje opgestoken in de kerk. Het voordeel van deze kerk is dat hij altijd open is. Alle kerken zouden altijd open

moeten zijn. Ik mag er graag even aanwippen, het is er stil en schemerig. Ons kerkje is nog niet zo lang geleden opgeknapt en wordt met liefde verzorgd. Er staan altijd verse bloemen. De muren zijn in diverse tinten roze geverfd, wat ik persoonlijk niet verzonnen zou hebben... Er is nooit iemand, zelfs met Kerst is het er maar halfvol. Eens in de veertien dagen is er een mis. Zoals bijna overal na een restauratie, zijn de knielbanken vervangen door stoelen.

Nóóit had ik gedacht dat ik die knielbanken nog eens zou missen. Als kind vond ik ze verschrikkelijk. Zelfs met een stapel kussens onder je knieën was het bijna niet te doen. Een volstrekt onnatuurlijke houding voor een kind. Met een zucht van verlichting zakte je naar achteren wanneer de preek begon. Nu mis ik ze. Op je knieën zitten, hoofd in je handen en je afsluiten. Of knielen en met je ellebogen steunen op het hoge gedeelte, handen in elkaar, hoofd erop, ogen dicht. Knielen past mij nu.

Nooit meer vergeet ik de dag van de examenuitslag halverwege juni 1999. Hij had, ondanks zijn dyslexie, het VWO bijna afgerond en zat midden in de laatste schoolonderzoeken. Samen met Otto zou hij een speech houden op het grote gala-afscheidsfeest en hij was druk bezig met het organiseren van de festiviteiten. Hij had er zo'n zin in...

Het was verschrikkelijk. Overal vlaggen met boekentassen. Zóveel verdriet om hem. Willem, oh Willem, ik had het je zo gegund jongen, ik had het je zó verschrikkelijk gegund. Deze dag, het feest, je speech in je mooie pak, alle feesten die zouden volgen en je studietijd. Zes jaar ploeteren op school en met het einddoel in zicht moest je afhaken, nét niet de overwinning geproefd.

Naar de jagers gezwaaid vanmorgen. Aardige lui. Wel Dirk zorgvuldig aan de lijn gehouden tijdens ons wandeluitje. Hondengeblaf en hier en daar geknal. De ene keer kan ik er beter tegen dan de andere. De meesten weten hun jachtinstinct wel de baas te blijven en een afweging te maken waar wel en waar niet op te schieten. Er zijn duidelijke spelregels. Maar er zijn er ook die zichzelf niet in de hand hebben en blind knallen. Ook op honden en katten, op trekvogels en zelfs op vlinders. Aardige, intelligente mensen. Geef ze een geweer en het beest blijft dicht onder de oppervlakte te zitten. Als mens kunnen ze mijn vriend zijn, maar niet als jager. Ze brengen onrust en angst en maken dood waar ik van hou.

Overall in zijn kamer lag nog weed. Mijn vriend Willem v. M. had hem tien weedzaadjes gestuurd met een gekke kaart erbij. De zaadjes werden zorgvuldig in potjes geplant en ze kwamen helaas alle tien op. Een vriend erbij gehaald die er verstand van had. De kleine potjes vervangen door grote en nog grotere en de fors uitgegroeide planten belandden vervolgens in de tuin, beetje achteraf. Flink mest erbij. Ze werden vertroeteld tot en met. Zijn vrienden en hij vonden het geweldig spannend. Wij volgden het met argusogen. Mijn man heeft de politie nog gebeld en gevraagd hoeveel weedplanten je legaal in je tuin mocht hebben. Dat waren er tien, dus we waren net niet in overtreding. Op een dag kwam ik thuis. De garage was verduisterd en er hingen enorme lichtbakken. Toen heb ik ingegrepen: "Nou is het klaar, ben je nou helemaal belazerd!"

We hebben het er later nog wel eens over gehad, over weed en over paddo's. Het leek hem geweldig spannend allemaal, maar hij had genoeg gezond verstand om de gevaren ervan in te zien. Ik was geen moment bang dat het weedavontuur, waar hij

enorm van had genoten, hem op het verkeerde pad zou brengen. Ze zijn boven nog wel aan het experimenteren geweest met weed in de waterpijp, die zijn broer voor hem uit Marokko had meegebracht. Dat hoorden wij pas later.

Na zijn dood hebben we de nieuwe oogst aan zaadjes uitgedeeld. In onze tuin en in potten stonden opgekweekte weedplanten. Ook bij zijn opa en oma en andere brave familieleden, vrienden en kennissen stonden dat jaar weedplanten in de tuin of op de vensterbank. Op de begraafplaats stonden ze dat eerste jaar ook. Nog steeds bewaar ik een paar zaadjes.

Na verloop van tijd heb ik zijn vrienden en vriendinnen uitgenodigd en gezegd dat ze wat mochten uitzoeken. De één koos de Heinekenvlag, een ander het Shiwabeeldje uit India, de grote glazen vaas met bierdoppen die op de tafel stond, cd's of een poster. Ieder had zijn eigen voorkeur. Zo verdwenen de eerste dingen. Bij zijn vrienden waren ze in goede handen.

Maandag 26 november

Het was volle maan afgelopen zaterdag en ook vannacht was hij nog bijna rond. Het was zó helder dat kleuren te onderscheiden waren. Ons busje lichtte groen op en je zag het verschil tussen de bruine, afgestorven varens en de nog groene braamstruiken. Dirk en ik hebben een langere nachtwandeling gemaakt dan anders. Zelfs het pad door het sparrenbosje was goed te volgen. Het was koud, het vroom en het gras glinsterde wit. Maar de kou was niet hinderlijk. Dirk had oog voor heel andere zaken. Met zijn neus over de grond schoot hij regelmatig luid blaffend van links naar rechts. “Kop dicht, Dirk”, riep ik dan, want de stilte was weldadig.

Als het elke avond volle maan was, zou je misschien niet meer zien hoe mooi dat alles maakt, dacht ik. Het lijkt allemaal zo vanzelfsprekend wanneer het er is: natuurschoon, eten op je bord, dak boven je hoofd, gezondheid, man, kinderen...

We hebben nog een tijd rond het huis gedrenteld en gedraald omdat we geen afscheid konden nemen van de prachtige nacht. Het was ver na bedtijd. Op een gegeven moment moesten we al het moois met enige spijt buitensluiten en op naar de elektrische deken.

Met het in de hand nemen van alles wat er lag, hing en stond, kwamen de herinneringen. Vakantiesouvenirs uit Ladakh, hoog in de Himalaya, brachten me terug in de tijd.

Nog mooier dan het in bezit hebben van de diverse voorwerpen vond hij het onderhandelen over de prijs. Hij was er veel behendiger in dan wij. Lachend en gekkend wist hij zijn aanwinsten voor een minimaal bedrag op de kop te tikken. De kooplui hadden plezier in hem. Intuïtief wist hij het spel op de

juiste manier mee te spelen. Als we met hem door de straatjes van Leh liepen, hoorde je overal: "Hi William, hello William!" Tijdens die vakantie werd hij veertien, wat groots gevierd werd.

Zijn talent om met mensen om te gaan was opmerkelijk. Boodschappen met hem doen was gezellig, maar kostte tijd. Hij werd voortdurend aangesproken en maakte een grapje hier en een praatje daar. Had ook aan niemand een hekel, al lag de één hem beter dan de ander. Zijn vrienden kwamen uit alle lagen en geledingen. Plezier maken, lachen, schouderklopjes uitdelen...

Zijn rapporten lagen bij elkaar. Ik neusde ze door en zag dat ze elk jaar hetzelfde verloop hadden. Het kerstrapport was redelijk, het paasrapport dramatisch minder. Op het laatst wist hij dan toch weer met kunst en vliegwerk de resultaten zover omhoog te krijgen dat hij met redelijke cijfers overging. Zijn handschrift was uitzonderlijk slecht, grote schots en scheve hakenpoten. Daar kwam geen verbetering in met de jaren.

Hoge cijfers haalde hij niet vaak. Op een dag kwam hij thuis met een acht. Een uitschieter. Goed werk jongen! Hij vertelde terloops dat er een nieuwe leerling in zijn klas was gekomen. Een verlegen jongen die verder niemand kende. Willem had hem in de pauze aan zijn tafel uitgenodigd. Daarvoor heb ik hem uitbundig geprezen en gezegd dat ik dit zeker zo waardeerde als zijn hoge cijfer.

Verder opruimend kwam ik onder, achter en in de kasten, keutels van zijn ratten en gerbils tegen, evenals aangevreten boeken en andere waar. Herinneringen aan Willem en mijn eigen jeugd. Wat ikzelf had gemist, zouden mijn kinderen dubbel krijgen.

Nieuw probleem, maar inmiddels tot volle tevredenheid opgelost en ook weer wat geleerd. Het water in de douche liep niet meer weg. Steeds langzamer ging het en op een gegeven moment begon het alleen nog maar te stijgen. Met toenemende zorg zag ik het aan, er moest duidelijk iets gebeuren. Normaal gesproken had ik mijn man erbij geroepen, maar die zat 950 km verderop. Met opgetrokken neus het rooster uit de afvoer gepeuterd. Getver! Douchen een dag uitgesteld en vervolgens met een vies gezicht opnieuw het rooster opgepakt en voorzichtig begonnen de haren en andere ondefinieerbare glibberige zoi er tussenuit te plukken. Vervolgens ook het bakje waar het rooster in hing schoon gepoetst.

Het merkwaardige is dat, terwijl ik bezig was, de afkeer verdween en ik er lol in begon te krijgen. Wat nou vies? Het waren gewoon mijn eigen haren. Wel erg veel grijs tussen het blond viel mij op. En zeep- en shampoo-resten. Werk is werk en werk is nooit te min. Alles werd schoongemaakt en ontdaan van dat wat er niet hoorde te zitten. Met trots zag ik het rooster glimmen en met meer genoegen dan normaal stond ik even later onder de douche, terwijl het water onder mijn voeten wegstroomde.

We hadden meestal één of twee honden, meerdere katten, kippen, konijnen en nog zo het een en ander. Mijn man sputterde bij elk nieuw beest tegen, maar zwichtte onder de druk.

Willem was net als ik dol op dieren. Op een dag wilde hij gerbils. “Goed lieverd, als je ze maar op je eigen kamer houdt, anders eten de katten ze op”. Hij regelde onderdak voor zijn gerbils en dezelfde dag nog werden ze gebracht, twee in een doosje. De volgende ochtend werden we gewekt door opgewonden kreten: “Ik ben vader geworden, ik ben vader geworden!”. Een van de gerbils had gejongd, zes stuks. Twee dagen

later de ander ook: acht stuks. Dat was wel erg veel... De halve klas kwam in het bezit van gerbils. Ik weet niet meer precies hoe het afliep. Volgens mij zijn ze gesteriliseerd en op een gegeven moment ontsnapt. Of beter gezegd, ze maakten gebruik van de vrijheid die Willem hen royaal gunde. Hier en daar kwam je ze nog wel eens tegen, maar dan verdwenen ze weer ergens onder of achter, tot ze op een gegeven moment helemaal uit het zicht bleven.

Er huisde nog kort een verdwaald konijn op zijn kamer, dat hij had aangetroffen in zijn krantenwijk. De rechtmatige eigenaar werd opgespoord en verdween met het konijn.

Daarna kwamen de ratten die overal in zijn kamer en op hem rondscharrelden. Op zijn hoofd, over zijn armen en schouder. Ik had het niet zo op die ratten. Op een dag werden ze ziek, ze zwollen op. Hij ging er een paar keer mee naar de dierenarts, maar het mocht niet baten. Eerst ging de een dood, kort daarna de tweede. Hij was er een paar dagen stil van.

Als de katten moesten jongen, gebeurde dat op zijn kamer, ergens in een van de kasten.

Ik heb hem nooit hoeven aan te sporen om zijn dieren te verzorgen.

Dinsdag 27 november

Gisteravond rond elf uur kwamen er twee auto's voorbij gescheurd. Hoogst ongebruikelijk. Ik heb de deuren gecontroleerd en door het raam van de badkamer naar buiten geloerd. In de verte hoorde ik stemmen bij de jachthut. Wat vraten ze daar uit, die jagertjes, op dit late uur? Zouden ze "op de vos" gaan, met lichtbakken? De auto's kwamen een kwartier later weer terug geracet. Waren het onverlaten die het op de fazanten hadden gemunt? Ik was vooral nieuwsgierig naar het waarom van deze ongewone drukte, al had ik voor alle zekerheid telefoon en kachelpook binnen handbereik. Vanmorgen een controlerondje gedaan. Niets ongewoons opgemerkt.

Als kind vond ik regelmatig zielige poezen of een hond. Soms kreeg ik tot mijn allergrootste vreugde van iemand een jong poesje. Ik knuffelde en vertroetelde het en sjouwde er mee rond in mijn poppenwagen. Het geluk was nooit van lange duur want op een dag waren ze verdwenen. Ik riep en zocht, had groot verdriet, maar ze bleven weg.

Eén werd er verdronken door de kinderen van de baas van mijn vader. Ik was een jaar of vijf, zij ouder. Ze gooiden het jonge katje steeds in de teil water die onder de regenpijp stond op de hoek van het huis. Ik vocht wat ik kon, liep huilend naar binnen alwaar ik flink op mijn donder kreeg. Het poesje was dood.

Langzaam begon het te dagen dat mijn vader de hand had in de verdwijningen. Hij ging daarbij niet subtiel te werk. In één geval: kat in een vuilniszak, aan de uitlaat van zijn brommer gebonden en flink gas geven. Mijn zachte moeder was het er niet mee eens, maar ze stopte hem niet. Vanaf die dag kon

ik hem geen nachtkus meer gegeven. Afkeer. Mijn konijn werd opgegeten, mijn hond meegenomen en kilometers verderop losgelaten. En zo was er nog het een en ander. Op mijn achtste ontdekte ik de bibliotheek in het dorp en vluchtte in boeken.

Er zijn ook goede herinneringen. Hij timmerde een hobbelpaard en een poppenbedje. Vaag herinner ik mij dat hij kinder-verhaaltjes uit de krant voorlas en ik bij hem op schoot zat. Later mocht ik mee kievitseieren zoeken, vissen en op drijfvacht. Ik ving met een kleine hengel voorntjes. Hij sloeg ze levend en wel een haak door de rug om er mee te snoeken. Ik stond er niet bij stil. Liep wel weg als hij kippen slachtte en gruwel nog als ik eraan denk dat de gevangen palingen levend werden gestroopt. Hij was politiemann en had de wind er flink onder in het dorp.

Lastiger werd het toen ik ouder werd. Ik zat tegenover hem aan tafel. Eén verkeerde blik of opmerking kon zijn agressie opwekken. Zijn bovenlip krulde omhoog en zijn tanden werden zichtbaar. Ik zat op het puntje van mijn stoel, met één oog op de deur gericht. Als ik voelde dat hij ging exploderen, vloog ik naar het toilet en draaide de deur op slot. Hij koelde zijn woede op de deur. Eén keer kreeg hij me te pakken.

Onberekenbare drift, ook als ik stokstijf op mijn stoel zat, mijn mond niet opendeed en zijn blik meed. Dreiging en minachting. "Wéét jij dat niet..." Enorme druk om te presteren. Angst voor rapporten en falen. Hij las mijn post, snuffelde in mijn schoolagenda's, beloerde mij vol wantrouwen. Een gesprek is er nooit geweest.

Toen ik ging studeren zei hij u tegen mij. Ik dacht dat ik het verkeerd verstond, maar hij noemde mij u. Dat had hij zo geleerd, was zijn uitleg. Als iemand maatschappelijk hoger stond (universitaire opleiding), zei je u. Het voelde als de ultieme afwijzing.

Toch was hij beslist geen onmens. Bovendien was het een andere tijd. Mijn beleving komt ook niet overeen met die van mijn jongere zus en broer. Zijn woede richtte zich vooral op mij. Hoewel er geen ruimte was voor discussie of zichtbare opstandigheid, moet hij feilloos hebben aangevoeld dat hij geen vat op mij had. Hij begreep mij niet. Zijn onmacht om zijn wil over mij te laten gelden wist hij niet te hanteren.

Mijn onafhankelijkheid heb ik weten te behouden, maar vertrouwen en onbevangenheid raakte ik kwijt.

Pas rond mijn dertigste, toen ik zelf kinderen kreeg, begon het op te spelen. Hartklachten en angsten, jarenlang. Onbeheerst trillen onder het eten, altijd moest een deur, een vluchtweg, dichtbij zijn. Ontdekte bij toeval het boekje van Neeltje Maria Min, "Voor wie ik lief heb wil ik heten", las het in één nacht vier, vijf keer achter elkaar: *"En nu de dekens om me heen getrokken, zo bang ben ik en zo bezeerd, zo diep van deze vlucht geschrokken, weet ik alleen: er is geen schuilplaats meer"*. Zo voelde het, en ik kon niet meer ophouden met huilen.

Therapie hielp, maar beschadigingen als kind opgedaan helen langzaam, als ze ooit helen.

Voordeel: natuur en dierenliefde liepen als een rode draad door mijn leven. Het heeft mij veel goeds gebracht.

Mijn kinderen mochten net zo veel dieren als ze wilden (binnen het redelijke), al mijn beloften kwam ik na, nooit heb ik hen op hun schoolprestaties beoordeeld en wéé degene die een vinger naar hen uitstak!

Bij de dood van mijn vader

Mijn vader was oud en ziek
en ik bezocht hem van tijd tot tijd.

Soms alleen.

Bewust alleen,

hoopvol en bang.

Nog steeds bang.

Hoopte dat hij zou vragen:

“Was ik een goede vader?”

Dan zou ik zeggen:

“Nee, dat was je niet”.

En ik zou het hem vergeven.

Maar hij vroeg niets.

Zijn ogen hielden mij op afstand

en ik redderde rond

met bloemen en fruit,

ontweek zijn ogen

en vluchtte weg.

Opgelucht,

en teleurgesteld.

Weer teleurgesteld.

De tijd drong,

zijn dagen waren geteld.

Ik hoopte dat hij in coma zou raken,

zijn ogen gesloten,

toch aanwezig.

Dicht bij hem zou ik dan zitten,

zijn handen in de mijne

en tegen hem praten.

Eindelijk praten.
Maar hij raakte niet in coma
en ik bleef hem vreemd.

Weinig tijd restte ons nog.
Mijn laatste hoop was
dat ik bij hem zou zijn
als hij zou sterven.
Vasthouden zou ik hem dan,
hem sussen en troosten:
“Stil maar, stil maar,
ik ben bij je,
eindelijk bij je”.
Maar ik was ver weg
toen hij moeizaam stierf.

Pas toen hij dood was,
toen hij dood was
kon ik zijn handen
in de mijne nemen,
zijn haren strelen,
tegen hem praten.
Pas toen hij dood was...

Zijn koude handen,
zijn gesloten ogen.
En er was zoveel liefde
voor die dode man
die mijn vader was geweest.
Liefde en medelijden
en het gevoel:

wat erg.

Wat verschrikkelijk
wat je mij hebt aangedaan
en jezelf onthouden.

En al mijn liefde ging naar mijn kinderen
En zij groeiden en bloeiden.

Ik miste hem niet na zijn dood, had geen verdriet. Wat ik mis
en betreurt is dat wat er nooit was geweest.

*Jean-Baptiste, de sympathieke zoon van Jean-Jacques, heeft vier
kuub hout gebracht. Op bewonderenswaardige wijze laveerde
hij met zijn zware tractor en aanhangwagen achteruit door het
smalle toegangshek. Mooi eersteklas hout voor een schappelijke
prijs. Hier komen we de winter wel mee door.*

Maar het verhaal is nog niet afgelopen. Toen ik de eerste keer
met hartklachten per ambulance werd afgevoerd, bedacht ik
dat ik misschien wel dood zou gaan. Ik had geen idee wat er
aan de hand was, maar het voelde helemaal verkeerd. Ik was er
tamelijk rustig onder, al gaf ik er sterk de voorkeur aan om nog
een tijdje te blijven leven. Ik probeerde Willems gezicht voor de
geest te halen, maar kreeg hem niet scherp. En wie verschenen
daar levensecht en haarscherp op mijn netvlies: mijn vader en
moeder. En het voelde nog goed ook... Liefdevol. Het gekke is,
dat ik blij was hen te zien, of beter gezegd, om dat liefdevolle
gevoel in combinatie met hen te ervaren. Ik hoopte dat het zou
aanhouden, dat ik eindelijk verlost zou zijn van mijn jarenlange
wrok. Dat was het geval en later dat jaar heb ik voor het eerst
bloemen op hun graf gelegd...

De plastic zak die ik tijdens het wandelen altijd bij me heb, is tot nu toe leeg gebleven. Nog nooit zo'n slecht tamme kastanjejaar meegemaakt. Het is niet zo dat er weinig of minder zijn, er is vrijwel niets. Niet één kastanje die de moeite van het oprapen waard is, geheel in tegenstelling tot andere jaren. Zoveel lagen er op de paden dat ik Dirk regelmatig een eindje moest dragen omdat hij niet door de laag stekelige bolsters heen kwam en piepend en met smekende oogjes weigerde verder te lopen.

Ik dacht in de verte een vliegende hop te zien. Onmogelijk in deze tijd van het jaar.

Woensdag 28 november

De Vlaamse gaaien vliegen in al hun pracht nog steeds met volle kroppen heen en weer om hun wintervoorraad verder uit te breiden. Ik probeer ze te volgen omdat ik hun voorraadkelder wel eens zou willen bekijken, maar tot nu toe zijn ze me te snel af. Wel heb ik een muizenopslag gevonden: bessen, zaden, schilletjes van het een of ander en meer ondefinieerbaar spul. Ook een klein hoopje onderaan onze buitenmuur. Dat moet nog naar boven worden getransporteerd, onder onze pannen en tussen het isolatiemateriaal. Regelmatig vind ik een vlok steenwol op het terras en daar ben ik niet blij mee.

Verzamelwoede neem ik ook waar bij mezelf. Geen groter genoeg dan voor mijn volle kelderschappen te staan met potten jam, tomatensap, bramensap, chutneys, appelmoes, afhankelijk van wat het seizoen te bieden heeft. Of likkebaardend de tassen uitpakken met de zaterdagse boodschappen en koelkast en vriezer volladen. Het geeft een aangenaam en veilig gevoel. Als ik aan het rapen en verzamelen ben, moet ik oppassen om niet hebbelijk te worden. De laatste bramen aan de struik moeten eraf en ook de dikke noten en tamme kastanjes kan ik moeilijk laten liggen. Zelfs als ik ze niet opkan. Voedsel betekent overleven. Hoe meer voedsel, hoe groter de kansen.

Dat moet ook de fret hebben gedacht, voor zover een fret denken kan, toen hij lang geleden ons kippenhok bezocht. Ik ging kippen voeren en alle acht lagen ze dood in de ren. Ook de reusachtige haan had het niet overleefd. Ik was geshockeerd. Keek naar binnen en zag in de voerbak iets wits. Het was een fret, een marterachtige, die ook als huisdier wordt gehouden. Het diertje lag temidden van het aangerichte bloedbad opgekruld en vredig te slapen. Via via iemand van de frettenclub laten komen die hem ving, beter gezegd

uit de voerbak pakte, en meenam. Wat een bloeddorst en wat een verspilling! Eén kip was meer dan genoeg geweest om zijn honger voor lange tijd te stillen. Maar het beestje handelde zoals de natuur hem had geprogrammeerd. Wij hadden pech gehad. De kippen ook. Ze werden geslacht, gingen in de vriezer en zorgden dagenlang voor een smakelijke voedzame soep.

Ik zocht zijn kleding uit. Het meeste was jammergenoeg kort voor zijn dood gewassen en rook naar zeeppoeder in plaats van naar Willem. Herinneringen:

T-shirts van onze grote reizen, “Free Tibet” en zijn petten... Tussen zijn tiende en zestiende droeg hij vrijwel altijd een pet. Hij had ze in soorten en maten. Aan tafel moesten ze af. De meeste petten bewaarde ik. Je kon hem er in uittekenen.

Met mijn oudste zoon kocht ik altijd samen kleren, nog lang nadat hij het huis uit was. En met plezier. Willem deed dat vanaf zijn veertiende met vrienden of met een vriendin. Hij had kledinggeld en vulde dat aan met geld dat hij zelf verdiende met zijn kranten- en folderwijk, tuinwerkzaamheden en later met lelies snijden. Een paar maanden voor zijn dood hebben we, bij wijze van uitzondering, samen gewinkeld en kreeg hij van mij de O’Neill trui die hij het allerlaatst droeg.

Zijn rijkleding: laarzen, broek en cap. Herinneringen... Op onze Afrikavakantie werd één dag polo gespeeld. Onze sportieve oudste zoon reed geweldig, Willem kreeg zijn paard niet in beweging. Het leek wel een clownsact, de omstanders amuseerden zich kostelijk. Dat beviel hem niets. “Ik neem rijles”, zei hij toen we terugwaren. Zijn vrienden lachten hem uit, paardrijden was voor meiden. Hij lachte gul mee, gaf zich op bij de manege en nam les. Dat wilden ze wel eens zien, Willem op een paard... Bij de manege was een barretje. Het bleek gezellig.

Voortaan gingen ze met zijn allen naar de manege. Paardrijden was zo gek nog niet.

Onze beide kinderen hielden van merkkleding. Ik heb mijn best gedaan om het onzinnige van dit geldverslindende imitatiegedrag onder hun aandacht te brengen. Op hun hart gedrukt dat ze nooit iemand alleen op grond van kleding mochten beoordelen, laat staan veroordelen. Ja, ja, klopte allemaal, maar toch maar liever merkkleding.

Dat ik daar zo fel op was, komt mede door moeke. Zo noemden wij de moeder van mijn moeder. Ik hield veel van haar en opa. Als kind logeerden wij er regelmatig en er mocht veel. Hutten bouwen en achterstevoren in bed slapen. Hartenjagen en jokersen en verontwaardiging over moeke die altijd vals speelde. We kregen bananen en kokosnoten van de markt en opa bakte aardappelpannenkoekjes, schudde bij schemer de pruimen van buurmans boom die wij snel, snel, raaptten. Maakte, na de slacht, speciaal voor ons kleine worstjes en van de varkensblaas een “foekepot”. We sliepen op zolder in het grote bed met kullen, het rook er naar gedroogde appeltjes en mottenballen.

Logeren bij opa en moeke was enerzijds een feest, maar ik was er ook vaak bang. De zwiepende tak voor het dakraam en voorwerpen op de vloering die in het donker dreigden. Het janken van de hond als opa hem halfdood sloeg, kippen en konijnen die lachend werden gevild, schreeuwen van varkens die een ijzer door de neus kregen. In het najaar opengesneden op de ladder en de geur van bloed.

Moeke had twee kinderen verloren. Theo van drie verdronk in de sloot achter het huis en Pietje overleed op zijn vijfde aan een hersenvliesontsteking. Een paar keer vertelde ze erover. Dan begon ik te huilen en werd ze boos. “Doe niet zo gek kind, hou op!” Onbeantwoorde vragen...

Er broeide van alles. Verdriet, angst, zorgen, teleurstelling, lust, jaloezie. Emoties werden niet uitgesproken omdat ze de woorden niet kenden en omdat emotie zwakte betekende. En zwakte konden ze zich niet permitteren. Veel werd weggehoond en weggelachen. Er was wreedheid naar mens en dier. Nog lang daarna droomde ik dat ik daar was, in hun huis en omringd door vijanden en kwaad. Ze bonsden op deuren en ramen en ik holde van deur naar deur. Als de ene veilig gesloten was, dreigden de anderen te bezwijken.

Toen moeke alleen overbleef bezocht ik haar in het bejaardenhuis, als ik in mijn geboortestreek was. De laatste keer met mijn oudste zoon die toen twee was. Hij zag er zo lief uit met zijn rode trainingspakje, knieën opgelapt met groene hartjes en zijn klompjes. Een prachtig, parmantig jongetje. Moeke zat in de recreatiezaal tussen de grijze dames. Ik wilde erbij gaan zitten maar ze nam me haastig mee naar boven. Deed vreemd. “Wat is er moeke?” Het kwam er op neer dat ze liever had dat wij niet meer kwamen. “Maar waarom dan?” Ze schaamde zich voor ons vanwege onze kleren. Ze had verteld (opgeschept), dat ik studeerde, maar niemand geloofde dat, omdat we er zo “armoedig” bij liepen. “Maar moeke, het gaat toch niet om onze kleren, maar om ons”. Ze was in de war, misschien had ik wel gelijk, maar toch maar liever niet meer komen, ze zag ons wel op verjaardagen... Ik was ouder en minder kwetsbaar, maar het hakte erin en liet zijn sporen na.

Donderdag 29 november

Dit alles speelde onbewust mee bij de opvoeding van mijn eigen kinderen. Ik probeerde ze te geven wat ik zelf had gemist, ze te behoeden voor wat ik had doorgemaakt en ze te leren om nooit anderen te kwetsen zoals ikzelf was gekwetst. Net zoals mijn ouders en grootouders nam ik mijn eigen jeugd als uitgangspunt bij de opvoeding van mijn kinderen. In het positieve weliswaar. Maar toch...

Jaren geleden stonden mijn man en ik met ons busje bij een klooster in het zuiden van België. Er was een winkeltje waar je kloosterproducten kon kopen, zelfgebrouwen bier, honing, koeken en nog zo het een en ander. Ik kocht er een kaart met een tekst die mij aansprak, auteur onbekend. Hij luidde ongeveer als volgt: *“Aimer c’est donner quelqu’un l’espace nécessaire pour être lui-même”*. Hij stond jaren op mijn bureau maar raakte zoek bij de laatste verhuizing.

Zo eenvoudig en zo waar: “Houden van, betekent iemand de ruimte geven die hij/zij nodig heeft om zichzelf te kunnen zijn”.

Onder het wandelen vandaag werd mij duidelijk hoe het beter had gekund. Niet mijzelf had ik als uitgangspunt moeten nemen, al was het nog zo goed bedoeld, maar mijn kinderen. Niet mijn noden en behoeften op hen projecteren, maar ze de ruimte geven die ze nodig hadden om zichzelf te kunnen zijn.

Mijn verkeerde invalshoek heeft gelukkig niet al te dramatisch uitpakkt. Beiden kregen de ruimte. Willem was een gelukkig kind, tot en met zijn laatste dag. “Kan niet beter”, zei hij toen we het er kort voor zijn dood over hadden. En mijn oudste zoon heb ik na mijn eerste hartgedoe mee uit wandelen genomen. “Wat is er verkeerd gegaan”, vroeg ik, “wat heb je gemist, wat heb je nog op je lever? Nu kunnen we nog praten”. Maar hij

kon zo gauw niets bedenken wat ik al niet wist en waarvoor ik me al uitgebreid had geëxcuseerd.

Onze oudste is het meest dierbare en liefste in mijn leven, al moet ik er voor waken dat mijn liefde hem niet belast. Hij doet het geweldig en is onze trots en onze vreugde. Volwassen weliswaar, maar hij blijft mijn kind, net zoals Willem mijn kind blijft.

En zo halen Dirk en ik niet alleen dagelijks een frisse neus en komen we allerlei moois tegen onderweg, maar valt er ook van alles te overdenken.

Alles wat ik deed die eerste jaren, had met Willem te maken. Zijn tuintje verzorgen, contacten met andere moeders, het opruimen van zijn kamer, de muziek die ik speelde, boeken die ik las, zijn foto's overal. Hij was altijd in mijn gedachten. Ik deed mijn werk, maar het vuur was verdwenen. Actievoeren, publiciteit en nieuwe initiatieven liet ik waar mogelijk aan anderen over. Soms was er een vergadering en op weg daarheen voelde het laagje "normaal", flinterdun. Ik schaamde mij op voorhand en leed onder de wetenschap dat ik mij niet onder controle had en dat één opmerking genoeg was om mijn zelfbeheersing te breken. En altijd gebeurde waar ik bang voor was: huilen. De overige bestuursleden, allen mannen, wachtten beleefd tot het over was en dan vergaderden we verder.

Ik meed de winkels in het dorp, mijn man haalde boodschappen. Thuis was het veilig, kon ik mijzelf zijn, inclusief mijn verdriet. Familiefeesten waren zwaar. Ik hoopte aanvankelijk dat ze afleiding zouden brengen, maar er was vooral schrijnend gemis. Willem was er niet bij, was er nooit meer bij. Naar het toilet vluchten, snikken, tranen wegpoetsen en weer lachend tussen de mensen.

Cécile kwam gedag zeggen, ze vertrekt morgen naar Parijs. Samen met haar man heeft ze een tweede huis in het gehuchtje waar ik vanuit de tuin op uitkijk. Van de zes huizen en boerderijen zijn er maar twee permanent bewoond.

Cécile heeft een zwaar leven gehad, en nog steeds. Ik luister naar de verhalen en kan haar niet helpen. Het enige wat ik kan doen is haar er op wijzen dat ze haar leven in eigen hand kan nemen. Maar daar is moed voor nodig en de angst voor het onbekende blijkt steeds te sterk. En zo gaan haar jaren voorbij...

Het verdriet werd niet minder met het verstrijken van de tijd. Dood duurde wel erg lang. Ik liep door het huis en vond hem niet, zijn kamer die zijn kamer niet meer was, gesprekken waarin hij niet meer werd genoemd. Willem waar ben je? Waar moet ik zoeken, waar kan ik je vinden?

En ik zocht hem in de tijd.
Terughalen zou ik hem,
meesleuren naar ons,
naar mij, waar hij hoorde.
Ik vocht mij een weg terug
door dagen en jaren.
Verscheurde de webben
die mij vastgrepen,
verstikten en verblindden.
Krabde, beet,
schopte en spuugde,
rukte de kleverige
raggen aan flarden
en vernielde ze
met mijn moederkracht.

Ze werden dunner,
konden mij niet houden.
Ik was sterk!
Ik naderde hem,
kwam dichterbij...
Maar de tijdgeesten
met hun knokige vingers
grepen mijn haren,
sleurden mij terug.

Met mijn mond,
mijn nagels,
met alles wat ik in mij had,
mijn voeten,
vermorzelde ik ze.
Hun verbrijzelde botten kraakten
en zij deinsden terug voor mijn furie.

In de verte zag ik hem
steeds duidelijker,
bukte zich om zijn kranten te pakken...
Ik liep, holde naar hem toe.
Daar ben je mijn kind, Godzijdank,
ik heb je gevonden!
Strekte mijn armen naar hem uit.
Maar hij zag mij niet,
draaide zich om en liep weg.
Kom hier, schreeuwde ik, kom hier,
stap niet in die auto,
stap in Godsnaam niet in die auto.
Stak mijn armen uit

om hem terug te trekken
in onze tijd.
Terug naar mij.

Maar daar was die wand,
altijd weer die glazen wand.

Met alles wat ik in mij had,
mijn liefde, mijn woede, mijn verdriet,
mijn wanhoop, mijn verlangen.

Met al mijn oermoederkracht
wierp ik mij tegen de wand,
maar gleed af.

Ik zag hem in de auto stappen
en verdwijnen.

En weer worstelde ik terug,
maar stuitte af.

Altijd weer stuitte ik af
op de glazen wand van de tijd,
die hem van mij scheidde,
en moest machteloos toezien
hoe hij zich omdraaide,
instapte en weg reed,
zijn dood tegemoet.

Op zijn eerste sterfdag plaatsten we een “in memoriam” in de plaatselijke krant: “Al weer een jaar uit ons midden, maar meer dan ooit in ons leven aanwezig”. En een gedicht van G. Wesselink:

“In een land zonder taal
woont een kind zonder woorden.
In een tijd zonder dagen
blijft Willems verleden
steeds weer heden.
En altijd, zonder woordentaal,
klinkt Willems verhaal.”

Elk jaar zet ik op acht januari tientallen kaarsen en waxinelichtjes in zijn tuintje. Er hangt dan een kleine lichtkoepel boven zijn plek op de begraafplaats. De eerste vijf jaar twee grote bloemstukken met takken uit de tuin en rode rozen en tulpen. Eén bij de boom waar hij stierf, met zijn foto op de boom geprikt, en voor elk jaar een kaars. Het tweede bloemstuk op de begraafplaats.

De eerste jaren was het druk die dag. Brieven en kaarten, bloemen en een huis vol visite. Veel jongelui. Het was soms wel érg gezellig. Ik dacht aan Willem en liet het maar zo. Zes jaar lang zag ik er verschrikkelijk tegen op, maar na afloop was het altijd weer mooi en warm. Later werd het rustiger en dat was ook weer goed. Er is voor alles een tijd.

Vrijdag 30 november

Vandaag heb ik iets gedaan waarvan ik niet wist dat ik het in me had: de kachel gerepareerd. Ik, de meest onhandige kluns die er rondloopt. Bovendien gemakzuchtig. De "couvreur" die zaterdag zou komen om het karwei te klaren is inmiddels afgebeld. De achterwand van de kachel moest vervangen worden vanwege een grote scheur en onrustbarende bolling. Nieuw onderdeel besteld. De meneer van de winkel zou 's avonds prijs en leveringsdatum doorbellen. Niets meer gehoord. Zelfgebeld. Ah oui, ik bel u terug. Weer niets gehoord en nog eens niets. Is heel gewoon in Frankrijk, daar leer je mee leven, gewoon volhouden. Gebeld met strenge stem. Eind van de dag komt bericht, echt waar, heus. En jawel. Het onderdeel kostte tachtig euro en zou er een week later zijn. Begin van de week opgehaald. Het was doodsimpel, zei de meneer die het voordeed. Hop hop dit en hop hop dat. Niks aan. Ik ging twijfelachtig aan de slag. Alles muurvast, precies wat ik dacht. "Couvreur" gebeld, die pas zaterdag tijd had. In de loop van de week kwamen er dwarsscheuren. Ik durfde niet meer weg met vuur in de kachel. Vanmorgen begon het te stinken. Foute boel, kachel uit laten gaan. Koud! Bodywarmer, extra kousen, jas met voering. Kachel grondig schoongemaakt en met een schroevendraaier het aangekoekte roet en vuil weggestoken. Hé, daar zat ruimte tussen de zijkant en de achterkant. Beetje wrikken en er kwam beweging in. Ik had niets te verliezen, koud was het toch al en technische ondersteuning stond gepland. Beetje kijken en nadenken, nog meer wrikken en schuiven. En zowaar. Zijplaten los en eruit, achterkant idem, nieuwe achterkant erin, zijplaten terug, klaar. Triomf. Een mens kan meer dan hij denkt. Wat een dag!

Op de begraafplaats trof ik regelmatig vrienden van Willem. Ze kwamen er in het begin en nog steeds, na al die jaren. Zo was er op een morgen Frank, met losse veters en ongekamde haren, uit het huis gevlucht na de zoveelste ruzie met zijn moeder. Kwam naar Willem om tot zichzelf te komen. Ik trof er Ilona, die op het bankje zat te snikken vanwege een verbroken verkering. Minze, die mij vertelde dat hij niet in staat was geweest om de geplande schoolonderzoeken te doen in de weken na Willems dood. Hij had het VWO nooit meer afgemaakt. Twee maanden geleden kreeg ik het geboortekaartje van zijn tweede kind. Jorrit, die een keer op het bankje in slaap was gevallen, zoals zijn moeder vertelde en pas midden in de nacht thuiskwam. Wouter kwam ik er tegen en Douwe met zijn nieuwe vriendin. Annemieke met haar vriend. Nieuwe verkering werd meegenomen naar Willem.

En er was Mark, die beroepsmilitair was geworden en net uit Afghanistan kwam. We praatten wat en hij was zó lief. Ik drukte hem op zijn hart om toch vooral voorzichtig te zijn. “Kom”, zei hij, “je krijgt een knuffel”. Hij had hetzelfde postuur als Willem en hield me vast. Het was alsof ik Willem door hem heen voelde. We waren allebei ontroerd. “Je schiet toch niet echt op die jongens daar”, riep ik hem nog na, “ze hebben allemaal moeders...” Dankjewel, lieve Mark. Je bracht me even heel dicht bij Willem.

Je zou van alle kinderen evenveel moeten houden, dan zat je nooit zonder...

Onder het hout halen hoorde ik de koeien van Michel ongewoon luid en klagend loeien en ik wist waarom. Jean-Jacques had het me uitgelegd een paar jaar geleden. De hele nacht ging het toen door, dagenlang onrust in de schuur. Net zoals nu.

Vandaag zijn de kalveren gescheiden van de moederkoeien. Ze blijven zoeken naar elkaar en begrijpen het niet. Ik word er treurig van, maar het is niet anders. Koeien leveren vlees, de belangrijkste bron van inkomsten voor de meeste boeren. Onze Nederlandse melkrunderen worden al bij de geboorte gescheiden en de Charolais hier hebben het hele jaar in “gezinsverband” buiten kunnen lopen: stier, koeien en kalveren in één wei. De stiertjes en een deel van de pinken, zoals eerstejaars koeien heten, worden verkocht. Regelmatig zie ik de veewagens rijden. Jean-Jacques vertelde dat hij er soms moeite mee heeft. Er zijn regelmatig koeien bij waar je een band mee krijgt. Het valt dan niet mee om ze de dood in te sturen.

Christine neemt de schapen volledig voor haar rekening. In deze tijd van het jaar worden de eerste lammeren geboren en gaat ze er verschillende keren per nacht uit om alles te bewaken. Vorig jaar was er een lammetje bij dat op haar afkwam en achter haar aanliep. Het liet zich aaien en knuffelen. Het was geen flessenlam, maar gewoon een vriendelijk, sociaal diertje. Ze heeft hem niet verkocht, hij mocht blijven.

Muziek heeft mij veel gegeven. Toen, de jaren daarna en nog steeds. Honderden cd's heb ik gekocht. Allerlei soorten, voor elke stemming was er wel wat. Nummers die zijn vrienden voor de begrafenis hadden uitgezocht. Jeroen, van Guus Meeuwis: “Weet je nog dat wij de wereld zagen als een bol vol vrolijkheid, die met al zijn moois en lekkers jou was toegewijd.

Is een vriendschap over als je plotseling bent heengegaan. Houdt het op je goed te voelen als je aards bestaan veranderd is. Als je aards bestaan veranderd is, betoverd is en over is?

Niemand weet waar jij nu bent,
en waar je heen bent gegaan.
Ik voel je hier soms naast me,
ik voel je hier soms naast me staan..”

Keihard meezingen en dansen met Paint It Black van de Rolling
Stones en Everybody hurts van R.E.M.:

“Sometimes, sometimes everything is wrong,

Everybody’s hurt, everybody’s crying”.

Meewiegen op de muziek van de Gopal’s Bhajan Group. Volume voluit, draaide ik ze op zijn kamer, of beneden als er niemand thuis was. Zingend, dansend en deinend, armen om mezelf heengeslagen. Veel klassiek ook, religieuze werken, Bach, Pergolesi, Mozart, Händel, psalmen, Aafje Heinis, Christelijke mannenkoren: “Erbarme dich, mein Gott, erbarme dich”; “God die vol van liefde zijt, bevrijd mij toch van smart en pijn”; “Neem Heer mijn beide handen en leidt uw kind”. De hypnotiserende Soefimuziek en mantra’s. Zoveel mooie muziek... Klanken die je opheffen, omarmen en troosten.

Zaterdag 1 december

Door het open raam haalde de bosuil mij vannacht uit mijn slaap met zijn gejoel en gejammer. Hij zat op de bovengrondse elektriciteitsleiding achter het huis, maar hij leek op de rand van mijn bed te zitten. Het waaide stevig en de dakplaten van de kapschuur rammelden. De muizen in de buurt van de schoorsteen lieten ook van zich horen. Ik hou van nachtelijke geluiden, maar moet mijn nachtrust bewaken. Hoewel een avondmens, in die zin dat ik tot ver na middernacht door kan gaan, ben ik 's morgens weer vroeg wakker. Dat geeft aangenaam lange dagen, maar na een week of wat begon het mij op te breken. En ik moet het nog even vol zien te houden. De vogels in mijn hoofd ruiken de vrijheid en laten me niet meer met rust. Nog wel de dagelijkse wandelingen met Dirk, maar geen tuinkarweitjes meer. Schrijven!

Het meeleven van mensen hielp me, muziek hielp me. Maar het gebeurde regelmatig dat er zoveel wanhopig gemis was, dat niets hielp. Dan wist ik niet waar ik het moest zoeken en dreigde de waanzin. Met de grootste moeite hield ik mijzelf onder controle. Soms voelde ik het aankomen, maar het kon ook ineens toeslaan. In die situatie riep ik Willem te hulp. En altijd kwám er hulp, op hetzelfde moment.

In dat eerste jaar deed ik boodschappen in een naburig dorp. Toen ik van huis vertrok ging het redelijk. Midden in de winkelstraat een overweldigend verdriet, paniek. Ik trilde en struikelde. Help Willem, help me! Botste op hetzelfde moment tegen een vriendin. Eén oogopslag was voldoende. "Kom maar", zei ze, pakte mijn arm en trok me tussen twee winkelpanden. Ik snikte wat en werd rustig. Tien minuten later kon ik op eigen kracht weer verder.

Op de terugreis van onze eerste vakantie stonden we met ons busje aan zee. Er was een toeristenmarkt met onder andere een kraam met schelpen. Ik kocht nooit schelpen, zocht ze altijd zelf. Er lagen zeesterren. Vaak naar gezocht maar nooit gevonden. "Ik koop er een paar", zei ik tegen mijn man, "ik vind ze toch nooit". De andere middag sloeg de grauwe hopeloosheid toe. Onrust, ik moest weg, bewegen. Lopen over de dijk dan maar, mijn man bezorgd naast me. Het hielp niet, groeiende angst, paniek. "Willem help me, help je moeder!" Hoofd in mijn handen, blik naar beneden en vlak voor mijn voeten lag een kleine zeester. Een zeester... Alle spanning vloaide weg, ik kreeg weer lucht. We hebben daarna nog urenlang heerlijk gelopen.

Drie keer is het gebeurd dat ik verder kon door een passage uit een boek. Alle keren zat ik volledig vast. Wanhoop, help! Bij elke gelegenheid een ander boek: Bijbel, Koran en een dikke turf uit een erfenis, die ik nauwelijks had bekeken. Ik sloeg ze open en de passages op de opengeslagen bladzijde reikten mij iets aan waardoor ik het leven weer aankon. Het waren duidelijke antwoorden op duidelijke vragen.

Vanmorgen gingen we naar ons dorp om brieven te posten, vier kilometer heen en vier terug over binnendoorweggetjes. Het weer is zacht en grijs. Ik hoop op sneeuw tijdens mijn verblijf hier, maar dat zit er volgens de météo voorlopig niet in. Dirk mag meestal de wandelrichting bepalen en hij kiest de laatste tijd stevast voor linksaf, richting jachthut. Dat heeft zijn reden. Naast de jachthut staat een rek met grote haken waar de geschoten dieren aan worden opgehangen. Onder het rek: bloed, veren en haren. Overal spannende (honden)luchtjes. Dirk is er niet bij weg te slaan. Er valt van alles te snaaien onder en rond het rek. Naast

de jachthut ligt een vijver. Twee jaar geleden zwommen er twee beverratten. Een dikke bruine en een vaalwitte, kleine albino. Ik wist aanvankelijk niet wat ik zag toen ik de witte de vijver over zag steken: "Wat krijgen we nou?" Bij schemering ging ik ze vaak opzoeken en altijd waren ze er, deden nauwelijks moeite om weg te zwemmen als ze me zagen.

Beverratten zijn niet populair. Ooit ontsnapt, wisten ze zich prima aan te passen. De mensen hier vinden ze lelijk met hun enorme gele slagstanden. Vreemde verhalen doen de ronde. Zo zouden ze honden aanvallen en doodbijten. Ik geloof er niets van, maar houd Dirk voor alle zekerheid goed in de gaten. Het zijn planteneters en ze houden zich op in de buurt van water. De talrijke visvijvers in deze streek zijn een belangrijk leefgebied. Beverratten hebben een fors formaat, ronde rug en een stevige staart. Als ze stil zitten lijken het net enorme molshopen. Bij de vijver aan het begin van ons weggetje zitten ze ook. Dit jaar nog één grote en vijf kleintjes regelmatig gezien. Prachtig! Als ze door hebben dat ze bekeken worden, hobbelen ze op hun gemak weg. De bruine en de witte waren mijn vrienden. Het jachtseizoen naderde en niet lang daarna waren ze weg. Nooit meer gezien...

Dan is er het verhaal van de wortels. Een vreemd, maar waar verhaal. Op de dag dat Willem verongelukte aten wij onder andere wortels. Zijn eten stond in de magnetron, later in de koelkast en kwam uiteindelijk op de voerplank van de vogels terecht. Daar lag het een dag of wat tot het ineens was verdwenen. Het jaar daarop begonnen onder de voerplank worteltjes te groeien. Tientallen, ook in het perkje rond de dikke eik, een meter verderop. “De wortels van Willem hebben zich uitgezaaid”, zei ik tegen mijn man. Als grap. Een jaar later groeiden er ook wortels in zijn tuintje op de begraafplaats, een stuk of tien. Niet op de andere graven. Ik probeerde er een verklaring voor te vinden. Misschien zat er wortelzaad in de potgrond of in de potten die ik van huis meesjouwde. Maar vreemd was het wel. Augustus 2005 verhuisden wij naar een kleiner huis in Drenthe. En zowaar, tot onze verbazing verscheen ook daar, tussen de bloemen, wortelloof met later stevige oranje penen. En niet een paar, de hele tuin stond vol, ook in het gras. Rare boel. Ik keek op internet, maar kon geen verklaring vinden. We hadden het inmiddels gekscherend over de wortels van Willem en hebben er diverse keren van gegeten. Als ze ook in Frankrijk komen, dan is er iets raars aan de hand, dat kán gewoon niet, zei ik tegen mijn man. Geloof het of niet, dit jaar in Frankrijk: één dikke tussen de geraniums en twee tussen de lobelia’s, in houten tonnen. Potgrond noch tonnen kwamen uit Nederland... Op de begraafplaats waren ze na die ene keer verdwenen. Jaren niet meer gezien. Deze zomer groeiden er weer drie.

In gedachten zei ik tegen Willem: “Jongetje, wat moet ik met al die wortels. Ik snap het niet, als het nou bloemen waren...” Niet veel later groeiden er een grote zonnebloem in de houten ton op het terras en een stuk of tien oranjeroede lelies dwars door een struik heen. Eenzelfde soort lelie als ik voor mijn laatste moe-

derdag van hem had gekregen. Ik was er zuinig op en haalde elk najaar de bollen uit de grond. Tijdens de verhuizing raakten ze zoek. En daar stonden ze weer, Willems moederdagbloemen...

Ik geloof niet gauw in wonderen, veel is achteraf te verklaren. Maar het doet er ook niet toe. Voor mij komen de wortels en bloemen van Willem. Dankjewel lieverd.

Onderweg twee plukplaatsen gevonden: van een tortelduif en een spreeuw. Van de laatste lag de kop er nog bij. De sperwer gaat met een gevulde maag de nacht in, het leven van de tortelduif en de spreeuw is voorbij.

In ons dorp stonden wéér een paar huizen te koop. Het plateland loopt hier leeg. Het dorp met omliggende gehuchten telt ruim 650 inwoners. In 2006 overleden er achttien en werd er één geboren. Op deze manier gaat het hard. De leegkomende boerderijtjes worden de laatste tijd nogal eens opgekocht en opgeknapt door Parijzenaren en buitenlanders.

Het is een vriendelijk dorpje met een winkel van Sinkel waar alles te koop is, een bakker, een goedlopende apotheek en een pas geopend restaurantje met als specialiteit "tête de veau" oftewel kalfskop. Het hele dorp is zo'n beetje geasfalteerd, zoals op veel plaatsen in Frankrijk. Maar sinds een paar jaar proberen ze het asfalt wat op te leuken met stroken groen. En met succes. Wat mij betreft zouden er veel meer bomen mogen komen.

Zondag 2 december

Lekker windje vandaag. Het bos buldert en de laatste bladeren stuiven in het rond. Alleen de beuk blijft een deel van zijn blad hardnekkig vasthouden. Kreunende bomen en afgewaaide takken. Grijszige lucht en laagjagende wolken. De temperatuur is prima en we lopen lekker. Dirk ruikt overal vijanden, duikt de bosjes in met zijn snuffelneus, grommend en blaffend, haren overeind. Vliegt met zijn kop laag boven de grond van de ene kant naar de andere en rukt aan de lijn. Ik hou hem goed in de gaten. Hij heeft me al veel aangewezen de afgelopen weken. Wanneer hij nadrukkelijk ergens blijft ruiken, haal ik de takken of varens opzij, en steevast loopt daar een duidelijke wissel. Een dierenweggetje, platgetreden in gras en gevallen blad, breed of smal, al naar gelang de gebruiker. Een vage muskuslucht soms, of reeënhaar in het prikkeldraad er boven.

Nadat in december 2000 duidelijk was geworden dat het project in Polen op niets zou uitlopen, besloten we een huis in Frankrijk te zoeken. We deden het samen, mijn man had er ook zin in. Een huis zoeken is leuk en spannend. Het geeft afleiding, haalt je enigszins uit de treurigheid en geeft uitzicht op nieuwe toekomstmogelijkheden. Je komt op plekken waar je normaal gesproken niet zou komen en ontmoet mensen die je anders onbekend zouden blijven. We hadden een paar voorwaarden: het moest er rustig zijn, 's avonds donker, en bij voorkeur afgelegen. En er mocht niets lelijks in de buurt zijn, geen industrie, hoogspanningsmasten, lelijke gebouwen en “ecologische woestijnen”, oftewel grootschalige landbouw.

Het was al snel raak. In juni vonden we in de Allier een afgelegen boerderijtje in goede staat. Wij blij. Met de buurman

kennis gemaakt, extra flesje wijn gedronken. Maar het ging niet door. De verkoper trok zich op het laatste moment terug. Grote teleurstelling...

We zochten verder op diverse plaatsen, tot aan de Pyreneeën toe, maar kwamen steeds weer in Midden Frankrijk uit. Er was één voorwaarde bijgekomen: ruimte voor uitbreiding. Ik had het plan opgevat om in een deel van het huis, moeders of ouders van overleden kinderen vakantieruimte te bieden.

In september 2001 was het weer raak. Een boerderij met zesendertig ha grond en een magnifiek uitzicht. Opnieuw getekend en voorlopige koop gevierd met de makelaar. Grote tevredenheid. Maar het ging wéér niet door. De SAFER, een boerenorganisatie, kwam er tussen. Omdat er meer dan een halve ha grond bijzat, kregen boeren die grond zochten voorrang. Op zich een redelijke maatregel. Het kwam zelden voor, volgens de makelaar, hij had het nog nooit meegemaakt. Maar nu dus wel. Een mevrouw die ezels hield ging met “ons” huis aan de haal. Wederom teleurstelling.

In januari 2002 kwam er een boerderijtje te koop, rustig gelegen op de juiste locatie. De foto's zagen er aantrekkelijk uit. We moesten wel snel zijn, er waren meerdere liefhebbers. Mijn man had geen tijd. Vriendinnen gebeld: “Ga je mee naar Frankrijk, huis bekijken?” “Ja leuk, wanneer?” “Morgenvroeg om zes uur vertrek ik”. “Mórgen?! ha ha, nee sorry hoor, beetje erg snel”. Ik moest dus alleen, met Dirk, die toen een pup van vier maanden was. Niet geslapen van de zenuwen. Bang voor Parijs. Mijn man reed daar altijd en ik ben een onzekere, voorzichtige chauffeur. Typisch “een vrouw achter het stuur”. Bij Lelystad gaf ik het bijna op, het hoosde en ik had nauwelijks zicht. Toch maar doorgereden. Hoe meer Parijs naderde, des te meer ik hem begon te knijpen. Maar met Willems foto

voarin en schietgebedjes prevelend kwamen we er zonder problemen doorheen. Victorie! Dirk was een geweldige bijrijder.

De makelaar had een hotelletje geboekt. Wat smaakte dat flesje wijn lekker die avond. Dirk voerde ik stokbrood onder de tafel. De volgende dag het huis bekeken. Alleen de muren en het dak waren in goede staat. Verder was het één grote bende. Maar de plek beviel me: rustig en afgelegen. Dezelfde dag met goede berichten terug naar huis.

Tien dagen later zouden we het voorlopige koopcontract tekenen. We waren ter plekke, maar de eigenaar, monsieur Vincent, was één dag eerder overleden. De verkoop werd voor onbepaalde tijd uitgesteld. Bálen! Ook zelfmedelijden: dat dat óns nu weer moet overkomen, waarom hebben wij altijd pech, etc. etc.

De kachel brandt nog als we thuiskomen van onze wandeling. Sinds ik hem gerepareerd heb, maakt het de warmte en de gloed van het vuur extra aangenaam. Onder het schrijven kijk ik er regelmatig naar. Het oranje gloeiende hout en de kronkelende gele vlammen laten de kachel leven. Geen moment hetzelfde. Voortdurende kleurschakeringen, bewegende schaduwen en dwarrelende vonken. Knallen en spetteren wanneer het vuur hout tot gloeiend leven brengt en verteert. Ik merk dat kersenhout beter brandt dan kastanjarahout, minder as geeft en de ruitjes langer schoon houdt.

De warmte binnen is des te behaaglijker bij guur weer. Rondom het huis buldert en giert de wind. Spanten kraken, ventilatieroosters rammelen, dakplaten klapperen. Maar ik voel me veilig binnen de dikke muren. Gordijnen dicht, lampen aan.

Met genoeg bekijken ik mijn schrijfhol: de onregelmatige roodbruine plavuizen, de zware balken, het diverse bruin van kasten en tafels. Gedroogde bloemen en takken en bonte sierkalebassen. Glazen karaffen en flessen, verweerde bruine potten en schalen en de kleurige vogelplaten die ik de afgelopen jaren op brocantes kocht. Het is zondag, kaarsen aan, een glas rode martini en een bak olijven. Gezellig!

En toen werd mijn man ziek. Het begon met vermoeidheid en slecht zien. Op het laatst zat hij met zijn neus tegen de tv. Een voorhoofdsholteontsteking, zei de dokter. Later werd het stress, maar het bleek een tumor. Een grote tumor. Met spoed geopereerd. Ik was dag en nacht in het ziekenhuis. De operatie lukte, maar de aard van de tumor was onbekend. Verscheurende ongerustheid. Het bleek niet kwaadaardig, Godzijdank! Maar hij was voor een deel het licht in zijn ogen kwijt.

Langzaam herstelde hij, zijn ogen werden wat beter, de ergste vermoeidheid week. Veel bezoek, bloemen en aandacht.

Autorijden mocht (voorlopig) niet meer. Werken lukte niet, ook niet tijdelijk en hij kwam thuis. Ik had verwacht dat als mijn man beter zou worden, alles weer goed zou komen. Maar dat gebeurde niet. Met terugwerkende kracht kwamen de reactie op de zorgen en spanning van de voorafgaande maanden én het verdriet om Willem weer terug. Ik kon me nauwelijks staande houden.

De wind heeft de voertafel omgeblazen. Dirk er op af. Eindelijk kan hij zich ook bedienen van alle lekkers. Woedend tegen de deur springend moest hij toezien hoe overgebleven etensresten op de hoge voertafel werden gegooid, buiten zijn bereik. Vogels werden weggegrauwd en achtervolgd. Ik commandeer hem te-

rug. Het kost enige moeite. Ik moet meer aan zijn opvoeding werken.

Het opvoeden van kinderen ging me beter af dan het opvoeden van honden. Met honden ben ik dubbel. Als ik een commando geef en ze luisteren niet, dan heb ik daar wel begrip voor. Als ik een hond was, zou ik namelijk ook niet luisteren. Hier! Zit! Af! “Dat maak ik zelf wel uit baas, bekijk het maar...!”

Ik was een tamelijk autoritaire moeder. Mijn kinderen kregen de ruimte, maar ik was de baas. Nooit ordeproblemen gehad. Het ging allemaal vanzelf, ondanks dat mijn man voor zijn werk veel weg was. Grotendeels geluk ook, ze waren lief en gemakkelijk.

Op mijn werk had ik vooral met mannen te maken. Dat beviel prima, veel plezier altijd. Nooit voelde ik mij in mijn onmiddellijke werkomgeving als vrouw benadeeld of minder.

Met zwakheid heb ik moeite. Zelfmedelijden, slachtoffergedrag, ik ben er allergisch voor...

De jagers kwamen voorbij, drie stuks, te voet dit keer, stel hijgende honden achter zich aan, geweer in de hand. Ik heb me omgedraaid. Zonder geweer kan ik ze groeten, met geweer niet.

Begin april was mijn man geopereerd, ruim drie jaar ná Willem. Een maand of wat later kregen we bericht dat de erfeniskwestie rondom het huis geregeld was. Huis, wat voor huis? We hadden door alle toestanden nooit meer aan het huis in Frankrijk gedacht. Zouden we het wel doen? Ik zou alleen die hele afstand moeten rijden. Toch maar door laten gaan, besloten we. Het kon ons ook wat opkikkeren. Koopsom overgemaakt en enige dagen later vol goede moed naar het notariskantoor in Frankrijk.

We hadden er weer zin in. Bij de notaris deden ze zenuwachtig. Ze hadden een uur eerder een fax binnengekregen dat madame Vincent niet meer tekeningsbevoegd was vanwege dementie. En wéér ging het niet door. Het geld werd teruggestort en de verkoop opnieuw voor onbepaalde tijd uitgesteld.

Het voordeel van dit soort gedoe is dat je incasseringsvermogen steeds groter wordt. Een paar traantjes, een half uurtje moedeloosheid en toen hebben we er maar het beste van gemaakt. We kregen wel alvast de sleutel mee. Met ons campertje hebben we veertien dagen voor het huis gestaan, alles opgemeten en plannen voor de verbouw gemaakt, in de hoop dat het uiteindelijk toch allemaal goed zou komen. En het kwám goed. Oktober 2002 werden we eigenaar van L'Ayant, het huis van André en Jacqueline Vincent.

Maandag 3 december

Geregeld vliegt de torenvalk over. Ik moest aan Jean-Jacques denken. Vroeg hem laatst of hij wel eens naar vogels keek. Jazeker! Ze vormden een welkome afleiding tijdens het ploegen, het alsmaar heen en weer baantjes trekken over de grote lappen grond. Saai! Alles wat vloog en bewoog had dan zijn aandacht. Hij zag regelmatig een vogel waar hij de naam niet van wist. Deed met zijn handen een biddende torenvalk na. Afen toe dook hij naar beneden en had dan een muis te pakken. Zo en zo groot ongeveer. Ik liet hem in de vogelgids een torenvalk zien, maar hij twijfelde. De vogel die hij zag, had minder kleur. Uitgelegd dat je pas ziet hóe mooi vogels zijn, wanneer je ze van dichtbij of met een verre kijker bekijkt. Zelfs huismus, spreeuw, leeuweriken, piepers, heggemus, alle grijsgrauwe vogels lijken mooi wanneer je op de details let. Bouw, kleurnuances, tekening...

Dat geldt trouwens voor alles, hoe beter je kijkt, hoe meer moois je ziet. Ik herinner mij dat ik als klein meisje graag op de zandhoop tegen het huis van mijn grootouders speelde. Liet eindeloos het gele, warme zand door mijn vingers stromen en verbaasde mij er over dat de korrels niet allemaal geel, maar heel verschillend van kleur waren. Mooie kleuren.

Bezorgd volgde ik onze oudste zoon, die zijn broertje moest missen. Hij was drie en een half toen Willem geboren werd. Twee totaal verschillende karakters, maar vanaf het begin waren ze dol op elkaar. Als Willem kattenkwaad uithaalde en op zijn kop dreigde te krijgen, kwam hij voor hem op. Willems puberale streken, waar hij van op de hoogte was, kwamen ons niet ter ore. Op vrijwel alle foto's als opgroeiende jongetjes staan ze

met de armen om elkaar heen. Willem zou in dezelfde stad gaan studeren en ze keken ernaar uit.

Onze oudste had nog nauwelijks te maken gehad met verdriet, alles was tot dusver voor de wind gegaan. Hij haalde zonder problemen zijn tentamens en genoot volop van het studentenleven. Maar na Willems dood voegde het leven zich niet meer vanzelfsprekend naar zijn hand.

Ook voor ons samen, als ontwricht gezin, was het verre van gemakkelijk die eerste jaren. Toen Willem pas dood was dacht ik, onnozel, maar vol goede moed: we gaan het met zijn drieën gezellig maken. We gingen regelmatig uit eten en samen op wintersport. Alle feestdagen werden gevierd.

Die eerste keer uit eten zonder Willem zal ik nooit vergeten. Een nachtmerrie! Ik probeerde de vierde stoel, die schreeuwend leeg stond te zijn, te negeren. Onvoorbereid, verscheurend verdriet dat ik per se voor mezelf wilde houden. Het moest gezellig zijn, dat had ik me voorgenomen. Ik forceerde mij wat ik kon (flink zijn, flink zijn, niet huilen verdomme!). Maar gezelligheid laat zich niet afdwingen en verdriet en schrijnend gemis laten zich niet negeren. Alle goede voornemens en een fles extra wijn ten spijt.

Wat deed ik mijn best en wat deed ik dom... Maar het was niet alleen domheid. Ook voor mij was het ophouden van de schone schijn, hoe moeilijk ook, soms beter te verdragen dan over Willem praten. Willem die op de lege stoel had moeten zitten. De consequentie onder ogen te zien van het feit dat hij dood was. Zo onbegrijpelijk, niet voor te stellen en voor altijd dood was...

Onze oudste was veel thuis die eerste jaren. Ik hield hem in de gaten en hij mij. Hij was opgelucht als ik vrolijk was. Dus was

ik vrolijk. We hadden het vooral over praktische dingen. Nauwelijks over wat ons echt bezighield. Soms lukte het mij niet om mijn verdriet voor me te houden en rolden de tranen over mijn wangen. Dan kwamen mijn man en zoon naast mij staan, hielden mij vast of aaiden over mijn hoofd. “Ik mis Willem”, was het enige wat ik dan zei, en na enkele minuten gingen we weer verder waar we gebleven waren.

Hoewel mijn beide kinderen mij even dierbaar zijn, was er tussen mijn oudste zoon en mij niet die vanzelfsprekende, gemakkelijke omgang die ik met Willem had. Hij heeft dat wél met zijn vader. Vaak was er geen “samen”, waren we geen drie-eenheid. Dan waren er twee (mijn man en oudste zoon) plus één (Maria) plus een groot zwart gat. Ik sprak hun rationele taal niet. Mijn emoties en felheid stuitten bij hen op weerstand. Mijn man richtte zich voornamelijk op zijn oudste zoon en de toekomst. Ik deed mijn best, maar het verdriet om Willem hing als een grauwsluijer over mijn dagen. Jarenlang. Het evenwicht was soms volledig zoek in dat wat was overgebleven van ons gezin.

Rob begreep mijn taal wel, tegen hem kon ik praten. Hij luisterde en was lief.

Vanmorgen het vogelhuisje opgelapt met een paar blokken hout. Het staat stevig en kan weer een tijd mee. Mijn man begint zenuwachtig te worden: elektrische deken, zelfde kachel repareren, uitstel van thuiskomen... Waar houdt dat op?

Een half jaar na de operatie van mijn man was er een bevolkingsonderzoek borstkanker. Ik ging er voor de eerste keer heen. Na een week belde de dokter: uitslag verkeerd, verder onderzoek noodzakelijk. Ik bevroor, nu was het mijn beurt... Weken van spanning. Alles bleek in orde. Godzijdank.

Er was dus alle reden voor blijdschap. Mijn mans vooruitzichten waren goed: de tumor kon terugkomen maar was niet kwaadaardig. Onze financiële situatie was aanzienlijk minder, maar bepaald niet slecht. Het huis in Frankrijk was eindelijk een feit en we waren in staat het aan te houden. Ik bleek gezond. Maar ik voelde geen blijdschap, alleen leegte en gemis. Die winter had ik mijn eerste depressie. Alle levenslust vloeide weg. Niemand kon mij helpen, ook Willem niet omdat ik nergens meer in geloofde, nergens op hoopte. Verdriet kon ik bevechten, aan de depressie was ik machteloos overgeleverd. Geen troost, geen houvast, totale hopeloosheid...

Maar het was niet alleen kommer en kwel dat jaar. Natúúrlijk niet. De tuin was mooi, vogels zongen en de zon gaf warmte. Veel menselijke warmte ook. Én we kregen een schoondochter.

Sinds Willems dood hoopte ik dat onze oudste zoon iemand zou ontmoeten, bij wie hij alles zou vinden wat hij nodig had. “Willem”, zei ik dan tegen een van zijn foto’s, “regel een vriendin voor je broer, doe je best!” Willem dééd zijn best. Tijdens een studieverblijf in de Verenigde Staten ontmoette hij zijn toekomstige vrouw, onze aanstaande schoondochter. Wij hebben haar met open armen in ons gezin ontvangen. Ze was méér dan welkom. Het voelde goed om weer met zijn vieren te zijn.

Ruim twee jaar geleden zijn ze getrouwd. Ik zag er verschrikkelijk tegen op, wekenlang. Mijn man zou een praatje houden. Ik las het door en zei: “Er moet meer Willem in. Die ene regel doet hem geen recht”. Maar hij was bang geëmotioneerd te raken, bovendien was het een feest. In een mooie jurk met kroppend verdriet naar het stadhuis. Op de tafel in de prachtige trouwzaal stond een kaars. Hij werd aangestoken en de amb-

tenaar van de Burgerlijke Stand vertelde dat de kaars Willem vertegenwoordigde, het overleden broertje van de bruidegom. Ach God toch... Tranen! Maar het waren tranen die opluchting brachten. Aan Willem was gedacht, hij werd genoemd, hij was er bij. Dankjewel voor de kaars, schreef ik in het feestboek. De symbolische kaars bood de emoties een uitweg en stond blijdschap niet langer in de weg. Het werd een geweldig feest.

Op zeven juli 2007 (7-7-07) werd Noah geboren, ons gelukskind, ons prinsje. Grote dankbaarheid.

Terwijl ik bezig was de tijdgeesten op papier te krijgen, hield mijn horloge er mee op. Prachtig toeval, wel lastig. Vele malen per dag een vergeefse blik op mijn pols. Geen idee waar in de wijde omtrek nieuwe batterijtjes te krijgen zijn. Het is een echte HEMA, vijftien jaar oud, maar kan wat mij betreft nog jaren mee.

De tijd lijkt trouwens steeds sneller te gaan, dagen en weken vliegen voorbij en jagen mij op. Schrijven, schrijven!

Dinsdag 4 december

Gisteravond tegen schemering vuurdoorn takken geplukt voor de familie Vincent. De plastic viooltjes kunnen nog wel wat camouflage gebruiken. Een eind verderop, beetje achteraf, staat een huisje. Er woonde een vriendelijke man, waar we wel eens een praatje mee maakten. Sinds een half jaar is hij dood en staat het huis te koop. Er achter een prachtige vuurdoorn, vol uitnodigende heloranje bessen. Ik was net op tijd, een stel foeragerende merels vloog weg. Eenmaal merels in je vuurdoorn gaat het snel. Ik had al eens een paar takken meegenomen. Prachtig stond het oranje tussen het grauwe grafbeton. Van veraf zag je ze opgloeien.

Op verschillende plaatsen staartmezen. Nog nooit heb ik een staartmees in z'n eentje gezien. In het voorjaar kort met z'n tweeën, de rest van het jaar altijd in groepjes van een stuk of acht.

Het blad is weg en dat geeft vrij zicht op allerlei zaken die voorheen in het groen verborgen bleven. Zoals nesten. Drie telde ik er van de wielewaal in vorken van de ranke, beetje saaie populieren. Hier en daar gammele duivenbouwsels. Een wonder dat de dikke jongen er op blijven hangen. Een paar stevige nesten van buizerd en kraai en nog wat ondefinieerbare takkenzooi. In de struiken huizen merel, heggenmus en zwartkop. Het is nog flink zoeken wil je ze ontdekken. Met reden. Alleen degene die verborgen blijven voor Vlaamse gaai, sperwer en andere opvreter, zijn succesvol.

Mooi is in deze tijd ook te zien waarom de haagbeuk "haagbeuk" wordt genoemd. De soepele takken laten zich gemakkelijk horizontaal buigen en tot ondoordringbare hagen leiden. Een stevige, natuurlijke afrastering voor het vee, waar hier nog steeds gebruik van wordt gemaakt.

Na Willems dood ging ik, als mijn gemoedstoestand het toeliet, lezen. Boeken over leven na de dood, spiritualiteit en reïncarnatie. Boeken van filosofen, hedendaagse goeroes, mediums en paragnosten en nog zo het een en ander. Meerdere malen kwam ik het onderwerp “bijna dood ervaring” tegen. En opnieuw herkenning van iets dat ik meemaakte in het verre verleden.

Hoe oud ik precies was, weet ik niet meer. Een jaar of zestien misschien. Ik had een soort droom. Het is moeilijk te beschrijven, maar komt in het kort hierop neer: ik voelde mij opgenomen in een ruimte vol geluk en kennis, niet als toeschouwer, maar als onderdeel er van. Voelde dat alle antwoorden op alle vragen binnen mijn bereik lagen en dat ze doodeenvoudig waren. En dat alles goed is zoals het is. Werd, in de letterlijke betekenis van het woord, volmaakt gelukkig wakker, maar vroeg mij tegelijkertijd af wát ik precies wist, welke vragen, welke antwoorden? Zonder moeite kwam ik terug in de droom. Weer dat gevoel van opgenomen zijn. Voelde toen dat er geen vragen waren en geen antwoorden, alleen kennis. Of beter gezegd “weten”. Nog wekenlang heb ik nagegloed.

Ik heb er met niemand over gepraat. Er was niemand om mee te praten en was dat wel het geval geweest, had ik het waarschijnlijk ook niet gedaan. De intensiteit van de droom viel nauwelijks te beschrijven.

Jaren later, zo rond mijn dertigste, las ik over het Boeddhisme. Daarin werd gesproken over “satori”, een staat van opperste gelukzaligheid, door jarenlange meditatie verkregen. De beschrijving kwam duidelijk overeen met wat ik destijds had beleefd.

En nu, in de boeken na Willems dood, getuigenissen van mensen met een bijna doodervaring. Eén van de beschrijvingen was vrijwel identiek aan wat ik toen voelde. Liefdevolle gebor-

genheid, kennis die nauwelijks kennis is, omdat de antwoorden op de vragen zo voor de hand liggen en vanzelfsprekend zijn.

Boodschappen gedaan bij de Champion. De winkel was opgetut voor Kerst. Glimmende slierten in de meest wilde kleuren. Ook onderweg waren de winkeliers hier en daar bezig met het ophangen van kerstlampjes en andere versierselen.

Klimop geplukt en mooie takken uit de tuin. Nieuwe kaarsjes meegenomen en dennenappels. Met dit alles stapte ik onder het poortje van de begraafplaats door naar de rij van de familie Vincent. Had gedacht dat de oranje vuurdoornbessen al van ver te zien zouden zijn, maar zag niets. Er klopte iets niet. Bij het graf aangekomen stond ik een paar minuten verbijsterd te kijken. Alles was weg.. Twee koperen lantarentjes, de wintervaste planten met paarse bessen, de prachtige oranje vuurdoornentakken en de bessentoeftjes tussen het geel en paarse plastic. Ook de pot met de kaler wordende heidestruik die ik met boomwurger en hulst tot een mooi bloemstuk had gemaakt. Alles weg. Daarvoor in de plaats twee nieuwe knalgele plastic takken. De erven Vincent waren langs geweest. Ik had ze pas volgend jaar november met "Toussaint" verwacht.

Nou, dat is me ook wat, mijn inbreng wordt duidelijk niet op prijs gesteld. Zelf vind ik het geweldig als mensen iets bij Willem achterlaten. Een teken dat er nog aan hem wordt gedacht. Wéér te veel van mijzelf uitgegaan...

Ik was er akelig van en kwam aangeslagen thuis. Morgen zal ik eens bij Josette te rade gaan, die samen met haar moeder een eindje verderop woont. Josette kent iedereen en weet alles.

Woensdag 5 december

Vijf december: Sinterklaas in Nederland. En ik zit hier, ver van mijn dierbaren, ver van speculaas en chocoladeletters. Hoor en zie wel de wind door de bomen waaien, strakblauwe lucht, heerlijke temperatuur. Vanmorgen zelfs het bovendeeel van de keuken deur een tijd open gehad. Met open ramen geslapen, diverse geluiden van de bosuilen gehoord, gejammer, gekwiekkwiek en de bibberroep. Als er één met dat laatste geluid begint, wordt het onmiddellijk door de rest overgenomen. Ook even het blazen van de kerkuil. Jammer dat we hem nog maar zo zelden horen.

Vijf december, een van de mooiste dagen van het jaar toen de kinderen klein waren en nog lang daarna. Schoenen zetten en zingen bij de schoorsteen. Sinterklaasverhalen en de verwachtingsvolle gezichtjes boven hun pyjama. Cadeaus kopen, inpakken en verstoppen. Pakjesavond. De buurman die hard op de deur bonkte. Geveinsde verrassing en vreugdekreten bij de volle zak op de stoep. De jongens die ik bij de lurven moest grijpen omdat ze achter Zwarte Piet aanwilden, terwijl de buurman zich nog de tuin uit haastte. Wat waren ze lief, wat hadden we het goed...

Later, toen ze niet meer geloofden, speurtochten die naar de cadeaus leidden. Nog weer later met zijn vieren naar de stad. Allemaal eenzelfde bedrag aan Sinterklaasgeld. Onze eigen cadeaus uitzoeken en daarna uit eten, soms naar de film. Mischien straks ooit met Noah eenzelfde geluksgevoel...

Buiten in het zonnetje bak yoghurt gegeten met zicht op de avances van de verliefde koe van buurman Michel. Met ontzag en enig afgrijzen bekeek ik aanvankelijk de enorme stieren die hier

in de weilanden tussen de koeien lopen. Hun kolossale afmeting, dikke nek en geprononceerde mannelijkheid. Ik ging er vanuit dat ze met hun enorme lijven naar behoefte de tegenstribbelende koeien zouden bespringen. Maar voor zover ik het hier heb kunnen bekijken gaat het anders in zijn werk. Het zijn vooral de dames die toenadering zoeken wanneer de hormonen opspelen. Ze drementelen rond de stier, geven hem kopstootjes in de flanken, besnuffelen hem, en even later zie je ze neuzenwrijvend bij elkaar, een eindje verwijderd van de rest. Dat gaf mij een heel andere kijk op de zaak. Wat mij ook voor ze inneemt, is de manier waarop een stier zijn volkje beschermt. Gaat bij onraad breeduit vóór zijn koeien staan. Vertrouwt hij het niet, voorpoot omhoog en woedend in de grond rammen. Kluiten vliegen omhoog en dreigende oergeluiden komen uit zijn keel. Dan maken Dirk en ik dat we wegkomen. Evenzogoed bespringt hij rücksichtslos zijn eigen, nauwelijks volwassen, nageslacht, wanneer ze niet tijdig uit elkaar worden gehaald. Jean-Jacques had er vorig jaar weer twee bij, onvolgroeide kalfkoeien die door hun verwekker waren gedekt. Gevolg: twee dure keizersneden en een dood kalfje. Je kunt het de stier niet kwalijk nemen. Hij laat, door zijn instinct gedreven, waar hij maar kan zijn genen na.

Tot hilariteit van mijn vriendinnen ben ik geabonneerd op de leesmap. Ik ben de laatste in de keten en mag alle tijdschriften houden. Zo heb ik altijd wat bij de hand tijdens de files in Parijs of om mijn drukke hoofd te ontlasten. Met groot genoegen blader ik door andermans levens. Werelden gaan voor mij open. Sport, auto's en misdaad. Dubieuze vastgoedhandelaren en onderwereldfiguren die aan de lopende band worden geliquideerd. Vraag mij af hoeveel criminelen een gelukkige oude dag hebben, of ze met tevredenheid terugkijken op hun leven.

Zouden ze een soortgelijk leven voor hun kinderen wensen? Wanneer hun vrouwen er ooit aan om geld uit te geven dat met roef en moord is verkregen? Hoe moet het met hun kinderen die zo graag trots zijn op hun vader? In hoeverre weegt materieel genot op tegen een leven met angst en geweld?

In “de bladen”, levens van bekende Nederlanders. Verbazing bij foto’s van premières en andere evenementen. Chique ambiance. Diva’s en sterren op de feestelijke rode loper. Glittertopjes met daaronder een vale spijkerbroek met scheuren zo groot dat de knieën er doorheen steken. Want het kan en het mag en het móet. Duurbetaald voor gek lopen. Kuddegedrag en verengpronk. Honend commentaar voor de dapperen die een eigen koers varen.

Verbazing ook over de enorme aandacht voor diëten in de damesbladen. Dun zijn is in. Kom op dames, denk ik dan, jullie weten best hoe het komt dat jullie jezelf te dik vinden: te veel snoepen en eten en te weinig bewegen. Jullie weten ook best hóe het zozeer gewenste slankheidsideaal te bereiken: minder snoepen en eten en méér bewegen. Zo simpel als wat, daar heb je geen dieet en advies voor nodig. Beetje flink zijn en je niet door jezelf op de kop laten zitten. Doén en niet zeuren. De leesmap biedt mij geregeld afleiding en stof ter overdenking.

Vanmiddag onder het lopen dacht ik weer aan kleding en groeps-terreur. Zag verbanden met merkkleding en de ongeschreven wetten op scholen. De nachtmerrie van veel kinderen om buitengesloten te worden. Niet in staat weerstand te bieden aan het primitieve groepsgevoel. Pesten, verdriet en emotionele schade.

En ik dacht aan vroeger. Moeke, moeke waarom zag je niet je kleindochter die van je hield en jouw prachtige achterklein-kind? Je zag alleen onze kleren. Redelijk schoon en netjes, maar

niet volgens de mode van de grijze dames. Had je op jouw leeftijd niet wat verstandiger kunnen zijn en wat dapperder? Ben je gelukkiger geworden door ons weg te sturen en ons van je te vervreemden?

En ik dacht aan mijn arme moeder en haar eeuwige “wat zullen de mensen daar wel niet van denken...?” Het was haar grootste zorg. Altijd weer de groep als norm, in plaats van op eigen mogelijkheden, voorkeuren en kwaliteiten te koersen.

Bij Josette thee gedronken. Haar moeder en nog twee andere dames zaten driftig te breien. Josette, die voor andere mensen naait, achter de naaimachine. Het was gezellig in de warme keuken met de breiende dames, de Schotse collie die Dirk laatst te pakken had, twee aanhalige poedels en een kat. Overal foto's. Tot drie maal toe bracht ik het onderwerp van de verdwenen takken en planten op de begraafplaats aan de orde, maar er werd nauwelijks gereageerd. Beetje binnensmonds. Ik kreeg geen duidelijke antwoord. Vreemd... Begreep wel dat één van de erven in de buurt woont.

De foto's van Noah werden met aandacht bekeken. “Hoeveel kinderen heeft u?”, vroeg een van de dames. “Twee”, zei ik, “de jongste is dood”. De hoofden bogen zich diep over het breiwerk. We praatten nog wat over ditjes en datjes en ik vertrok. Er zijn hier duidelijk codes die ik niet ken en met voeten treed. Evenzo goed zijn we op elkaar gesteld. Ik in ieder geval op hen.

Niet de maan scheen door de bomen toen ik Dirk uitliet, maar een ongekend felle buitenlamp in de verte, die voortdurend op een vervelende manier mijn aandacht trok. Waarschijnlijk van een van de twee vaste inwoners van het gehuchtje. 's Avonds mag het wat mij betreft overal donker zijn.

Donderdag 6 december

Het openen van gordijnen en luiken is een dagelijks genoegen. Ik adem uitgebreid de buitenlucht in, wanneer het bovendee van de keukendeur open gaat om het luik te verwijderen. Wat zal vandaag brengen...? Tot nu toe geen enkele "slechtweerdag", ondanks grijze luchten, lage temperaturen en af en toe regen. Voel geen kou als ik in mijn nachtkleding voor de geopende bovendeur sta, meer een aangename prikkeling. In de keuken het eerste uur een temperatuur tussen de twaalf en vijftien graden. Nergens last van. Onbegrijpelijk.

Ik scharrel wat rond, steek de kachel aan, zet water op voor thee, smeer crackers, geef Dirk te eten en zet de radio aan. Nog steeds elke morgen wassen met koud water. Douchen met open raam. Drink meer water en gebruik minder suiker. Mijn afkeer van eten is verdwenen. Ik eet niet veel, maar wel met smaak. Bijna zes weken hier en een krappe tweehonderd euro aan levensmiddelen uitgegeven. Weliswaar drie kilo afgevallen, maar niets te kort gekomen. In al die weken anderhalve zak huisafval. Streef nergens naar, doe nergens mijn best voor, constateer het alleen.

Ik verkeer dagelijks in het verleden. Het is niet makkelijk, maar in tegenstelling tot de eerste weken, kan ik er nu vrijelijk in- en uitstappen. Zes weken geleden lag ik in puin, durfde Dirk niet bij me te houden, geen verantwoordelijkheid voor hem te nemen, omdat ik niet wist hoe het met mij zou aflopen. Wat kan er in korte tijd veel veranderen...

Het vierde jaar ná Willem boden verbouw en inrichting van het huis in Frankrijk afleiding. De depressie zakte naarmate de dagen lengden. Medicijnen hielpen een handje. Langzaam werd

ik weer mijzelf. Mijn treurige zelf. In die tijd begon ik terug te denken aan de woorden van de moeder van Riekele. Zeven jaar, had ze gezegd, zolang duurt het voor je weer een enigszins normaal leven krijgt. Onbegrijpelijk lang leek me dat. Mogelijk was er iets mis met haar verwerkingsproces. Ging ervan uit dat ik sneller grip op mijn leven zou krijgen. Nu was ik daar niet meer zo zeker van. Ik was niet in mijn verdriet blijven steken. Had vanaf het begin van alles ondernomen, was positief blijven denken. Er was geen wrok of boosheid tegen het lot, of God, of wat dan ook. Geen haatgevoelens voor Otto. Ik sloot me niet af, schreef en stuurde gedichten naar andere moeders, probeerde te helpen. Maar het leek of alles in en aan mij alsmat zwaarder werd. De wetenschap dat hij niet meer terug zou komen, nooit meer, rukte onverbiddelijk verder op. Sloop in mij, tot in mijn merg en benam me mijn levensvreugde en levenskracht.

Begin dat jaar stopte ik met werken, nam ontslag, omdat motivatie en de benodigde inzet niet meer waren op te brengen. Mijn handen vrij, geen verplichtingen meer. Ik kon me eindelijk overgeven aan mijn vermoeidheid.

Het was in die tijd dat ik 's middags om drie uur al uitkeek naar het glas sherry vóór het eten en de wijn bij het eten. Het drinken bleef binnen de perken. Na meer dan drie of vier glazen werd ik ziek.

Willem was niet vergeten, maar bij velen op de achtergrond geraakt. Het leven ging door, er gebeurden andere dingen. Begrijpelijk. Gelukkig waren er altijd vogels, genoot ik van mijn bloemen, waren er lieve mensen, boeken en muziek.

De afgelopen jaren heeft één vriendin afgehaakt. Tot na mijn mans ziekte is er nog aarzelend contact geweest, daarna bleef het stil. Post werd niet beantwoord, telefoon niet opgenomen,

geen reactie op ingesproken boodschappen. Na twintig jaar zonder uitleg doodverklaard.

De overige vriendschappen bleven bestaan, er kwamen zelfs nieuwe bij. Mensen die ons bléven opzoeken, andere moeders van een overleden kind waar het mee klikte. Vriendinnen die mij een dag of een middag meenamen, meesleepten. Een tentoonstelling aan de Waddenzee. Op de terugweg een broodje garnaal en witte wijn op een terras. Met een andere vriendin een mooie tuin bezocht. Thee met cake in het zonnetje. Wat deed me dat goed. Ik ben ze nóg dankbaar.

Bij een aantal van onze vrienden en kennissen waren wij het, die initiatief tot contact namen. We lieten merken dat het bij ons ook nog wel gezellig was, niet alleen maar kommer en kwel. Ik weet niet hoe het gelopen zou zijn als we dat niet hadden gedaan. In het begin werd er regelmatig geïnformeerd hoe het met ons ging. Dan vertelden we dat kort en hadden vervolgens een prima avond. Even over Willem praten luchtte op. Later was dat niet meer nodig.

Verdriet was een constante geworden in mijn leven, niemand kon het bij me wegnemen, niemand kon Willem terugbrengen. Het had geen enkele zin anderen daarmee te belasten. Ik leefde in die tijd met twee gezichten.

Er zat een vlinder tussen de blokken hout. Vleugels tegen elkaar gevouwen. Ik zag hem net op tijd. Voorzichtig opgepakt en op een veilige plek gezet.

Vrijdag 7 december

Het laatste kwartaal van het vierde jaar ná Willem stond in het teken van Annie en Alie. Annie was mijn oudste vriendin, we kwamen uit hetzelfde dorp en kenden elkaar zo'n veertig jaar. Jarenlang zagen we elkaar niet, dan weer wel. Ze had kanker. Bestralingen, chemo, hormonen, alles geprobeerd. Naarmate ze zieker werd hadden we meer contact. Het was geweldig om bij haar te zijn. Lachen, kletsen, huilen. Soms heen met een dikke keel, maar áltijd met een warm gevoel terug. Samen een dag naar ons dorp en bekende plekken opgezocht. Praten over vroeger, hoe het dorp ons benauwde, maar er waren ook goede herinneringen.

Ach Annie, jarenlang hing het om je heen en in de lucht, maar dat je op een dag echt dood zou gaan, was onvoorstelbaar. Geregeld hadden we het er over. Je maakte er niet veel woorden aan vuil: "Als er niets is", zei je, "nou, dan is er gewoon niets. Is er wel iets, dan hoef ik niet bang te zijn, want ik heb goed geleefd". Vetbollen in de boom voor het raam, zodat je vanuit je bed de vogels kon zien. Beschermengeltjes en mooie muziek. Praten over onze dierbare doden, je ouders, broers en zus die aan dezelfde ziekte waren overleden. Praten over Willem. Je was net zo'n moederdier als ik. Dood en verdriet verdiepten onze band.

De laatste keren alleen maar bij je zitten, je hand vasthouden, geruststellen, soms nog je brede lach door de verwarring heen. Een van de laatste dagen, samen met je man. Ik had een pan eten meegebracht en een fles wijn, bleef slapen die nacht. Het was onvergetelijk om zo samen te zijn. Kaarsjes, mooie muziek. Liefdevol en warm was het om ons heen, ondanks de nabijheid van de dood.

Lieve, dappere, bewonderenswaardige Annie. Ik was er om je te helpen, maar jij gaf mij zo veel méér terug.

Zonet gebeld met Lucienne en een afspraak gemaakt voor zondag. Lucienne ken ik van mijn laatste ziekenhuisverblijf, begin september jl. Drie dagen deelden we een kamer. Ze is een type, ik moest erg om haar lachen en we hadden het gezellig ondanks ons lichamelijk ongemak. Ze is vierentachtig, tenger, een dikke bos donkergrijs haar, ogen als kooltjes en stokdoof. Als de verpleegsters iets zeiden wat haar niet beviel, meestal omdat ze het verkeerd verstond, begon ze hen ongelooflijk uit te foeteren. Als ze bedremmeld afdropen, keek ze mij met haar donkere pretoogjes triomfantelijk aan: dat heb ik weer mooi geregeld...

Ze had last van haar hart, was suikerpatiënt, maar het ergste was haar reuma, vertelde ze. Het was een eenzijdige conversatie, want al schreeuwde ik uit alle macht, ze verstond me niet. Ze raadde naar wat ik haar vroeg en dan kwam er een heel verhaal. Het leven was niks meer aan als je zo oud bent, vertelde ze, altijd

pijn, maar haar ogen twinkelden. Ze at de twee warme maaltijden die we dagelijks voorgezet kregen tot de laatste kruimel op. Likte haar bord af. Moedigde mij onophoudelijk aan om ook te eten. Een deel van mijn eten ging naar haar.

De tweede dag kwam er een kromgebogen mannetje binnen, met een stok en een plastic tasje. Dat was Luciennes man, die met een taxi was gekomen om haar op te zoeken. Hij was zesentachtig, vertelde ze. Ze begon opgewonden tegen hem te tetteren. Hij schuifelde naar het bed en boog zich héél langzaam met zijn oude, stramme rug naar haar toe. Het duurde even voor hij haar bereikte en ze kusten elkaar vervolgens geruime tijd vol op de mond, voor hij voorzichtig omhoog probeerde te komen. Het was ontroerend. Lucienne kakelde aan één stuk door en gaf hem allerlei opdrachten: kleren in de kast, water pakken, deken anders leggen. Na alles afgehandeld te hebben, ging hij bij haar zitten. Vertelde hoe het met de kat ging, wat hij de afgelopen dagen voor zichzelf had gekookt, hoe hij het had klaargemaakt, en wat er in de krant stond. Zónder stemverheffing, en ze verstond hem perfect.

Toen Lucienne haar bed uit mocht, kwam ze geregeld bij mij zitten en dat praatte iets makkelijker. Ik vertelde dat ik uit Nederland kwam, maar dat zei haar niet veel. Ik lag rechts vast aan het infuus en links aan een stel elektroden en kon mijn bed niet uit. Ook niet om naar het toilet te gaan. Vreselijk vond ik het, om met een "bassin" onder de dekens te klunzen. Ook hier weer geen gordijn tussen de bedden. Bovendien geen muur, maar een grote glaswand tussen onze kamer en die van de afdelingsartsen en verpleegsters. Als Lucienne mij zag stuntelen wipte ze haar bed uit om de ondersteek aan te pakken. Ik weigerde aanvankelijk gegeneerd, maar ze stond er op. Ze had jarenlang haar vader en moeder verpleegd, vertelde ze. Ik stuurde haar een kaart vanuit

Nederland en binnen twee weken had ik er een terug. Ik moest vooral gauw langs komen, schreef ze. Overmorgen gaat dat gebeuren. Ik heb er zin in.

In de periode dat Annie zieker werd, ging ook Alie achteruit. We waren aanvankelijk niet bevriend, ik kende haar via mijn werk. Ze kreeg kanker, en ik bezocht haar. Haar man verzorgde haar met bewonderenswaardig geduld, maar de emotionele nood was groot. Een vriendin en ik bezochten haar steeds vaker. Alie vond het belachelijk dat ze dood ging, was woedend. Ze was pas negenenveertig. Wilde niet weten dat ze terminaal was. Zocht op internet, gebruikte alternatieve medicijnen. Maar de ziekte was meedogenloos.

Ook voor Alie vetbollen tegen het raam, beschermengeltjes en muziek. Ze genoot van de vogels, vogelboek erbij, leerde de namen. Doezelde weg bij de muziek. Soms kon ik haar helpen, met overtuiging overbrengen dat er niets was om bang voor te zijn, integendeel... Dan waren we allebei gelukkig. “Vertel nog eens wat”, vroeg ze dan. Maar het lukte lang niet altijd. Het waren dezelfde woorden, maar leeg en zielloos. Ze voelde het feilloos aan, was teleurgesteld. “Ik ben moe”, zei ze, “ga maar”.

Toen heb ik een verhaal voor Alie geschreven in de vorm van een droom. Willems foto naast me op tafel. Het was in het jaar dat de kraanvogels in de herfst met duizenden overvlogen:

“Vannacht had ik een prachtige droom, en jij speelde de hoofdrol. Het ging als volgt: ik zat op het bankje voor ons huis in Frankrijk van het uitzicht te genieten. R. zat naast me. Het was lekker weer, niet te warm, niet te koud. En ineens zat jij erbij en H. We vroegen ons niet af waar jullie

vandaan kwamen, het leek de gewoonste zaak van de wereld. Het is maar een klein bankje waar je onmogelijk met zijn vieren op kunt zitten, maar wij zaten heerlijk.

De koeien stonden aan de overkant van de weg naar ons te kijken. Het zijn Charolaiskoeien, van die witte met grote bruine ogen. Onze mannen liepen wat om de koeien heen en ik vertelde dat ik in het weiland eetbare paddenstoelen had gevonden. Ik had ze gebakken in roomboter met veel knoflook en peterselie.

Vogels vlogen om ons heen en ik legde je het verschil uit tussen een koolmees en een pimpelmees. In de verte zongen boomleeuweriken en er waren grote bonte spechten die gaten hakten in de bomen. De splinters vlogen in het rond.

Opeens, vaag op de achtergrond, een geluid dat alsmear sterker werd: kroe kroe kroe... We tuurden alle vier naar boven. Het was een geluid waar je kippenvel van kreeg, kroe kroe kroe..., zo mooi en harmonieus dat ik het niet kan beschrijven. En daar zagen we ze in de verte aankomen: KRAANVOGELS, tientallen, honderden, duizenden... Soms vlogen ze in groepen, dan weer in een rechte lijn. Ze kwamen recht op ons af.

Wij waren door het dolle heen en sprongen en zwaaiden. Sprongen hoger en hoger en kwamen alsmear verder van de grond. Het leek alsof we zelf konden vliegen. Héérlijk voelde het. Steeds dichterbij kwamen we, tot we tussen de kraanvogels vlogen, zelf kraanvogels werden... Zilvergrijs waren we met een felrode kruin en lange slanke, gestrekte halzen. Het gekke was dat een aantal mij bekend voorkwam, maar ik kon ze niet op naam brengen.

Jij vloog voorop, kon het beste vliegen van ons vieren,

krachtig en snel. Wij deden ons best om jou bij te houden, maar dat lukte nauwelijks. Jij zag er ook het mooist uit. Een prachtige kraanvogel was je, maar ook heel duidelijk Alie. Af en toe minderde je vaart. “Kom op jongens”, zei je dan, “doe je best”. En je moest lachen om ons getob. Een dikke knipooog en daar ging je weer, moeiteloos, met machtige vleugelslagen. We vlogen boven weilanden met heggen en kleine eikenbosjes en in de verte doemden bergen op. Ik weet niet meer of het lang of kort duurde, de tijd was weggevallen. Plotseling zag ik de zee voor me, de zon schitterend rood boven de waterspiegel. Hoe kan dat nou, dacht ik. Kraanvogels horen naar het zuiden te vliegen, en dit moet het westen zijn... Het rode licht van de zon op de zilveren golven was onbeschrijfelijk mooi. Vóór ik mijn ogen moest sluiten tegen het licht, zag ik hoe jij en de andere kraanvogels met krachtige slagen de zon tegemoet vlogen. “Dat haal ik nooit”, dacht ik, “ik kan nog niet goed genoeg vliegen”, liet me langzaam afglijden, landde in mijn bed en werd wakker...”

Het verhaal kwam over. Het is haar, tot aan haar dood enkele weken later, vele malen voorgelezen.

“Alie is met de kraanvogels meegevlogen...”, stond er in de rouwadvertentie. Ze werd eind november begraven. De dag erna stierf Annie.

Na Annie’s begrafenis reden we door naar Frankrijk. Mijn man mocht indertijd nog niet rijden. Het was donker en het regende. Midden in een file in Parijs vergat ik, op een helling, de handrem aan te trekken. Botste achterwaarts op een auto. Het liep goed af. Net buiten Parijs nam ik, afgeleid door een vliegtuig, de verkeerde afslag wat ons drie kwartier omrijden kostte. Twee vriendinnen verloren in één week. Wekenlang van de een naar de ander, het was te veel geweest...

Zaterdag 8 december

*Vanmorgen was het “good morning sunshine” bij het opengooien van de luiken, al was het blauw van korte duur. Dirk nam niet eens de moeite om haastig van de bank te springen toen ik de trap afkwam. Want streng verboden in verband met zijn steke-
lige, lastig weg te stofzuigen, haartjes. Het werd laat vannacht en ik vergat de kussens schuin omhoog te zetten, wat het sprin-
gen belemmert. Wanneer ik ’s avonds de lampen uitdoe, ligt hij in zijn mandje voor de kachel, vast in slaap. Maar ik heb mijn rug nog niet gekeerd, of hij doet een rondje om te zien of hij kan verbeteren. Wetend dat het verboden is. Als hij ’s nachts een deur hoort, hoor je een plof, het gerammel van zijn penningen en een snelle drafrichting mand. Maar de laatste weken neemt hij zelfs niet meer de moeite om zich beter voor te doen dan hij is. Voelt haarscherp aan dat mijn gedachten elders zijn en ik minder oog heb voor zijn streken.*

De winter die volgde na Annie en Alie, vijf jaar na Willem, was zwaar. “Ik kom er niet uit”, zei ik tegen mijn man, “ik heb hulp nodig”. Mijn man had goede ervaringen met iemand die “lichaamswerk” deed. Hij wilde er verder niets over vertellen, ik moest het maar gewoon proberen. Ik had de nodige reserves, maar de nood was hoog en mijn man positief. Samen met een vriendin die ook wel een oppepper kon gebruiken gingen wij naar de mevrouw van het “lichaamswerk”. Een vriendelijke mevrouw. Ik was eerst. We hadden een plezierig gesprek. Vervolgens moest ik op een tafel gaan liggen, voeten lekker ingestopt, kaarsje aan, wierookstokje, niets op tegen. Maar opeens begon ze onverwachts in mijn lijf te grijpen, als een bezetene op mijn borst te rammen en met stemverheffing rare dingen

te roepen: “Gooi het er uit, toe maar, laat maar gaan, schreeuw maar..”

Ik schrok me wild, wat krijgen we nou...? Wist ook helemaal niets te verzinnen om er uit te gooien en had geen enkele behoefte om te schreeuwen. Voelde me gegeneerd maar wilde haar ook niet teleurstellen, ze deed zo haar best. Afijn.

“Wat vond jij ervan”, vroeg ik aan de vriendin toen we naar huis reden. “Tsja”, zei ze, “ik weet het niet zo..” “Zat ze ook zo op jou te rammen?” vroeg ik. We keken elkaar aan en moesten zo verschrikkelijk lachen dat we in de berm raakten. Auto gestopt en uitgegierd. Wat een maf gedoe, en dat voor 160 euro. We gingen verzinnen wat we voor dat geld allemaal hadden kunnen kopen. Vrolijk kwamen we thuis. Voor ons geen lichaamswerk meer. Langzamerhand ging het vanzelf beter, dankzij natuur, muziek, lekker eten en lieve mensen.

Het regent en er staat wind. De regen valt niet van boven naar beneden maar, vanaf mij gezien, van rechts naar links. Niet gestaag maar in grijze sluiervlagen. Prachtig gezicht. Ik til Dirk op en loop met hem naar het raam. “Kijk eens Dirk”, zeg ik, “wat mooi die flarden en die verschillende kleuren grijs”. Dirk heeft geen enkele belangstelling en spartelt om los te komen, ligt liever voor de warme kachel. Hij zou vast anders gereageerd hebben als er een leuk teeftje voorbij was gekomen of als het brokjes had geregend.

Wat ben ik blij dat ik een mens ben, schoot het door mij heen, dat ik van meer dingen kan genieten dan warmte, een volle maag en seksuele genoegens. Al is daar helemaal niets mis mee, integendeel. “Alleen maar”, lijkt me echter beperkt, op den duur onbevredigend. Mooie lichten en kleuren horen duidelijk niet tot Dirk zijn belevingswereld. Mijn mogelijkheden zijn zo veel groter.

Wanneer mensen doodgaan, zijn ze dan voorgoed weg? Zul je ze nooit meer zien en in je armen houden. Is de liefde die je nog voor hen voelt en blijft voelen, overbodig en weggegooid? Is het een kwestie van “pech gehad”, als je dierbaren jong sterven? Is dit het eindstation of bestaat er een God en een eeuwig leven? Wat te geloven, waarop te hopen? De dood in je huis confronteert je meer dan ooit met onzekerheden en vragen.

Na Willems dood las ik met extra aandacht. Bijbel, Koran, boeken over het Boeddhisme tot en met atheïstische manifesten. Interessant om te lezen. Voor elk wat wils, ieder vanuit zijn eigen invalshoek, achtergrond en cultuur. Het zette mij niet op een nieuw spoor maar bevestigde vooral mijn eigen gevoel.

‘God’ blijft voor mij een lastig concept. Ik ben niet in staat om mij een voorstelling te maken van wie of wat of hoe. God gaat mij boven de pet, of, zoals zoveel mooier verwoord in een psalm: *“Het begrijpen is mij te verheven, te wonderbaar, ik kan er niet bij...”* God laat zich volgens mij niet kennen, alleen ervaren en beleven.

Waar het leven mij van overtuigd heeft, is de bindende kracht en positieve energie die liefde wordt genoemd. Die ik aantrof bij iedereen die ik ontmoette. Liefde, die warmte is en warmte geeft, die verantwoordelijkheid schept voor de ander, die mensen doet opbloeien en in zichzelf en anderen geloven, die ruzies beslecht en agressie stopt. Voor mij is God liefde, positieve energie, oorsprong onbekend.

Wanneer ik schrijf, staat Willems foto naast mij. De afgelopen dagen ook de foto's van Annie en Alie. “Help me”, zeg ik, “help me de juiste woorden vinden”.

Het is niet gezegd dat het zonder foto's niet zou lukken. Ik doe het vooral, omdat ik me er prettig bij voel. Ik verbind me met hen,

ook al zijn ze dood. Mijn liefde voor hen geeft vertrouwen dat het goed komt en dan komt het goed. Liefde is van vele markten thuis.

Ik weet niet of ik Willem ooit terug zal zien zoals hij was, of hem op een andere manier zal ervaren. Ik weet alleen dat het goed komt. Het is een onverklaarbaar weten, dat niet van buitenaf komt en niet te beredeneren valt.

Zondag 9 december

Vandaag stond in het teken van het bezoek aan Lucienne. Ze woont niet bepaald naast de deur, zo'n 65 km oostwaarts. Over heuvelachtige kronkelweggetjes anderhalf uur rijden met ons trage busje. Onderweg van alles meegemaakt. Wolken vogels stoven de heggen uit toen ik passeerde. Vinken, kepen en vooral geelgorzen kon ik in het voorbijgaan onderscheiden. Passeerde rakelings twee badderende beverratten in een slootje pal aan de weg. Mooi! Een eind verderop een aangereden, dood exemplaar in de berm. Een eekhoorn stak midden in een dorp het asfalt over en dook een tuin in. Hier en daar borden met "chasse en cours". Wat geïnterpreteerd moet worden als: "Hier wordt gejaagd, kijk uit!" In de terreinen links en rechts auto's aan de kant van de weg en "mannen in het groen", geweer in de aanslag. Honden kriskrassend om hen heen.

Vanmorgen zag ik ze vanuit de badkamer in het weiland aan de overkant. Ze omsingelden het reeënbosje tegenover ons huis. Terwijl ik stond te douchen hoorde ik schoten, dacht aan de reeën en het vosje en hoopte er het beste van. De vos zit er nog steeds, gisteren vond ik verse keutels. Ondanks dat ik mezelf regelmatig bezwerend toespreek, begin ik aardig opgefokt te raken door die

lui. Normaal zitten we hier nooit zo lang in deze tijd van het jaar en ontgaat het jachtgedoe me grotendeels.

Wat ik vanmiddag meemaakte, sloeg alles en maakte het er niet beter op. In de verte twee jagers een eind uit elkaar. De voorste een jonge vrouw, lang haar. Links van de weg een ree in grote paniek, stak achter de tweede jager de weg over en vluchtte het weiland in. Tot mijn ontzetting legde hij aan en schoot van dichtbij op het vluchtende dier. Beng! Godzijdank mis, een meter van de ree stoven de kluiten omhoog. Ik toeteren. Nog een schot, weer opspattende grond. Afremmen en toeteren uit alle macht, raam omhoog. Hij keek op, rood haar, sympathiek gezicht. "Laffe klootzak!" Middelvinger omhoog, continu toeterend, stapvoets rijdend. De ree was inmiddels halverwege het weiland, veel te ver om goed te raken. Toch weer aanleggen, beng, weer mis. Nog een schot. Toen was ik te ver voorbij, zat trillend op mijn stoel. Volgens mij is het reetje ontkomen.

Middelvinger opsteken en schelden vind ik hoogst ordinair, doe het zelden, maar het was te sterk. Primitieve reactie, absoluut. Maar als dat het reetje geholpen heeft, kan ik er niet mee zitten.

Even later moest ik zo hard remmen voor een te laat opgemerkt stopbord, dat Dirk de Michelingids op zijn kop kreeg. De jagers waren wel uit het zicht maar nog niet uit mijn hoofd.

In het vijfde jaar ná Willem waren gemis en verdriet draaglijk geworden. Daarvoor kwam vermoeidheid in de plaats. Er kwam niets meer uit mijn handen. Wéér een dag voorbij en wéér niets gedaan. Somber weer deed mijn stemming verder dalen. Het enige wat hielp was toch in actie komen. Mezelf een schop onder mijn achterste geven om dingen te ondernemen. Me niet overgeven aan lamlendigheid. Al doende ging het vaak beter en de voldoening achteraf was een lichtpuntje. Maar alles was moeizaam.

Het plan om een deel van ons boerderijtje in Frankrijk te verbouwen tot vakantieruimte voor moeders van een overleden kind was ondergesneeuwd. Enerzijds hadden we er, na mijn mans ziekte, de financiële middelen niet meer voor. Anderzijds zou ik het onmogelijk aankunnen, koken voor een groep mensen, gezelligheid brengen... Ik was er niet toe in staat. Had de handen vol aan mijzelf.

Ik werd ook minder aardig, ergerde mij regelmatig en had moeite om niet scherp te reageren.

Eén van de dingen die mij irriteerde was de steeds terugkomende opmerking dat ik het verdriet om Willem een “plaatsje moest geven”, dat het “een plekje moest krijgen”. Hoe vaak dat de afgelopen jaren niet tegen mij is gezegd, of dat ik het elders hoorde of las. “Wat bedoel je?”, vroeg ik dan. Niemand kon het mij uitleggen, eh, eh... “Rot toch op met je plekje en je plaatsje”, dacht ik dan. “Verzin zelf iets in plaats van elkaar gemakzuchtig na te blaten en weet waar je het over hebt”. Ik had het trouwens ook gebruikt in mijn brief aan de moeder van Jasmijn, zag ik later. Dacht dat het mijn eigen woorden waren. Misschien toch ooit ergens opgepikt. Had er in ieder geval over nagedacht en in de context van mijn brief geplaatst.

De laatste jaren ben ik weer milder. Het is goed bedoeld en daar gaat het om. Het valt ook niet mee om de diepte van andermans verdriet te peilen en op een originele manier je medeleven te verwoorden.

In die tijd hield ik ook op met drie zonen geven. Had er altijd al de pest aan gehad, aan die voorgeschreven luchthap- perij. Maar nu vertikte ik het. Eén zoen, of twee, vooruit. Of een hand geven en elkaar aankijken. Of iemand stevig tegen je aandrukken, al naar gelang de situatie. Waarom drie? Ooit is iemand er mee begonnen en iedereen aapt het na. Ik pas ervoor. Het is interessant om te zien wat er dan gebeurt. Mensen raken volstrekt ontregeld wanneer je de code breekt. Iemand gaf mij er zes, in plaats van drie. Zo, ik zal je leren! Sommigen stáán op drie zonen. Ik vind het best als ze, stuk voor stuk, hartelijk en welgemeend zijn. Niet omdat iedereen het doet. Ik werd aller- gisch voor na-aperij en kuddegedrag.

Het bezoek bij Lucienne en haar man Robert was een succes. Ze woonden op het pleintje bij de kerk en haar huis had rode lui- ken, vertelde ze. Daar aangekomen bleek de helft van de huizen rode luiken te hebben. Huisnummers gebruiken ze niet. Beetje rondgelopen, niemand te zien. Eindelijk een passant die mij de juiste rode luiken wees.

Het deed me goed om haar terug te zien. Haar ogen waren dof- fer geworden, bewegingen trager. Blij met de meegebrachte cadeaus. Dirk mocht mee naar binnen, de kat was dood. In de ruime, warme keuken met zijn drieën aan de tafel, hoofden dicht bij elkaar, anders verstonden ze mij niet. Ik kon hun radde Frans niet altijd volgen, en zij zullen ook niet alles begrepen hebben wat ik zei. Maar het deed er niet toe, we waren blij met elkaar. Lucienne praatte vooral. Haar man deed zijn uiterste best om er

ook afen toe tussen te komen. Was al op zijn dertiende gaan werken, postbode geweest. Luciennes hart was weer in orde, maar ze had veel last van reumapijnen. Legde haar hand op de mijne toen ik het waarom vertelde van mijn langdurige verblijf. Haar nicht had een dochtertje verloren, vertelde ze, het was nooit meer goed gekomen met haar. Koffie en biscuitjes. Ik wilde een foto nemen. Dat was goed, maar wel in de nette kamer. Pet af, handen door de schaarse haren en plechtig in de camera kijken. Net voor het donker was ik weer thuis. Schorre keel van het hard praten. Half uur later belde Robert of ik goed was aangekomen. Morgen druk ik de foto's af. Ik heb nog een mooi lijstje. Kerstcadeautje. We hebben een nieuwe afspraak voor volgend voorjaar.

Niet alleen werd ik minder aardig in die jaren, maar ook kritischer. Ging vraagtekens plaatsen bij het gedrag van mensen. Er waren bekenden die bezig waren met het zoeken naar “verdieping” in hun leven. Cursussen op dat gebied volgden. Op zo'n cursus leerden ze dan om “dichter bij zichzelf te komen”. Wat mij opviel was, dat zij die verdieping zochten en vaak dachten dat ze het gevonden hadden ook, niet tot degenen behoorden, die ons tot steun waren. Uitzonderingen daargelaten. Ook de vriendin die het af liet weten zocht verdieping, stuurde me kaarten met stichtelijke teksten. Boeddhaatje hier, kaarsje daar, brommende mantra's op de achtergrond.

Eenmaal kwam een echtpaar op bezoek dat zelf cursussen gaf, weekenden organiseerden en een zekere faam had binnen die kringen. Willems foto stond op A-4 formaat op de keukenkast, pal in het zicht. Ze kenden onze omstandigheden. Gingen zorgvuldig met hun rug naar de foto zitten en geen woord!

Contact zoeken met jezelf is een mooi streven. Maar wat je bij anderen uit de weg gaat, ontvlucht je volgens mij ook bij

jezelf. Juist door open te staan voor een ander, in alle opzichten, leer je veel over jezelf en “kom je dichterbij jezelf”. Cursussen kunnen het een en ander duidelijk maken, maar het blijft theorie. Wanneer je met een boog om de praktijk van het leven heenloopt, blijft het bij mooi praterij. De beste leerschool is het leven zelf. Met alles wat zich voordoet, vreugde en groot verdriet, en iedereen die op je pad komt.

Maandag 10 december

Raar verhaal. Vorige week liep ik naar de brievenbus. Daarop twee ronde dingetjes. Geen idee wat het waren en liet ze liggen. Een dag later lag Dirks metalen adresplaatje ernaast. De modderige rondjes bleken zijn penningen. Hij was ze verloren, iemand had ze gevonden en teruggebracht. Wat een geluk! De kans daarop is klein. Hij loopt nauwelijks op de (modderige) weg, ragt voortdurend in bosjes en berm. Penningen en adresplaatje opnieuw en extra stevig vastgemaakt aan zijn halsband.

Gisteren na thuiskomst de brievenbus gecontroleerd. Een brief van de LPO (Ligue pour la Protection des Oiseaux), de Franse vogelbescherming, waar ik lid van ben. Daarop tot mijn grote verbazing: Dirks naamplaatje en penningen. Hij was ze wéér verloren, iemand had ze wéér gevonden en keurig terugbezorgd. Hoe is het mogelijk! Statistisch gezien is de kans daarop nagenoeg nul komma nul. Voetgangers zijn hier nauwelijks. We zijn weliswaar aangesloten op een wandelroute, maar alleen 's zomers komt er wel eens iemand langs. Geitenwollensokkentype, rugzakje op. De enigen die hier in deze tijd van het jaar rondschuimen zijn jagers. Zouden de jagers misschien, Dirk z'n penningen...?

Het zesde jaar ná Willem stond in het teken van de verkoop van ons huis in A., verbouw van het nieuwe huis en de op handen zijnde verhuizing. We hadden een groot huis met een enorme tuin. In combinatie met Frankrijk was het niet te doen. Omdat mijn man niet meer werkte waren we veel weg. De tuin brak me op. Voorheen een lust, nu een last. De lege kamers hadden we ook niet nodig en hoewel een rustige locatie, vond ik het af en toe nog te druk. We konden een huisje

van Natuurmonumenten kopen aan de rand van een Nationaal Park. Lief huisje tegen een groot bos aan, driehonderd meter van de weg, reeën in de tuin. Moest volledig worden verbouwd. Een hele drukte: huis in de verkoop, nieuwe huis verbouwen, verhuizen en opnieuw settelen. Maar het bood fantastische afleiding.

Ik was nog steeds moe en lang niet mijn energieke zelf. Deed wel weer van alles, maar het kostte moeite. Het verdriet om Willem was echter minder slopend. Hij voelde dichterbij, alsof hij langzaam bij mij terugkwam. Ik dacht veel aan hem, praatte tegen zijn foto, maar hij beheerste niet langer mijn gedachten en doen en laten. Ik begon weer mijn eigen leven te leiden, met Willem op de achtergrond. Was ook sterker, schoot nauwelijks meer vol als iemand vroeg hoeveel kinderen ik had. Schaamde me nog steeds om emoties te tonen. Achteraf luchtte elke traan en elke snik op. Was ik blij met de vragen en opmerkingen. Het zijn mooie gelegenheden om je verdriet te ventileren. Bovendien schept het verbondenheid.

In mijn handen heb ik een zwart dingetje aan een koord. Het is ongeveer zes centimeter lang en bestaat uit twee delen. Het kortste deel is een kapje dat een metalen voorwerpje beschermd. Grotendeels hol met binnenin een wit plaatje. Totale afmeting: 1 cm bij 1 cm bij 2 mm. Het is een zogenaamde USB-stick... Een paar weken geleden had ik er nog nooit van gehoord. Iemand raadde mij aan om alles wat ik had getypt, voor alle zekerheid, te "safen". Ik hou het in mijn hand en kijk er met grote verbazing naar. Alles wat ik tot nu toe heb geschreven en al mijn foto's staan opgeslagen op dit kleine metalen plaatje. Ik controleer regelmatig, omdat ik het eigenlijk niet kan geloven en vertrouw. En elke keer staat het er weer op. Hoe is het mogelijk! Als ik met

Dirk ga wandelen of boodschappen doen, hangt het om mijn nek.

Tijdens het inpakken van de verhuisdozen gingen al Willems overgebleven spullen opnieuw door mijn handen. Wat wel en wat niet mee...? Sommige truien te veel versleten om weg te geven. Gooide ze in de vuilnisbak, haalde ze er weer uit, weer terug... Later een foto waarop hij de bewuste trui droeg. Toch weer spijt dat ik hem had weggegooid. Aan elk kledingstuk een herinnering.

In een houten kistje twee zilveren hartjes met een W erin. Hij was regelmatig verliefd, helemaal wég van een meisje, al op de lagere school. Het straalde van hem af. "Hoe heet ze?", vroeg ik dan. "Ik zeg niets", zei hij, "het is nog geheim". Maar zonder dat ik er moeite voor deed was ik binnen vijf minuten volledig op de hoogte. Hij was er zo vol van... Pakte het ook gelijk goed aan. Op zijn dertiende zijn eerste zilveren hartje bij de juwelier gekocht. Dat had hij me nog verteld. Het hartje kwam weer terug en hij heeft dat blijkbaar nog eens herhaald. Wie het tweede gedragen heeft kan ik alleen maar vermoeden.

Op zijn zestiende een tijdje stevige verkering, maar hij was te jong. Gepraat met hem over vriendschap en meisjes. Ik vertelde hoe kwetsbaar meisjes zijn op die leeftijd, hoe makkelijk te beschadigen. Dat hij zorgvuldig met ze moest omgaan, zo min mogelijk verdriet doen bij het beëindigen van een relatie. Geen plat geginnegap of gesmoes met zijn vrienden, geen gemakzuchtige lafheid. Na zijn dood sprak ik een ex-vriendin. Ik was indertijd op haar gesteld geraakt. Ze vertelde dat hij zo lief was geweest, altijd, ook toen het uit was. Heerlijk om te horen. Goed zo jongen!

Lang geleden, bij een vriendin op de kamer van haar opgroeiende zoon: grote foto's van vrouwen in allerlei uitdagende poses. Dat zou ik niet toestaan, dacht ik. Maar het was niet nodig om het mijn kinderen ooit te verbieden. Het sprak vanzelf.

Uit een fotoalbum rolde een bloknootblaadje dat ik had bewaard, een boodschap uit het verleden: "Hele lieve mam, ik heb 20 gulden gepakt voor een agenda doe groetjes Willem". Zijn onmogelijke handschrift dat met de jaren alleen maar erger werd.

Foto's van zijn laatste vakantie op Terschelling. Hij had ze voor me achtergehouden, ik zag ze pas later. Het was de vakantie van zijn leven geweest, zo veel plezier gehad, zo veel gedronken ook... Foto's van een lollige, aangeschoten Willem tussen stapels bierkratten.

De avond voor de begrafenis samen met zijn vrienden om hem heen, kwamen de verhalen. Willem had op Terschelling een taxi georganiseerd om daarmee vanuit het dorp bier te laten aanrukken. Taxi volgeladen. Er was tussen de kratten nog één zitplaats vrij. Willem stapte in: "Jongens, de taxi is vol, ik zie jullie wel op de camping". Hoe ze hem verbouwereerd nakeken. Niemand die het hem kwalijk nam.

Kort na die vakantie samen kijken naar een reportage over een populair jongerenvakantieoord. Het was niet verheffend. Brakende, lallende pubers, grof taalgebruik, zowel bij jongens als meisjes. Geruststellend: "Zo was het bij ons niet hoor.." "Weet je het zeker?", vroeg ik. Onzekere blik. Hij zou er wel overheen gegroeid zijn, over die alcoholische initiatieriten.

We hadden met een camcorder vele uren vakantieopnamen gemaakt. Ik heb ze allemaal afgekeken en de acht mm filmpjes overgezet op videobanden.

Vakanties in de bergen. Dammen bouwen in de rivier. Ze huppelden als berggeitjes omhoog, terwijl wij er hijgend en puffend achteraan kwamen. Onze laatste vakantie met zijn vieren aan de Middellandse Zee. Hij was zestien, wilde wel mee, maar er moest water in de buurt zijn, ook zwemmen en niet alleen bergwandelen. Aan de boulevard in Menton kocht hij een plastic opblaasgeval in de meest verschrikkelijke kleuren. Wij snaptten niet wat hij er mee moest. Maar hij had het goed bekeken. Comfortabel zat, lag en dobberde hij. Goedig gaf hij

ons ruimschoots de gelegenheid om mee te profiteren van zijn aanschaf.

Beelden van Willem en zijn vrienden. Herinneringen... Rode bessen ritsen. Zijn vrienden kwamen langs met een oude, knetterende bromfiets. Lekker rondjes rijden. Eerst die bessen Willem! Tien minuten later: zijn drie vrienden om de tafel met de bessen in de weer. Willem knetterde rond... Gefilmd.

Toen ik dit alles zag, kwam hij weer terug, zowel het kleine jongetje als de puber. Hij was zó dichtbij, zó vertrouwd, kon elk moment binnenstappen. Jaren vielen weg. Weemoed, licht schrijnend gemis, maar vooral mooie, dierbare herinneringen. Ik dacht dat ik alles kwijt was, de baby, het jongetje, de grote, sterke Willem. Maar langzaam vulde hij de leegte weer op. Alles wat geweest was, was niet weg. En we hadden het geweldig gehad, zoveel liefde, zoveel plezier. Niemand kon ons dat meer afnemen. Alsof de woorden kort na zijn dood: "We kijken naar wat we gehad hebben, niet naar wat we kwijt zijn", pas nu hun betekenis kregen. Overleven werd weer leven. Ik hoorde mijzelf weer zingen en grapjes maken en regelmatig was ik zomaar gelukkig.

Vandaag stond een ander hek open en kwamen we in de wei met de dode bomen. Drie jaar geleden leefden ze nog. Stonden groot en sterk mooi te wezen. Ook de heg die twee percelen scheidde, liep in volle breedte dwars door de wei. Op een dag lawaai, grote machines en het geluid van bomen die dreunend neerstortten. Verschrikkelijk! Alles op een grote hoop geschoven en een jaar later in brand gestoken. Bomen weg, heg weg. Zwart geblakerde stronken was alles wat van de enorme eiken overbleef. Kort daarna ging een breed uitgegroeide eik in een stuk bouwland er aan. De hele week in de mineur, gevoel van hopeloosheid.

Het voorval stond niet op zich. Regelmatig kom ik aangeslagen van wandelingen thuis omdat er wéér een heg heeft plaats gemaakt voor kaal prikkeldraad, wéér een singel is verdwenen. Elke omgezaagde boom doet me zeer. Mijn man heeft er, gelukkig voor hem, minder last van. Beleeft het minder emotioneel. Laatst verdween een rij van tien dikke eiken. Schaalvergroting, efficiëntie en economische belangen, ook hier.

Het najaar is de tijd van snoeien en vellen. Dezer dagen hier en daar het gebrul van de enorme machines. Meestal zijn het de heggen die weer in model worden gebracht. Toen we hier pas woonden, zag ik het met lede ogen aan. De machtige heg teruggebracht tot een braaf geschoren haagje. Tegenwoordig zit ik er minder mee, heb kennis genomen van de enorme groei­kracht die hier in bomen en struiken en alles zit. Het spat de grond uit in het voorjaar. In de zomer herstellen de gemutileerde afscheidings­hagen zich volledig. De omgezaagde eiken zijn voorgóed weg. Tientallen jaren hebben ze er over gedaan om zo sterk en mooi te worden en ineens pats boem plat. Het hout wordt soms niet eens gebruikt.

Mijn favoriete boom is de tamme kastanje. Prachtig om te zien als hij bloeit met lichtgeel hangende pluimen. Wat me vooral voor hem inneemt is zijn onverwoestbaarheid. Al wordt hij kort bij de grond afgezaagd, het jaar daarop komt de stomp weer tot leven. Rondom uitlopers. Een paar jaar later een nieuw stammetje van enkele meters hoog.

Tussen de paperassen die tijdens het inpakken overhoop werden gehaald, kwam ik een brief tegen aan de moeder van Jas­mijn. Tien maanden na Willems dood geschreven:

“Ik heb nog nagedacht over het “loslaten” van onze kin­deren. Het hangt er maar van af wat je er onder verstaat.

Jasmijn en Willem zullen altijd bij ons horen, in onze gedachten zijn en het verdere verloop van ons leven blijven meebepalen. Hun dood is waarschijnlijk meer van invloed op hoe we ons verder ontwikkelen, dan hun leven. Volgens mij wordt er met het door de therapeuten gebruikte “loslaten” bedoeld dat we leren inzien dat we geen invloed (meer) kunnen uitoefenen, althans in praktische zin, op het bestaan van onze kinderen. We moeten ze in goed vertrouwen overgeven en ons eigen leven leiden. Een leven waarin ze een heel belangrijke rol blijven spelen.

Hoe het in het “Oeroude land” allemaal geregeld is, waar ze precies zijn, wat ze doen, wanneer we ze weer terugzien, dat weten we als de tijd daarvoor rijp is. Het is wel interessant om kennis te nemen van de verschillende theorieën daarover, maar we moeten er ons niet te veel in vastbijten. Overgave en vertrouwen zijn de belangrijkste voorwaarden voor het loslaten. Het geeft rust. Onze taak is, in ons eigen leven orde op zaken te stellen. De dood van onze kinderen en alles wat dat teweeg heeft gebracht te integreren in ons leven en onze weg “sadder and wiser” te vervolgen. Of zoals Kübler-Ross het zo mooi zegt: *“Je groeit als je de pijn aanvaardt, de zin tracht te begrijpen en wordt tot een completer en liefdevoller mens.”*

Een dergelijke, wijsneuzerige, brief zou ik nu niet meer kunnen en willen schrijven. Zéker niet naar andere moeders. Wist ik veel dat eerste jaar... Ik stond volledig achter wat ik toen schreef en nog steeds. Maar later, toen het verdriet alsmaar dieper werd, had ik daar periodiek geen boodschap aan. Hoezo “groeien” en “completer en liefdevoller worden”. Daar heb ik niet om gevraagd. Wat koop ik er voor?! Geef mij Willem maar

terug, en laat mij lekker mijn incomplete en minder liefdevolle zelf blijven. Rot toch op, Kübler-Ross!

Dirk heeft een muis doodgebeten. Ik zag hem wild heen en weer zigzaggen, neus in de grond, een klein piepje. Was net te laat. Een lief, jong veldmuisje. Ik wist niet dat hij het killerinstinct in zich had. Muisje afgepakt. Thuis een foto gemaakt, in de vriezer gedaan om mee naar Rob te nemen, die er vast nog van alles aan kan ontdekken. Mogelijk een Franse ondersoort.

Zacht weer vandaag. Wat een paar graden temperatuurstijging kan doen... Alles ruikt anders en de dampende lucht is onmiddellijk vol muggen en vliegen en ander onbekend gevleugeld gedierte. De vogels krijgen weer praatjes en de hele sfeer verandert. Alleen de Vlaamse gaaien blijven in alle weersomstandigheden hun eigen luidruchtige zelf. Schreeuwend en scheldend vliegen ze rond, pesten de bosuil weg uit de grote Douglas en brengen Dirk tot woede. Ze zijn de schrik van de buurt. Ook nog een laatste bloeiende paardenbloem tussen het gevallen blad.

Dinsdag 11 december

De zeven weken relatieve eenzaamheid hebben een onvoorzien effect. Herinneringen komen door het schrijven en wandelen naar boven en verbinden zich aan wat ik hier meemaak. Zijn niet langer vrijblijvend maar krijgen betekenis en komen in een context te staan. Losse flarden krijgen verband. Toen ik vanmorgen met Dirk op pad was om afstandfoto's te maken van ons huis, stoof bij de schuur van buurman Michel een troep mussen uit de heg.

Herinneringen... Hoe ik als kind van een jaar of zeven, acht, met de windbuks van opa achter de mussen en spreeuwen aanzat. Ze doodschoot. Opa prees me uitbundig en maakte ze klaar met zout, peper en een uitje. Mussen en spreeuwennesten uithalen en proberen de jongen zelf groot te brengen. Ik vond ze zo lief die kleintjes, maar ze gingen allemaal dood. Vissen. Kievitseieren zoeken. Op drijfjacht. Jagen is geweldig spannend, vissen en eieren zoeken ook. Ik voelde me een hele piet tussen de stoere mannen. Van de één kreeg ik een Mars, van de ander een flesje Chocomel. Positieve aandacht. Lastig was het als een vogeltje niet meteen dood was en ik van een ander een pootje afschoot. Angstige oogjes, bloed en pijn. De angel die ik niet uit de vissenkeel getrokken kreeg. De scherpe haak die de vis van binnen openreet. Kreten van de kievitmoeders en hun dappere scheervluchten rakelings over mijn hoofd. Verwarring, tegenstrijdige gevoelens, eenzaamheid en angstige dromen. Rond mijn twaalfde hield ik er mee op, het ging me tegenstaan.

Toen ik dit Willem vertelde, reageerde hij verontwaardigd. "Hoe kon je...?" Tsja, hoe kon ik? Als kind is het moeilijk afstand nemen van je opvoeding en je opvoeders. Het lijkt zo

gewóón als je er tussen zit, het is je enige referentiekader. Pas later vraagtekens en afkeer. Maar altijd dubbel. Naast afkeer, ook liefde.

Wat ik lang miste, was iemand die mij bij de hand nam en de weg wees. Die mij het goede voorbeeld gaf en die ik blind kon volgen. Iemand om tegen op te kijken, die mij iets kon leren. Waar ik me geborgen en veilig bij voelde. Zo iemand was er niet. Wel was er de katholieke Kerk waar ik toe behoorde. Daar waren uitgesproken leefregels. De catechismus leerde je uit het hoofd. “Waartoe zijn wij op aarde? Wij zijn op aarde om God te dienen en hier en in het hiernamaals gelukkig te zijn”. Ik ken ze nog steeds, maar ze zeiden mij als kind helemaal niets. Wist alleen dat ik op mijn kop kreeg bij een onvoldoende. Onbegrijpelijke teksten en regels, en straf bij overtreding. Geen warmte of geborgenheid. Behalve met Kerst, tijdens de nachtdienst. Ontroering bij de kerststal, talloze kaarsjes en tweestemmig gezongen kerstliederen. Alles gehuld in een sfeer van eensgezindheid en welwillendheid. Dan voelde ik me even in de hemel. De rest van het jaar was het vooral hel en vagevuur en God die alles zag wat je verkeerd deed.

Ook bij andere religies trof ik regelmatig verabsolutering van de voorschriften aan, mensenwerk, die de gelovigen vaak meer belastten dan ontlastten. Verdeeldheid zaaide in plaats van vereniging bracht. Geen ruimte liet voor kritiek en zelfstandig denken. Ik voelde geen naastenliefde maar meedogenloze controle. Stuitte op machtsbeluste mensen in plaats van een liefdevolle God.

Achteraf waren de onzekerheid en het aftasten een voordeel. Ik leerde zelf nadenken en mijn eigen afwegingen maken in plaats van blind en slaafs regels na te volgen. Het besef groeide dat er niemand nodig is om mij te vertellen hoe ik moet leven,

omdat ik dat zelf wel weet. Iedereen trouwens. Mensen weten, hebben een geweten. Ons geweten is dat wat ons rechtstreeks met God en met elkaar verbindt.

Het was ook boeiend te ervaren dat de betekenis van teksten die mij voorheen niets zeiden, na een geleefd leven steeds duidelijker werden. Na al die jaren begreep ik ze en wist ik ze op waarde te schatten. Om met John Stuart Mill te spreken: *“Er zijn veel waarheden, waarvan men de volle inhoud niet kan bevatten, voordat persoonlijke ervaring ons heeft ingewijd”*. Mooi gezegd en ook zo waar. Helaas. Want het zijn vooral tegenslag, verdriet en lijden die een beter inzicht geven. Wijsheid wordt duur betaald.

Het was als vanouds aangenaam donker toen we gisteravond ons laatste rondje deden. Het schelle licht van een paar dagen geleden was gelukkig eenmalig. De batterij van de zaklamp begint leeg te raken, ik heb net genoeg licht om de kuilen en de schapenpoep te mijden. Iemand heeft zijn schapen verweid, of ze zijn ontsnapt. Komt regelmatig voor. Gelukkig hebben we sinds een paar jaar de houten afrasteringen die het losgebroken vee uit de tuin houden. Voordien onaangename verrassingen als we na een lange reis moe aankwamen. Diepe sporen van koeienpoten, aangevreten planten en bloemen en tot op het terras flatsen en keutels.

Met de kuilen in ons weggetje zijn we blij. De eerstvolgende keer dat ik de burgemeester spreek zal ik hem vragen dat vooral zo te laten. Wij zijn de enige aanwonenden en vinden het prima zo. De asfaltwoede in Frankrijk is ongekend. De meest afgelegen, prachtige boerenpaadjes veranderen in een racebaan wanneer alle moois en levends onder een dikke laag teer wordt begraven. Ons weggetje kan in de huidige staat nog jaren mee.

Willem is volgende maand negen jaar dood. En nog steeds is er alleen het tuintje. Een deken van bloemen over hem heen en rondom bomen en struiken. Maximale hoogte 1.60 meter. Hoger mag niet. Geen monumentje, geen steen. Tot dusver lukt het mij niet. Wel steeds plannen om naar een bedrijf te gaan met grafstenen. Aankondigingen van beeldtentoonstellingen uitgeknipt om ideeën op te doen. Maar verder dan dat kom ik niet. Ik kan er niet aan denken om een steen of monument te plaatsen met geboorte- en sterfdatum. Géén sterfdatum wil ik zien, ik kan hem blijkbaar nog niet uit handen geven. Nog steeds niet. Wel héél veel bloemen.

Omdat we veel in Frankrijk zijn had ik iemand nodig om op Willems tuintje te passen: water geven, dode knoppen verwijderen en zo nodig snoeien. Een vriendin wist misschien wel iemand. Kort daarop werd ik gebeld door Sujata. Zij vertelde dat ze pas een boek had gelezen over ouder worden, met onder andere een hoofdstuk over dood en begrafenis. De auteur had diverse begraafplaatsen bezocht, toevallig ook die van Willem en beschreef het tuintje positief. Het had haar ontroerd. Ze begreep dat het in de buurt was van haar woonplaats. Toen ze dat las, dacht ze, dáár zou ik graag eens langs, maar hoe het te vinden? Even later belde mijn vriendin met mijn vraag. Willems tuintje bleek hetzelfde als het graf waarover Sujata had gelezen... Een mooi verhaal. Sindsdien verzorgt ze het met liefde als wij in Frankrijk zijn.

In juni 2005 las ik in het blad van de Vereniging van Ouders van een Overleden Kind de ingezonden brief van Loes. Ze schreef dat in september 2003 haar jongste zoon Niels was verongelukt met zijn motor. Hij was twintig jaar. Zestien maanden later reed

haar middelste zoon Djorn, verblind door het zonlicht, met zijn auto tegen een trein, vlak naast hun huis. Hij was tweeëntwintig. Twee van je drie kinderen verliezen binnen anderhalf jaar. Ik bevroor toen ik het las. Wat verschrikkelijk, wat áller-verschrikkelijkst. Ik wilde schrijven, maar het lukte niet. Hoe kon ik haar troosten, ik had zelf maar één kind verloren. Háár verdriet was zo veel groter dan het mijne. In december daarop weer een ingezonden brief. Toen kon ik er niet langer omheen en sindsdien zijn er al heel wat lange mails tussen ons heen en weer gegaan.

Lieve, dappere Loes, ik heb zelden voor iemand zoveel respect gehad als voor jou, je man en jullie oudste zoon. Meer dan ooit wenste ik dat ik een toverstokje had. Kon ik maar meer voor je doen. Zo machteloos voel ik me bij zoveel verdriet. Waarom moet een mens zo lijden...?

Uit brieven aan Loes

Over somberheid:

“Wat die somberheid betreft: een paar dagen geleden heb ik een uitspraak van Franklin Roosevelt uit een tijdschrift geknipt: *“Mensen zijn geen gevangenen van het lot, alleen van hun eigen denken”*. Daar kan ik me (deels) in vinden. Als je je sterk voelt, gaat het op. In een periode dat je omkomt in verdriet, helpen dappere gedachten niet.

Waarom heb je, bij gelijkblijvende omstandigheden, de ene keer veel last van somberheid en dan weer een tijd(je) minder of niet? Ik ben er nog niet achter. Misschien de invloed van het weer, hormonen, vermoeidheid?

Vandaag kwam ik in het boek van Covey een uitspraak tegen van Anwar Sadat, een typische mannenuitspraak:

“...Iemand die het netwerk van zijn eigen gedachten niet kan veranderen, kan ook zijn omgeving niet veranderen. Zo iemand zal nooit een stap verder komen”. Dat is allemaal heel mooi gezegd en het klopt ook, maar hij houdt geen rekening met emoties die dusdanig heftig zijn, dat je ze lang niet altijd in de hand hebt. Emoties waar het verstand en alle goede wil en positieve kijk het (tijdelijk) bij afleggen. Als je in een dergelijke gemoedstoestand dit soort uitspraken leest, dan koop je daar helemaal niets voor. Zelfs als er enige waarheid in zit. Wat ik me dan voor ogen houd omdat ik het ook zo ervaren heb, is, dat na enige tijd de pijn en hopeloosheid afnemen en er weer een waterig zonnetje doorbreekt. En dan zie je, ondanks alles, weer de leuke en waardevolle kanten van het leven, kun je ook weer uit de voeten met het soort stichtelijke uitspraken als hierboven én er je voordeel mee doen”. (september 2007)

Over verdriet:

“... Al ben je nog zo dapper, daar wordt je verdriet niet minder van. Je kunt lezen wat je wilt, praten met de meest verlichte en wijze mensen. Het enige wat ze voor je kunnen doen, is leren het verdriet te hanteren door je geestkracht te vergroten en door dat deel van jou tot leven te brengen, waarvan jij dacht dat het gestorven was. En langzaam zakken dan de wanden van de doolhof en krijg je weer zicht op een levenswaardig leven.

Maar het verdriet krijg je er niet mee weg. Dat slijt met de jaren. En dat gaat ook bij jullie gebeuren Loes. Dan pak je de foto's van je kinderen, geef je er een dikke kus op en zeg: “Kind wat ben ik toch blij met jullie. Wat fijn dat jullie er waren. Wat hou ik verschrikkelijk veel van jullie...” En dan

voel je je niet meer verscheurd, eerder weemoedig en ook dankbaar voor elk jaar, voor elke dag dat je ze om je heen mocht hebben, voor zo lang het duurde. En hoewel de tijd verder gaat, zul je merken dat je kinderen niet achterblijven. Wat verdriet blijft doen, zijn de verstoorde dromen...”
(november 2006)

Vandaag onder het douchen realiseerde ik mij dat mijn verblijf hier niet vrijblijvend is. Dat mijn schrijven over het verleden niet vrijblijvend is. Dat het leidt naar een ontknoping. Dat het mij leidt naar een ontknoping. Mogelijk was ik er onbewust naartoe gegroeid, maar het overviel en emotioneerde mij hevig. Huilen, zoals ik lang niet gehuild had. Ik stond onder de douche tot het water koud werd en al mijn tranen en verdriet waren weggespoeld. Maakte aantekeningen voor de laatste bladzijde van dit verhaal en sliep goed die nacht.

Woensdag 12 december

De vos is de jagers tot nu toe te slim afgeweest, hij leeft nog steeds. Dirk raakte buiten zinnen toen we in de buurt van de burcht kwamen. Had duidelijk een spannend vers spoor te pakken. Dook het bosje in. Reageerde niet op mijn geroep. Ook niet toen ik verleidelijk “brokjes, brokjes” riep. Meestal komt hij dan per omgaande, tong om zijn bekje flappend. Maar vandaag geen reactie. Ik er op af. Niets te zien. Hoorde wel zijn penninkjes ergens rammelen. Keek onder het bosje waar het vandaan kwam. Zag een vossenpijp en het puntje van Dirks staart. Ik op mijn knieën en kon hem met moeite bij een achterpoot grijpen. Net op tijd. Het zou slecht met hem zijn afgelopen als hij in de smalle gang tegenover de vos was komen te staan. Morgen maar weer aan de lijn. Ik neem geen risico's met Dirk, moet er niet aan denken dat hem wat overkomt.

Het was koud vandaag. Rond het vriespunt, bewolkt en winterig. Voor het eerst koude handen. Lekker opgewarmd voor de kachel.

Ik kon mij niets ergers voorstellen dan een van mijn kinderen verliezen. De gedachte deed me huiveren en in elkaar krimpen. Toen het gebeurde bleek ik het verdriet en de impact nog schromelijk onderschat te hebben. Het is geen kwestie van een paar jaar en dan gaat het beter. In het begin ging ik daar nog wel

vanuit. Aan het eind van het eerste jaar was ik sterker dan de jaren daarna. Dat kón ik toen zijn, omdat ik geen idee had wat er nog vóór me lag. Ging er van uit dat het ergste achter de rug was. “Als alles maar één keer geweest is”, zeiden goedbedoelenden. “De eerste verjaardagen, Kerst, alle feestdagen...” Dat bleek niet te kloppen. Het tweede jaar was zo mogelijk erger dan het eerste. Het derde en vierde jaar waren rampzalig. Het duurde maar en het duurde maar. Altijd slopend, schrijnend verdriet, een dun laagje gewoon doen. Wanneer houdt het op, ga weg Willem, laat me met rust! Alles stond jarenlang in het teken van zijn dood, terwijl ik niet bij de pakken neerzat, van alles ondernam, flink was.

Dieren hebben het makkelijker, schreef ik Loes. Kijk maar bij vogels. Elk voorjaar een nieuw nest en zo gauw ze tegen volwassenheid aanzitten worden ze weggebonjourd. Wegwezen jullie en verder contact ongewenst. Ook bij onze katten. Na een week of acht begon moederkat goed flauw te worden van haar opdringerige kroost. Ze reageerde nauwelijks wanneer haar jongen een voor een door een nieuw baasje werden opgehaald.

Zo gaat het er in de dierenwereld aan toe wanneer het nageslacht min of meer op eigen benen kan staan. Op eigen pootjes. Het is ánders, wanneer het om kleine, hulpbehoevende jongen gaat. Nog steeds heb ik het musje uit mijn kinderjaren op mijn netvlies, dat urenlang op het dak zat te sjilpen, nadat ik, in mijn kinderlijke onnozelheid, haar nest had uitgehaald. Verschrikkelijk voelde ik me. Wilde het niet horen, niet zien, niet weten. Zoveel onrust en frustratie bij dat kleine beestje. De dappere meerkoet, die ons aanviel toen we te dicht bij het nest kwamen om de eieren te tellen. Woedend vloog ze op ons af, terwijl wij ver in de meerderheid waren. Het maakte veel indruk. Wat een

power! Over power gesproken, dan wel de forse havikvrouw die aan één stuk door Rob aanviel die boven in de boom zat om haar jongen te ringen. Tot bloedens toe. Grote, diepe schrammen op zijn arm. Geweldige moeder, grote bewondering! En het treurig stemmende, dagenlange geloei van koeien en kalveren die worden gescheiden...

Er bestaat een diepe, instinctieve verbondenheid tussen moeder en kind, zowel in de dieren- als in de mensenwereld. Bij dieren, voor zover we dat kunnen nagaan, is de frustratie bij een voortijdige scheiding van tijdelijke aard. Uren of dagen. Mogelijk langer. Wanneer de jongen zichzelf kunnen redden, worden ze in de meeste gevallen geacht te vertrekken. Bij mensenmoeders is de band levenslang. Zorgen voor het kind dat van ons afhankelijk is, ligt in onze genen vast. Daar ligt onze eerste verantwoordelijkheid. Naast een genetische bepaalde verbondenheid, is er een onverbreekelijke liefdesband die over de dood heen reikt.

“Onthechten” is het motto van Boeddhisten. Tussen moeder en kind is geen onthechting mogelijk. Zo heb ik het bij mijzelf en andere moeders ervaren.

In de kringloop van het leven werden, ook in onze omgeving, kinderen geboren. Nieuw leven, meer dan welkom. Ontroering en blijdschap. Daniël, Annie's kleinzoon. “Weet je nog een mooie Bijbelse naam?”, schreef haar dochter. Daniël, welke in mij op en ik mailde het haar. Ze had, merkwaardig toeval, precies dezelfde naam in gedachten. Pas later zagen we dat haar moeders naam er bijna volledig in is opgenomen. Op de begrafenis had ze het mooie gedicht van Neeltje Maria Min voorgelezen, Voor wie ik lief heb wil ik heten: ... “Noem mij, bevestig mijn bestaan, laat mijn naam zijn als een keten, voor wie ik lief heb wil ik heten...”

Ruim een half jaar later werd Noah geboren, kind van ons kind. Zes weken te vroeg, na een zorgelijke zwangerschap, maar kerngezond.

Na Daniël's geboorte ging ik achter mijn bureau zitten, Annie's foto naast die van Willem. "Annie, wat wensen wij onze kleinkinderen toe? Wat vinden wij belangrijk na alles wat we doorleefd en doorleden hebben?" Zo ontstond het geboortegedicht.

Geboortewens voor Daniël, Noah en alle kinderen van de wereld:

Lieve kinderen, welkom! Van harte toegewenst:

- * Dat je ogen en oren je laten genieten van alle levensvormen met hun rijkdom aan kleuren, geuren en klanken, maar dat ze zich niet sluiten voor het onrecht in de wereld;
- * Dat je handen mogen scheppen, liefkozen, ontvangen en uitdelen;
- * Dat je voeten je op vele plaatsen in de wereld mogen brengen en dat door je woorden en lach deuren en harten opengaan;
- * Dat je groeit door de liefde die je ontvangt en dat je in dezelfde mate anderen jouw heilzame liefde mag geven;
- * Dat je je niet laat leiden door onzekerheid en angst, maar vertrouwt op eigen kracht en je gesteund weet door allen die van je houden;
- * Dat je rug sterk genoeg mag zijn om de stormen van het leven rechtop te doorstaan;
- * Dat je de essentie van het leven mag ervaren en bevatten en je daardoor verbonden weet met al wat leeft.

Twee maanden geleden werd Anna geboren, Annies tweede kleinkind. Met ontroering vernam ik het, Anna... Zo noemde haar man haar altijd liefdevol.

Wat zou je van hen genoten hebben Annie, wat zou je een geweldige en trotse grootmoeder zijn geweest. En wat had ik het jou gegund. Maar je bent vast dicht bij hen, hun beschermengel.

Voor Anna

Lieve meisje met je mooie naam
Dansend zul je door het leven gaan
Sprankelend van top tot teen
Breng je blijdschap om je heen
Opent ogen, opent deuren
Mensen houden op met zeuren
Jij verwarmt hun aller hart
Smelt de kou, verdrijft de smart
Anna, Anna wonderkind
Die verlee aan 't heden bindt

Het was helder toen ik Dirk net uitliet, een prachtige sterrenhemel. Wat zal ik wensen als ik een vallende ster zie? Dacht aan Loes, aan haar grote verdriet en aan alle moeders die wakker liggen en om hun kind treuren.

Het heeft geen zin te wensen dat hun kinderen terugkomen, dat hun verdriet over is. Ze komen niet terug en het verdriet blijft tot het gesleten is. Er viel geen ster vanavond, maar evengoed wens ik alle rouwende moeders toe, dat ze oog blijven houden voor wat er altijd weer tussen de puinhopen van het bestaan gloort en je verder kan helpen: een zingende vogel, bloemen op een onverwachte plek, een passage uit een boek of gedicht, medeleven en vriendelijkheid en vooral begrip...

Donderdag 13 december

De kou wordt grimmiger, snijdende wind en lage temperaturen. Het is buiten rustiger dan voorheen. De trek is voorbij en de vogels bewegen zo min mogelijk om energie te sparen. Voedsel wordt schaars. Het is te merken aan de drukte op en rond de voertafel. Ik ben bijna door de voorraad Nederlandse vetbollen en pindanetjes heen. Hopelijk vind ik morgen nieuwe zonder er vijfentwintig km voor te moeten rijden. Anders maar een paar broden en een zak muesli. Wanneer alles wat ik achterlaat op is, moeten ze het op eigen kracht zien te redden. Sneeuw, ijzel, vorst, elke dag weer een strijd om voldoende voedsel bij elkaar te scharrelen. Een halve dag zonder, betekent onherroepelijk de dood voor vinken, mezen en ander klein spul.

Vogels voeren is hier lang niet zo ingeburgerd als bij ons. Vogelbescherming ook niet. De brief van de Franse Vogelbescherming die ik laatst kreeg, meldde met trots dat ze de 40.000 leden waren gepasseerd. Bijzonder weinig op een bevolking van 61 miljoen. Vogelbescherming Nederland telt, bij een inwonertal van 16 miljoen, al 400.000 leden.

Op onze wandeling komen we regelmatig voorbij een voormalig spoorwachtershuisje. Er woonde tot voor kort een stokoud vrouwtje. Josette vertelde dat ze vorige week zevenennegentig is geworden. Sinds een half jaar is ze opgenomen in het bejaardenhuis. De luiken zaten meestal potdicht, dag en nacht, zomer en winter. Tot een paar jaar geleden nog wel een paar geraniums voor het raam en af en toe een kat bij de deur. Vorig jaar geen bloemen meer, de oprit groeide steeds verder dicht. Wel bandensporen in modder en sneeuw. Er werd op haar gelet.

's Winters moet het leven hier bar en boos zijn geweest. Alleen een houtkachel als warmtebron, altijd de zorg om de voorraad

hout op peil te houden, hakken, zagen en klieven en elke dag sjouwen met zware manden. Olielampen, geen toilet, douche en stromend water. Geen auto om even naar de supermarkt te rijden. Nu de kou toeneemt, kan ik me er meer bij voorstellen. Kou was een vijand en elke winter een crisisperiode waarbij het nog maar de vraag was of en hoe je er doorkwam.

Op mijn verwegreizen kwam ik het ook tegen, soberheid, armoe, gebrek aan hygiëne. Nooit is een warme douche zo heerlijk als na een vakantie in een primitief oord. Verwondering dat er water uit de kraan komt, warm water zelfs. Nergens koud in huis. Alles schoon. Eén druk op de knop en er is licht, geen getob met kaarsen of zaklamp. Luxe is aan mij niet besteed, maar enig comfort kan ik enorm waarderen.

In boeken en artikelen die ik las na Willems dood, vertelde de treurende ouder regelmatig dat er bij de dood van zijn of haar kind iets in hen was meegestorven. Vertrouwen in het leven of in God waren weg.

Zélf had ik dat gevoel nauwelijks. Willem was dood, maar in mij was er niets gestorven. Integendeel. Met name de laatste jaren en ook daarvoor, in periodes dat ik niet was bevangen door verdriet, stond alles op scherp. Zijn dood maakte vooral veel bij mij los. Of beter gezegd, alles wat los door mijn hoofd dwarrelde zocht een ordening. Ná Willem was vrijblijvendheid niet meer mogelijk. Dat wat mij overkomen was, de dood van mijn mooie, veelbelovende kind, moest ergens worden ingepast. Inderdaad, een plaats krijgen, een plek vinden...

Tot dusver had ik met plezier geleefd, was een onverbetterlijke "positivo". Bij tijd en wijle was het leven zwaar, maar zeker de moeite waard. En vooral buitengewoon interessant. Kijken, je verwonderen, lezen, nadenken, van gedachten wisselen...

Ná Willem, tussen de misère door, dit alles met extra aandacht.

Het feit dat ik mijn kind verloor en de enorme impact die dat had, is voor mij geen reden geweest om de wereld slecht te gaan vinden, of het leven zinloos en oneerlijk. Ik kon het niet rijmen met alle schoonheid om me heen, zowel in de natuur als in muziek, en zeker in mensen. Kon niet voorbij gaan aan de intense droomervaring in mijn jeugd en alle wonderbaarlijke momenten van hulp toen ik het leven niet meer aan kon.

Mijn vriend Rob denkt daar heel anders over en dat maakt hem tot een ideale gesprekspartner. Hij is in grote lijnen een pessimist en houdt zich uitsluitend bezig met dat wat hij waarneemt en kan beredeneren. Volgens hem is de mens de oorzaak van alle ellende in de wereld: het uitsterven van talloze soorten, het uitputten van energiebronnen, milieuverontreiniging en klimaatsverandering. *The Origin of Species* van Darwin is zijn baken.

Hij is mijn tegenpool. Lange gesprekken, meestal in goede harmonie. Hij vertelt wat hij allemaal gelezen, gemeten en gewogen heeft. En ik vertel wat ik meemaak en voel. We luisteren met aandacht naar elkaar.

Wat wij delen is onze verbondenheid met de natuur en alles wat zich daarin afspeelt. De rijkdom aan kleuren en vormen, de wonderbaarlijke overlevingsstrategieën en aanpassingstechnieken. In mijn tuin rol ik van de ene verbazing in de andere. Zaadjes die in een paar maanden uitgroeien tot enorme struiken met prachtige bloemen. De tomatenplantjes die zich razendsnel ontwikkelen en aan het eind van de zomer kilo's heerlijke tomaten leveren. Kleine bolletjes die zich weten te handhaven in strenge vorst en in het voorjaar de prachtigste

bloemen voortbrengen. Dit alles door warmte, vocht en de levenskracht van de aarde. Ik luister naar Robs verhalen over hoe alles aan alles is aangepast. De tekening op vlindervleugels om vijanden af te schrikken, de sociale structuur van wespen. Zelfs de meest onaantrekkelijke insecten worden boeiend wanneer je ze leert kennen. Afkeer en angst verdwijnen bij kennis. En kennis ligt aan de basis van begrijpen, van begrip.

In tegenstelling tot Rob hou ik ook van mensen. Alle overlevingsmechanismen die je bij dieren aantreft, zijn nog intact. Maar wat ze zo spannend maakt, is dat mensen wezenlijk iets extra's hebben. Zij zijn in staat afwegingen los te koppelen van primaire instincten. Ze kunnen verder kijken, kennen begrippen als goed en kwaad. Hebben een geweten. Waar het dier als soort overgaat in de mens gloort het geweten en dat geeft ze een extra dimensie. Bovendien, met Darwin in het achterhoofd, kun je mensen niet wegdenken. Wij zijn er nu eenmaal, ook door de evolutie voortgebracht, of je het nu leuk vindt of niet. Natuur en maatschappij liggen in elkaars verlengde.

Als antropologe keek ik naar mensen, als natuurliefhebber naar dieren. Kwam het dier in de mens tegen. Agressie, impo- neergedrag en machtsvertoon. Het recht van de sterkste. Ooit functioneel, maar naarmate we verder evolueren en meer mens worden, destructief. Beteugelen van agressie blijkt lucratiever. Groeiend respect voor beheersing en geestkracht. Minder bij- val voor het wapengekletter van grootmachten, uit op eigen gewin. Ons geweten groeit en we zullen het steeds beter gaan gebruiken. Ook dát is evolutionair bepaald, omdat alles wat leeft, streeft naar ontwikkeling, niet naar destructie.

Het is een moeizaam proces om van dier mens te worden. In te zien dat de vijand niet buiten je is, maar in jezelf. Maar

het komt goed. Mensen beschikken over een enorm potentieel aan geestkracht en liefde. Langzamerhand zullen we leren daar meer gebruik van te maken. In ieder van ons schuilt een Ghandi, een Mandela. Geestkracht heeft de toekomst.

Woedend en gefrustreerd liep ik eens weg van huis. Kwam in een winkel terecht met mooie dingen en neusde door de collectie kaarten die daar te koop werd aangeboden. Op één ervan een spreekwoord: *“Nur der Unwissende wird böse, der Weise versteht”*. Mooie tekst, ik voelde dat het klopte, en mijn woede zakte na verloop van tijd. Maar het was buitengewoon moeilijk. Alles in mij sputterde tegen. Het is zoveel makkelijker om boos te worden op een ander, agressie te uiten, dan begrip te hebben. Begrip hebben is op den duur echter lonender. *“Het zwaarste gevecht is het gevecht met jezelf”*, las ik eens. Klopt helemaal.

En zo doen Willems dood en de afgelopen weken van relatieve eenzaamheid mij van alles overpeinzen. Het verwoorden van gedachten en emoties begint effect te sorteren. Er komt rust in mijn hoofd.

Vrijdag 14 december

Een paar graden onder nul en dikke mist. Het wit rond bomen en struiken wordt nadrukkelijker. In de winkels en straten onderweg versieringen en aankondigingen van Kerstmarkten. Reclamefolders met allerlei lekkers en bij supermarkt de Champion tafels met kazen, hammen, gedroogde zuidvruchten en allerlei vissoorten. Te veel om op te noemen. Vaag begint een Kerstgevoel te dagen.

De laatste keer boodschappen doen en tanken voor de terugreis. Gelukkig nog vetbollen gevonden. Hele voorraad opgekocht. Een batterijtje voor mijn horloge was nergens te krijgen. Wordt verwezen naar de dichtstbijzijnde echte stad vijftientig km verderop. Ook het klokje in de camper is stil blijven staan. Ik leef buiten de tijd. Tanken gaf dit keer geen probleem. Stond aan de goede kant van de pomp, kreeg de dop open en ook weer dicht. De slang reikte ver genoeg om de tank te halen. Had goed onthouden dat de tank rechts zit.

Het vertrek komt in zicht. Drie weken werden er vijf, werden er zeven. Alles wat verwoord moest worden is een eind verwoord. Schoonmaken en inpakken. Het wordt tijd dat Dirk weer een straffe hand voelt. Hij is de afgelopen weken steeds dichterbij de natuur komen te staan. Zijn neus komt nauwelijks van de grond. Overal ziet, hoort en ruikt hij wat. Stuipt weg zo gauw we buiten komen. Gisteravond heb ik tien minuten staan roepen en fluiten in de kou. Wurmden zich vanmiddag, een spoor volgend, een eind door de houten afrastering, bleef halverwege steken. Janken! Ik heb hem even laten zitten om het hem af te leren. Vervolgens teruggetrokken. Hij wordt te dik, staat al een paar dagen op dieet maar nog geen effect. Mijn man zorgt volgende week wel dat het weer goed komt. Verder een rolgordijn gerepareerd en het hek

gemaakt. De zevende gloeilamp vervangen. Ze sprongen om de haverklap de afgelopen weken.

Regelmatig las ik over de onaanvaardbaarheid van de dood van een kind. Ouders hóren hun kinderen niet te begraven. Het wordt “onnatuurlijk” genoemd. Trouwe kerkgangers keerden zich af van God toen hun kind stierf. In hoeverre is dit terecht?

Wanneer je om je heen kijkt, kun je niet ontkennen dat de dood bij het leven hoort. In de natuur sterven jonge dieren op grote schaal. Bij vogels overleven er vaak maar een of twee uit nesten van acht tot twaalf. Bij de meeste in het wild levende zoogdieren is sterfte in de jongenfase eveneens een veel voorkomend fenomeen. Mensenkinderen vormen daarop géén uitzondering. In gemeentearchieven is te lezen dat in vorige eeuwen kinderen vaak jong overleden, regelmatig meerdere kinderen uit één gezin. Op veel plaatsen in de wereld is dat nog steeds zo. Kinderen zijn de eerste slachtoffers bij ziekte, honger en geweld. Kranten, radio en tv brengen het met grote regelmaat in onze huiskamer.

In West-Europa is kindersterfte door de verbeterde levensomstandigheden sterk afgenomen. Tóch gebeurt het. Het menselijk lichaam is een wonder, maar soms gaat er wat mis, met de dood als gevolg. Oók bij kinderen en jongvolwassenen. Daarbij worden vooral jongeren het slachtoffer van het almaar toeneemende verkeer.

Het is niet te vergelijken met de kindersterfte van een paar eeuwen geleden en in de Derde Wereld. Maar het komt voor. Het hoort blijkbaar bij het leven, met alles wat goed en mooi en alles wat verschrikkelijk en niet te bevatten is.

Hoewel het niemand kan ontgaan dat ook in onze eigen omgeving kinderen doodgaan, realiseren we de impact hiervan pas als het om ons eigen kind gaat. Dan lijkt de hele wereld op de

kop te staan, dit kan niet, dit mag niet. Niet bij ons! Sommige ouders voelen het als een onaanvaardbaar onrecht.

Eigen verdriet is vaak moeilijk in perspectief te zien. Het accepteren van lasten is zo veel zwaarder dan het accepteren van lusten. Sommigen zoeken een oorzaak, een schuldige, waar ze hun wanhoop, boosheid en frustratie op af kunnen reageren. God bijvoorbeeld.

Het helpt misschien om jezelf een paar vragen te stellen. In hoeverre is het een realistische gedachte dat het onaanvaardbaar is dat kinderen sterven? Of geldt het alleen voor ons eigen kind? Wie bepaalt wat al of niet acceptabel is? Wanneer ik dat wat ik verloren heb, zet tegenover dat wat mij gebleven is, zijn mijn boosheid en verbittering dan terecht? Waarom zijn mijn verworvenheden wel acceptabel en mijn verlies niet? Wie stelt de spelregels voor ons leven vast? Zijn wij mensen in een positie om God te kapittelen over geleden verdriet? Onze dromen zijn verstoord, maar er is een verschil tussen de werkelijkheid van het leven en onze dromen en wensen. Dromen mag je gerust koesteren, maar ze zijn voor eigen rekening. Dit klinkt hard, maar het leven is hard.

Er is verschrikkelijk veel verdriet in de wereld. Niemand ontkomt er aan. Het kan helpen om te praten met een therapeut, psycholoog, theoloog of met lotgenoten. Boeken lezen over onderwerpen die met verdriet en dood te maken hebben. Het kan meer duidelijkheid scheppen, houvast geven en troost brengen. Maar je kind krijg je er niet mee terug. Het verdriet om je kind of een andere dierbare is een eenzaam verdriet, één groot gevecht, jarenlang. Niemand kan je écht helpen, je moet het vooral zelf doen.

Je kunt de rest van je leven gebukt gaan onder lijden en rouw, je lot vervloeken. Je kunt ook proberen om het te accepteren als iets dat bij het leven hoort, bij jouw leven hoort.

Dat laatste heb ik geprobeerd, met vallen en opstaan. Ik merkte bovendien dat wanneer je positief probeert te blijven, je op de een of andere manier gesteund wordt. *“God helpt mensen die zichzelf helpen”*. Mooi gezegd.

We zijn veel sterker dan we denken. Ons hart blijft kloppen, al voelt het regelmatig alsof we bezwijken. Het lichaam voorziet tevens in natuurlijke middelen om al te grote emoties te ondervangen. Een of ander stofje in je hersenen. Daardoor reageer je op een manier die je niet voor mogelijk zou hebben gehouden.

Toen ik Willem dood zag in de aula, werd ik niet hysterisch, zoals je zou verwachten in een dergelijke situatie, maar bevangen door ongekende emoties: weemoed, tederheid, dankbaarheid zelfs dat hij niet geleden had en nauwelijks beschadigd was. Ook daarna, maandenlang een verdoving, waardoor niets scherp tot me doordrong.

Het is niet zo dat je aan de emoties van de eerste periode ontkomt. Maanden, soms jaren later komt alles met dubbele kracht terug. Je kunt ervoor vluchten en je in bochten wringen, maar de hevigheid van pijn en gemis ontloopt je niet. Wat dat betreft is het leven genadeloos.

De gruwel van de dood viel weg toen het mijn eigen kind betrof. Wanneer ik op de begraafplaats bezig ben met het verversen van zijn bloemendeken, dwalen mijn handen twee meter boven zijn vergane lijfje. Zijn haren zijn er misschien nog wel, zijn tanden zeker en zijn mooie botjes. Maar in mijn liefde voor hem is geen plaats voor afgrijzen of gruwel. Het is allemaal Willem en ik hou van hem.

Dat doet mij denken aan het verhaal van een moeder die ik in het eerste jaar na Willems dood sprak. Haar zoontje van

tien was vlak voor haar huis verongelukt. Hij was net op zijn fietsje naar school vertrokken. Een auto kwam met hoge snelheid de straat ingereden. Ze hoorde een verschrikkelijke klap. Oh God! Holde naar buiten. Hij was dood en erg beschadigd. Ze knielde bij hem, hield hem vast en dacht alleen maar: “Wat is hij mooi, wat een prachtig kind!” Alles aan hem was mooi, zijn rode bloed, zijn verbrijzelde botjes. Alleen maar tederheid en liefde. Later was het moeilijker. Ze stond aan zijn graf en dacht aan zijn dierbare lijfje in de bevroren grond. Was diep ongelukkig. Hoorde opeens zijn stem: “Stil maar mamma, het is alleen maar een jas...” Het is waar, dacht ze. Hij is zo veel meer dan alleen zijn dode lichaam.

Zaterdag 15 december

Dirk kwam nauwelijks aan zijn trekken vandaag. Een piepklein wandelingetje toen de zon al onder was. Er scheen een mooi sikkelmaantje dat net voldoende licht gaf om zonder zaklamp het pad te kunnen volgen. Het was een drukke dag. Morgenvroeg richting noorden. Na zeven weken de elektrische deken inruilen voor de warmte van mijn man en de houtkachel voor vloerverwarming. Het meeste is ingepakt. De luiken zijn dicht. Van één van de luiken had ik ineens het handvat los in de hand. De schroef en het ronde dingetje dat er omheen hoort vond ik buiten terug. Schroevendraaier opgedoken en handvat gerepareerd. Waterleiding afgesloten. Volle vuilniszak staat klaar, flessen en papier zijn afgeleverd. De watertank van het busje durf ik niet te vullen, want het vriest stevig. Met een tang waarvan je de poten kunt uittrekken, een berg mistletoe uit de populier geknipt voor Willem, Riekele en mijzelf. Dirk zijn tas staat klaar met brokjes voor twee dagen. Ik hoop morgen voor het donker bij Lille te zijn. Overnachten op het vaste pompstation en maandag het laatste deel.

De laatste avond. Ik kan eindelijk naar huis... Het is ook de afsluiting van een bijzondere periode. Zeven weken had ik nodig om te schrijven wat geschreven moest worden. Toen mijn man wegreed, had ik geen idee hoe het met mij af zou lopen. Rug tegen de muur. Hoofd barstensvol. Een haperend hart. Ik spartelde tegen, wilde niet terug in de tijd. Er viel niet te kiezen, het was niet tegen te houden. Ik moest schrijven alsmaar schrijven en de opgesloten pijn vertaalde zich in woorden. Woorden werden zinnen, onstuitbaar.

Zeven weken had ik nodig. Het blad verkleurde en viel af, herfst werd winter. Tijd stond stil, letterlijk en figuurlijk. Mijn hoofd is leeg, mijn hart rustig en mijn lichaam moe...

Alles wat gezegd moest worden is gezegd, ik mag naar huis. Blij dat ik mag gaan, maar ook weemoed. Mooie muziek, kaarsen aangestoken.

Eén voor Willem. Zijn grote foto naast mij. Als het licht er op valt, mondafdrukken waar ik zijn lachende kopje heb gezoend. Dikke smakzoenen, zoals vroeger toen ik hem 's morgens uit-zwaaide. Lieve Willem, mijn grote steun de afgelopen weken.

Eén kaars voor alle moeders die hetzelfde verdriet kennen als ik. Zo'n verschrikkelijk groot verdriet dat het leven zinloos leek. Maar het gaat over. Ze komen bij je terug, je kinderen. Anders, dat wel, maar dichtbij. Liefde reikt over de dood heen. Niets kan ons van onze kinderen scheiden.

Eén kaars voor alle overleden kinderen, voor Niels en Djorn van Loes, voor Luke van Saskia. Voor Han van Annie en Sieneke, Huub van Eugenie en Jean Paul van Laura. Voor Peter van Dinie, Wietse van Gea, Jasmijn van Eva, Robert van Andrea en voor alle andere kinderen waar om getreurd wordt. Zo verschrikkelijk veel houden wij van onze kinderen...

Eén kaars voor Annie en Alie, omdat ze mij leerden hoe, in de schaduw van de dood, onvergetelijk mooie en waardevolle momenten kunnen bestaan.

Eén kaars voor mijn ouders en grootouders. Ik noemde hen en het deed mij pijn hen zo te noemen. Het was zoals het was, maar ik weet dat ze van mij hielden. En ik hield van hen.

Eén kaars voor Jacqueline en André Vincent, die in dit huis lief en leed deelden. Zaten waar ik nu zit. Ik hoop dat ze gelukkig waren.

Stabat mater dolorosa van Pergolesi. Prachtige muziek. De moeder in grote smart zal standhouden. Verleden en heden vallen samen vandaag. Ik heb je dood geschreven Willem, maar al schrijvende kwam je bij me terug. Dankbaarheid overheerst. Dankbaarheid voor de kinderen die ik mocht krijgen, voor mijn dode kind en voor mijn levende kind.

De jaren verstrijken, maar Willem blijft niet achter. Ik hou van hem zoals ik van zijn broer hou. Blij met elk jaar dat hij er was, herinnering, maar ook onderdeel van mijn leven nu.

Het gedicht van een onbekende dichter werd mijn credo: *“Ik schep niet als in vroeger dagen mijzelf een toekomst meer, maar leg mijn wensen en mijn werken in Uwe handen neer”.*

Wanneer de woorden en zinnen die door Willems leven en dood groeiden in mijn hoofd anderen weten te beroeren is het niet voor niets geweest. Wanneer hun vleugels weten te strelen en troosten hebben zowel zijn leven als zijn dood zin gehad. De prijs was hoog, zoals alles van waarde met pijn wordt verworven.

Ik weet nu ook wat mij te doen staat. Er komt een monumentje voor Willem en ik weet hoe het er uit gaat zien: twee geopende handen die een vogel de vrijheid geven. Samen met mijn man, onze zoon, schoondochter en kleine Noah gaan we het plaatsen. Daaronder de tekst: “Met dankbaarheid gedenken wij onze allerliefste Willem. Hij werd geboren op 25 juli 1981 en overleed 8 januari 1999. Hij heeft ons leven blijvend verrijkt”.

L’Ayant, 15 december 2007

Nawoord

Eigenlijk zou het verhaal op de vorige pagina moeten eindigen, maar er deed zich bij thuiskomst iets voor, wat ik onmogelijk onvermeld kan laten. Het vormt een onvoorziene en wonderlijke afsluiting van dit verhaal.

Toen Dirk en ik vertrokken was de lucht stralend blauw en alles wit berijpt. Aanvankelijk voelde ik mij alleen maar leeg en moe, geen blijdschap of overwinningsroes. Langzaam veranderde dat. De kerstversieringen onderweg brachten me de aanstaande feestdagen in herinnering: kerstboom, lekker eten, mijn dierbaren om mij heen, een warm en comfortabel huis. En eindelijk verlost van de zware druk om elke dag te moeten schrijven. Het zat er op: missie volbracht. Ik begon kerstliedjes te neuriën en even later zat ik luidkeels te zingen. Het hele repertoire aan kerstliedjes, alle liedjes die ik me van school herinnerde. Ik kon niet meer ophouden met zingen, was een en al uitbundigheid. Dirk zat me, tussen de periodes van bewusteloze slaap, langdurig strak aan te kijken. Uren reden we zo door het wit bevroren Franse land. We kwamen mooi op tijd in Lille aan op de grote, drukke parkeerplaats. Mijn man gebeld: we zijn halverwege! Gegeten in het restaurant. Voor het eerst sinds lang weer vlees. Eerlijk gedeeld met Dirk.

Het was stervenskoud. Met alle kleren aan in de slaapzak, deken er over, Dirk aan het voeteneind. Geheel tegen zijn gewoonte in gaf Dirk midden in de nacht te kennen dat hij héél nodig moest. Zijn piepjes klonken steeds dringender. Vooruit dan maar. Het parkeerterrein was volledig uitgestorven. Winkel en restaurant donker en gesloten. Voor het eerst in al die weken voelde ik me onveilig. Gauw, gauw, naar binnen, deur op slot. Het busje was als een witte cocon: van binnen en buiten de ramen bevroren.

De volgende morgen binnen tien minuten in een urenlange file. Het mocht de pret niet drukken. Ik werd alsmaar vrolijker en blijer bij het idee straks weer thuis te zijn. Tegen de schemering kwam het einddoel in zicht. Langzaam ons bospad opgereden. Mijn man wachtte me buiten op, hij had op de uitkijk gezeten.

Het weerzien was warm en emotioneel. Binnen en buiten brandden kaarsjes, er hingen slingers en er stonden bloemen. Heerlijke, nog warme, tulband en feestelijk eten. Ik koesterde mij in de warmte van het huis en ons weerzien.

Na het eten kreeg ik een cadeau. Mijn man had het twee weken eerder gekocht, toen de afloop van het boek hem nog volledig onbekend was. Ik pakte het uit. Het was een prachtige engel. Sprakeloos staarde ik naar de engel en toen realiseerde ook mijn man zich de impact van zijn cadeau. De engel had beide armen omhoog geheven. Op de geopende handen stond een vogel met gespreide vleugels, klaar om weg te vliegen...

